

Саттарова С.С., Саттарова М.С.

ЭДЕБИЙ ОКЪУВ

2 -нджи СЫНЫФ

*окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан
умумтасиль мектеплери ичюн дерслік*

*Украина тасиль ве илим, генчлик ве спорт
Назирлиги тарафындан төвсие этильди*

**Къырымдевокъувпеднешир
2012**

**ББК81.2(Крмтат)-9
С33**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Наказ № 718 від 18.06.2012 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Такъризчилик:

- филология илимлери намзети, доцент **Юнусов Ш.Э.**;
- педагогика илимлери намзети **Абубуллаева Э.Э.**

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

— Суаллар ве вазифелер

— Иджадий вазифелер

— Лугъат

Кырымзы арифлер — Аталар сёзлери

Кок арифлер — Тапмаджалар

— Буны билинъиз!

С33 Саттарова С.С., Саттарова М.С.

Эдебий оқыув: 2-нди сыныф, оқытув кырымтатар тилинде алып барылған умумтасиль мектеплери ичөндөрслөк. — Симферополь: КъДЖИ «Кырымдевокүүвпендиши» нешрияты», 2012. — 192 с. : ресимли. — Кырымтатар тилинде.

ISBN 978-966-354-513-4

ББК81.2(Крмтат)-9

С33 Саттарова С.С., Саттарова М.С.

Літературне читання: підручник, 2 клас, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. — Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпреддержвидав», 2012. — 192 с. : іл. — Кримськотатарською мовою.

ISBN 978-966-354-513-4

ББК81.2(Крмтат)-9

© Саттарова С.С., Саттарова М.С., 2012

© Сейт-Аметова Е.А., Акімова З.Ш., Касіч Г.М., художники, 2012

ISBN 978-966-354-513-4

© КРП «Видавництво «Кримнавчпреддержвидав», 2012

БАЙРАГЪЫМ

Кок байрагъым ельпирей,
Къавий тутам элимде.
Явуз ельни эстиртмей
Ешиль Къырым кокюнде.

Эй, меним кок байрагъым,
Мен кучючик олсам да,
Санъа аскер олурым,
Тынчлыкъ олсун юртумда!

Юнус Къандым

МЕКТЕП – БИЛЬГИ ЧОКЪРАГъЫ

Мектеп меним кунешим,
Битmez онынъ зиясы.
Мектеп меним дост-эшим,
Илим, бильги чокърагъы.

Эшреф Ибраим

Мектеп бу недир? Шиирге эсасланып аньлатынызыз.

ЭНЬ ТАТЛЫ

Оджамыз сорады
Дерснинь соңунда:
— Энъ татлы шей нे
Бу дюньяда?

—Шекер!
— Шоколад!
— Шефтали татлысы!
— Эльва!
— Пахлава!
— Кузьде пишкен къайсы!

Къаба сесини
Къошты Къара Кемал:
— Оджам, татлы шей
Язда джыйылгъан бал!

Къолун котерди
Кичкенечик Урмус:
— Дюньяда энъ татлы...
Къырымтатар тилимиз!

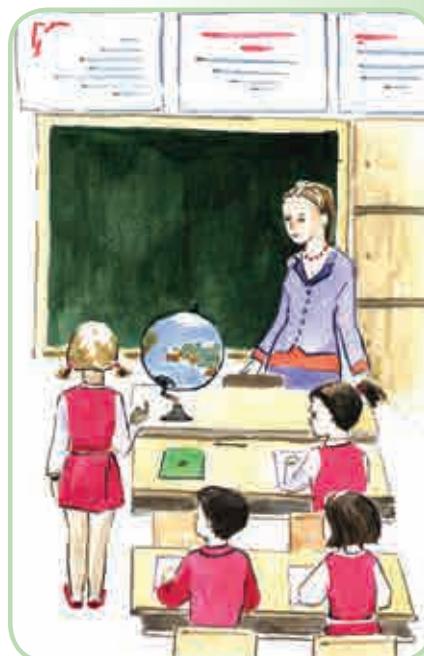
Нузет Умеров

Шиирни окъунъыз.
Оджа талебелерге насыл суаль бере?
Сиз кимнинь джевабыны бегендинъиз?

Аталар сёзюнинь манасыны анълатынъыз.

Татлы сёз балдан татлы.

САБЫРЛЫҚЪ

Эки оғланчықъ, Осман ве Мустафа, бир вакъытта дерс япмагъа башладылар. Осман дерслерини дикъкъатнен бир къач кере окъуп, тез огренди. Мустафа исе де о тарафкъа, де бу тарафкъа бакъа, куле ве ойнай эди.

Осман дерслерини битирди, китапларыны ерине къойды. Багъчада бираз темиз авада кезинмеге азырланды.

— Сен эписи дерслериňни азырладынъмы? — деп сорады Мустафа.

— Эбет, азырладым, — джевап берди Осман.

— Насыл этип сен ойле тез яптынъ, мен исе ялынъыз ярысыны беджердим, — деп сорады Мустафа.

— Мен адтайип бир сёз билем, — деди Осман. — Бу сёзни мен китабымнынъ джылтына яздым. Эгер бу сёз акълыма кельсе, дерслеримни япмагъа къолай ола.

— Мен де дерслеримни тез япмагъа истейим, — деди Мустафа. — Манъа да о сёзни айтса!

— Ма, окъу! — деди Осман, ве Мустафагъа китапны узатты.

Мустафа китапны алды. Китапнынъ джылтында буюк арифлернен бир сёз язылгъан эди: «Сабырлықъ».

Осман ве Мустафанынъ дерске азырланғанларыны тенъештириңиз. Кимниң дерс япқыаныны бегенесинъиз ве догъру деп саясынъыз?

Аталар сёзюниң манасыны анълатынызыз.

Сабырның тюбю — сары алтын.

ОЙНАМАГЪА ВАКЪЫТ ЁКЪ

Бир койде огъланчыкъ яшай экен. Куньлерниң бириnde бу огъланчыкъ мектепке окъумагъа кете. Саба маали пек гузель: кунеш айдын парылдай, нур сача, къушлар шенъ отелер. Огъланчыкъның окъумагъа ич де истеги ёкъ экен, о тек ойнамагъа севе.

Огъланчыкъ мектепке кеткенде, чечектен чечекке учкъан балкъуртны коре.

— Балкъуртчыкъ, — дей о, — юрь, берабер ойнайыкъ.

— Ёкъ, — дей балкъурт, — ойнамагъа вакътым ёкъ, мен бал топлайым.

Бир къач адым юрьген соң, оғыланчыкъ копекке расткеле ве онъа:

— Юрь, берабер ойнайыкъ, — дей.

— Ёкъ, — джевап бере копек, — меним ойнамагъа вакътым ёкъ, мен саибимниң азбарыны, хырсыз кирмесин деп, къорумакъ кереким.

Соң оғыланчыкъ чёкючинде черенден пичен ташыгъан къушчыкъны коре.

— Къушчыкъ, кель текяран ойнайыкъ, — дей.

— Ёкъ, — джевап бере къушчыкъ, — меним ойнамагъа вакътым ёкъ, манъа юва ясамакъ ичюн ёсун, пичен, юнь джыймакъ керек.

Соңра бала атны коре ве онъа:

— Атчыкъ, меннен азчыкъ ойна! — дей.

— Ёкъ, — джеваплана ат, — меним ойнамагъа вакътым ёкъ, бөгъдай сачыладжакъ ерни сюрьмек керек. Эгер сюрьмесем, бөгъдай сачмагъа ер олмаз, демек, отымек де олмаз.

— Бирев меннен ойнамагъа истемей, эр кесниң иши бар, демек, манъа да тенбеллик ярашмаз, — деп тюшүнді оғыланчыкъ ве мектепке таба ашыкъты.

Иосиф Паульсон

нур — шавле

бирев — кимсе

Не ичюн оғыланчыкъ окъумагъа истемей?

Не себептен оғыланчыкъның окъувгъа мунасебети денъише? Оның тюшүнджесини метинден тапып, даа бир кере окъунъыз.

Оғыланчыкъның балкъурт, копек, къушчыкъ ве атнен олғыан субетини роллер боюнда оқъунъыз.

ОКЪУ, ЯЗ!

Хош кельсе де санъа оюн,
Ташла буны, яз, окъу.
Бель багълама тенбелликке,
Сакъын алданма, окъу!

Эй, бала! Зая этме вакътынъны,
Кыш-яз окъу, яз.
Окъумагъа алышмасанъ,
Сайылышсынъ бир айлаз.

Якъуб Шакир-Али

айлаз — ярамаз

Шаир балаларны неге чагъыра?
Бель багълама тенбелликке сатырыны насыл анълай-
сынъыз?
Шиирни эзберленъиз.

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз. Эзберленъиз.

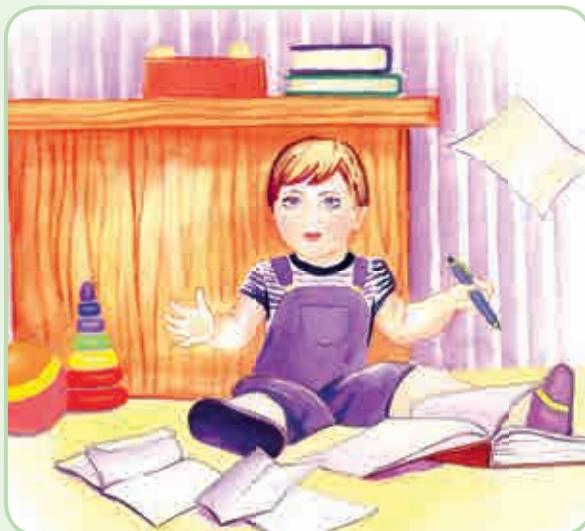
Алтын ерде къалса да, бильги ерде къалмаз.

ЭР ШЕЙНИНЬ ОЗЬ ЕРИ ОЛМАКЪ КЕРЕК

Кемал дерслерини азырлай эди. Дерслерини битир-ген сонъ, къалемини ве дефтерлерини маса устюнде къалдырып, азбаргъа ойнамагъа ашыкъты. Шу арада Асан къардаши маса янына келе ве къалемнен дефтерлердинъ джылтына чешит сыйыкълар сыза.

Оюндан къайтып кельген Кемал булашкъан дефтерлерини корип, агълай. Анасына барып шикяет эте. Анасы Кемалны динълей ве бойле дей:

— Асаннынъ къабааты ёкъ, о даа кичкене, япкъан ишини анъламай. Эгер сен дерслеринъни азырлагъан соң, эр шейни джыйыштыргъан олсанъ, бойле шей олмаз эди. Не ичюн сен озюнъ тертипни севмейсинъ?

тертип — низам

эль — къол

кичкене — уфакъ

1. Кемал не япа эди?
2. Дерслерини битирген соң Кемал къайда ашыкъты?
3. Маса устюнде нелерни къалдырды?
4. Асан къардаши не япты?
5. Кемал кимге шикяет этти?
6. Анасы Кемалгъа не деди?

Анасынынъ сёзлерини метинден тапып, гъайрыдан ифадели окъунъыз. Анасынынъ сёзлеринен разысынъызмы?

* * *

Китабынъны алдынъ къолгъа
Эй, севимли эвлядым.
Мектебинъе, шанлы ёлгъа
Бугунь сени ёлладым.

Окъуп, илим оджагъында
Юксеклерге чыкъарсынъ.
Бу улькенинъ къучагъында
Бир гуль олып ачарсынъ.

Черкез-Али

Бу шиирде не акъкъында айтыла? Муэллиф кимге му-
раджаат эте? О неге къувана?

Экинджи дёртлюкни дикъкъатнен окъунъыз. Мектеп-
нинъ эмиетини муэллиф насыл сёзлернен ифаделей?

ТАПМАДЖА

Терек де дегилим, япрагъым бар.
Кольмек де дегилим, тикишим бар.
Инсан да дегилим, лакъырды этем,
Оджадай эр кимге акъыл огретем.

Зиядин Джавтобели

Тапмаджаны ифадели окъунъыз. Джевабыны тапынъыз.
Одjanызынен берабер мектеп китапханесини зиярет
этинъиз. Анда корыгенлеринъизни сыныфта музакере
этинъиз.

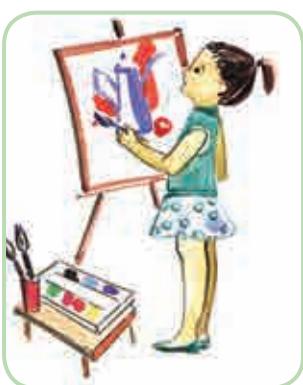
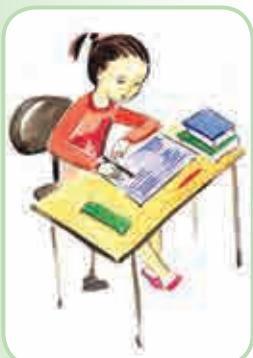
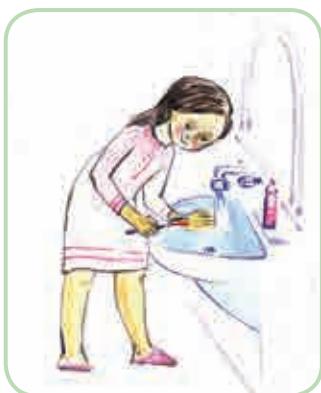
Аталар сёзлерини эзберленъиз.

Энъ яхшы дост — китаптыр,
Энъ яхшы зенгинлик — бильгидир.

Китап — бильги анахтары.

Нутукъ инкишафы дерси

Талебенинъ кунъ тертиби

Ресимлерни бакъып, анда коръгенлеринъизни икяе этинъиз. Икяе эткенде, бойле сёзлерни къулланынъыз: *саба эрте, эль-бетини, сабалыкъ аш, бильги, уйледен соңь, ресим тёгерегине, ярдым эте, юкъламагъа ята.*

Я сизинъ кунюнъиз насыл кече? Икяенъизни бойле башланъыз: *Мен саба эрте турام...*

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Н. Умеровнынъ «Энъ татлы» ширинде «Дюньяда энъ татлы кырымтатар тилимиз» деп ким айтты?
 - а) Къара Кемал;
 - б) Урмус.
2. «Сабырлыкъ» икяесинде огъланларнынъ къайсы бири дерслерини биринджи япты?
 - а) Осман;
 - б) Мустафа.
3. «Ойнамагъа вакъыт ёкъ» икяесинде «меним ойна-магъа вакътым ёкъ, богъдай сачыладжакъ ерни сорымек керек» сёзлерини ким айтты?
 - а) къуш; б) ат.
4. «Окъу, яз» шириини ким язды?
 - а) Нуэт Умеров;
 - б) Якуб Шакир-Али.
5. «Эр шейнинъ озы ери олмакъ керек» икяесинде Кемал кимге шикяет этти?
 - а) анасына;
 - б) бабасына.

КЪАРТАНАМНЫНЬ САНДЫГЪЫНДАН

АЙНЕННИ

Бешик йыры

Меним балам озектен,
Къуванырым юректен.
Юкъла, балам, юкъла,
Тюшлер корип, юкъла.
Айя-айя-айясы,
Джандан север анасы.
Яйлаларда чалыша
Бу баланынъ бабасы.
Юкъла, балам, юкъла,
Тюшлер корип, юкъла.
Айя-айя-айясы,
Джандан север анасы.

Айненни — бешик йыры. Балаларыны юкълаткъанда, аналар айненни айталар. Айненилер дюльбер ма-къамнен йырлана. Балалар аналарынынъ йырлагъаныны динълеп, ана тилине алышалар.

ПАРМАКЪ ОЮНЫ

Арманчыкъ, арманчыкъ,
Ичи толу богъдайчыкъ.
Ортасында къазанчыкъ.
Чапты кельди тавшанчыкъ.
Бу — асады.
Бу — оджакъ якъты.
Бу — пиширди.
Бу — ашады.

Бунъа бир шей къалмады.
— Сен бар, къазаннынъ тюбюни къыр.
— Къырам, къырам — ёкъ!
— Къырам, къырам — ёкъ!
— Сен асрамадынъ,
Сен оджакъ якъмадынъ,
Сен пиширмедиң, санъа ёкъ!

Сиз бу пармакъ оюныны билесинъизми?
Пармакъ оюныны эзберленъиз.

БАЛА ШИИРЛЕРИ

Оп-оп, девелер
Къарасувдан келелер.
Ягълы-ягълы пителер
Ашап-ашап кетелер.
Аякълары ялпакъ,
Башында кийиз къалпакъ,
Инанмасанъ, чыкъ да бакъ!

Шиирни эзберленъиз.
Девелер акъкъында не билесинъиз?

САЙЫМЛАР

Анамнынъ анасы бар,
Бабамда да ана шай.
Меним озъ анам Гульнар,
Къач ана, къач бита, сай.

Бир пытакъта учь торгъай,
Учю де къанат саллай.
Бирер къуйрукъ учюнде,
Къанатлары къач дане?

ТЕЗАЙТЫМЛАР

Теке севе маматеке,
Эгер тапса, ашап кете.

Сары-сары сап-сары
Суваденинъ сачлары.

Бакъа батақъкъа бакъа.

Сайымларны, тезайтымларны окъунъыз. Тез айтмагъа
огренинъиз.

тезайтым — тезайтув

ТАПМАДЖАЛАР

Осюмликлер акъкъында

Ашы — сув, топракъ,
Башы — кунь, япракъ.

Ярсанъ, ичи къандайын,
Ашасанъ, озю балдайын.

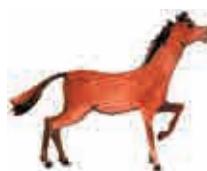
Оськенде устюни ашайлар,
Пишкен сонъ астыны ашайлар.

Терек устюнде килитли сандыкъ.

Айванлар акъкъында

Кошеде тыпыр-тыпыр,
Кимдир экен бу ишкир?

Арабагъа екиле,
Арпа, джылап бегене.

Асты таш, устю таш,
Арасында джанлы баш.
Эм сюйрелир, эм ялдар,
Ады недир, балалар?

Эв эшъялары акъкъында

Бир дане озюм,
Бинъ дане козюм.

Къарнында сув толу,
Ёкъ аягъы әм къолу.

Силер, сипирир,
Къапу артында тикилир

Бир чатал терек
Терзиге керек.

Ер ве кок. Табиат адиселери акъкъында

Акъшам олса, корюнир,
Саба олса, джоюлыр.

Гедже бакъсам — кок толгъан,
Саба бакъсам — ёкъ олгъан.

Бири тёке, бири иче.

Козь ташласанъ, агъларсынъ,
Ондан гузель тапмазсынъ.

Бир сёнер, бир янарым,
Тийген ерни якъарым.

козь ташламакъ — бакъмакъ
къарын — къурсакъ

Тапмаджаларда айры адиселер, чешит шейлер бири-биринен тенъештирилип огрениле. Тапмаджаны бир адам айта, дигери исе джевабыны тапа.

АТАЛАР СЁЗЛЕРИ

Ватан акъкъында

Ватан — экинджи ананъ.

Ватаныны унуткъан адам — адашкъан адам.

Халкъ акъкъында

Халкъкъа бирлик — къушкъа къанат.

Халкъ яхшылыкъыны унутмаз.

Эдеп ве бильги акъкъында

Энъ яхши гузеллик — эдеп ве бильги гузеллиги.

Эдеп базарда сатылмаз.

Достлукъ акъкъында

Дост къара куньде белли ола.

Эр кеснен дост олма, бильмеген адамнен ёлъя чыкъма.

Ана-баба ве бала акъкъында

Бала — эвнинъ гулю.

Ана-бабанъа сёз къайтарма.

Ишкирлик ве тенбеллик акъкъында

Эрте тургъаннынъ иши тез битер.

Бугунъки ишни ярынгъа къалдырма.

адашкъан адам — янъылгъан адам
эдеп — тербие

Аталар сёзлери — икметли, дөгъру ве терен маналы ибарелер. Аталар сёзүнде алтын бар деген къартла-рымыз.

ТИЛЬКИ ВЕ КЪАЗ

(масал)

Куньлерниң бириnde тильки къазны тута да:

— Къаз, мен сени ашайджагъым! — дей.

Къаз не япсын?

— Яхшы, мен разым, тильки. Лякин меним бир риджам бар. Мен бир кере ойнайым, соң мени ашарсынъ, — дей къаз.

— Айды, ойна, — дей тильки. — Мен сени ашамагъа етиштириrim.

Къаз къанатларыны ачып, тургъан еринде къакъып баштай.

Буны корип, тильки дей:

— Сен, къаз, яхшы ойнайсынъ, эм де пек уста экенсинъ.

Озю исе къазгъа таба яваш-яваш якъынлаша. Къаз

къанатларыны къакъып, ойнагъан киби эте, котериле де учып кете. Тильки тек артындан бакъып къала.

Нокъталар ерине етишмеген сёзлерни къойып, су-
аллер тизинъиз. *Тильки нени ...? О къазгъа не...? Къаз
насыл...?*

Тильки ве къазнынъ сёзлерини ифадели окъуп, сана-
лаштырынъыз.

Тапмаджанынъ джевабыны тапып, ресимини япынъыз.

Бу айвандыр — йыртыджы,
Озю сары, айнеджи.
Яшай дагъда, ювада,
Тавукъ тутмакъ мурады.

мурат — ниет, макъсат

НЕ ИЧЮН ХОРАЗ ВЕ ТАВУКЪ БИР КУМЕСТЕ ЯШАЙЛАР

(масал)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, юксек кырынъ этегинде бир хораз яшай экен. Онынъ туздан ясалгъан эви бар экен. Эви юксек, дюльбер ве йылтыравукъ экен. Хораз озъ эвинен ойле гъурурлана ве ойле бир къопайып юре ки, кимсени танымай экен.

Орманнынъ четинде исе, таштан ясалгъан кичик эвчикте Тавукъ яшай экен. Тавукъ пек мераметли, эр кеске ярдым эте, балаларны севе, оларгъа эр кунь йымырта къозлай экен.

Куньлерден бир кунь шу тавукънынъ тузу бите. Не япмалы? «Айды, хоразгъа барайым, онынъ тузу чокъ, азчыкъ сорасам, ёкъ демез» — деп тюшюне тавукъ ве кыргъа тараф кете. О хоразгъа келип, эвнинъ къапсыны къакъа да дей :

— Къо-къо, къо-къо, къо-къо-къо-къо-къо-къо-
Тузум битти, тузум ёкъ.
Къомшум ярдым эт манъа,
Бир чимлем туз бер манъа.

Хораз кокюсини керип, босагъадан бакъа да:

— Меним эвим йылтыравукъ,
Сенинъ эвинъ къалтыравукъ,
Санъа тузумдан бермем,
Ёкъ ол козюмден, тавукъ! —

дей ве тавукъны къувып йибере. Гъарип тавучыкъ не япсын, тузсуз къайтмагъа меджбур ола. Орманда энди къоркъунчлы, къаранлыкъ, бир шей корюнмей. Эрте ятмагъа алышкъан тавукъ къоркъа-къоркъа эвине къайта. О куньден соңъ хоразгъа бармай.

къыр — байыр
гъарип — бичаре
фикаир этмек — тюшюнмек

1. Хораз не ерде яшай?
2. Онынъ эви неден ясалгъан?
3. Тавукъ къайда яшай?
4. Онынъ эви насыл?
5. Не ичюн Тавукъ Хоразгъа бара?
6. Хораз Тавукъны насыл къаршылап ала? О, Тавукъ-къа насыл джевап бере? Метинден тапып, ифадели окъунъыз.

* * *

Азмы кече, чокъмы кече, ягъмурлар ягъмагъя башлай. Тавукъ озь сыйджакъ эвчигинде къоқъулы пичен устюнде ята. Хоразнынъ эви исе ягъмурлардан ирий. Юксек таванындан, йылтыравукъ диварларындан, мердивенли босагъасындан ич бир шей къалмай. Хораз ягъмур тюбюнде къалып, сылана.

Сыланып ушюген Хораз геджелемеге тавукъкъа бара да:

— Эвим сувдан ириди,
Аякъларым ушюди,
Йибер мени эвинъе,
Къомшучыгъым, ёкъ деме!

Тавукъ мераметли олса да, эски джан агърысы унутылмай. Эвинден чыкъа да:

— Манъа тузны къызгъандынъ,
Мени эвинъден къувдынъ.
Энди озюнъ чыкъып кет,
Бар, ягъмурда фикир эт! — дей.

Хораз энди озь алыны анълап, окюр-окюр агъламагъя башлай. Къайда барсын? Кимсеге яхшылыкъ япмагъан, тек озюни билип яшагъан.

Тавукъ пенджереден Хоразнынъ агълагъаныны кореве оны аджый. Ниает, мераметли Тавукъ Хоразны эвге чагъыра, ашата, урбаларыны къурута ве юкъламагъа еркосытере.

Шу куньден соң хоразнен тавукъ берабер яшамагъя башлайлар. Хораз энди эр кеснен дост ола, эписинен муляйим лаф эте. Файдам тийсин деп, озюне зенаат тюшюнип тата. Саба эрте тура, юксек бир ерге учып чыкъа да:

— Ко-ка-ре-ку! Ко-ка-реку!
Етер артыкъ бу юкъу.
Турынъыз, балалар, мектепке
Азырланынъыз кетмеге, —
деп, этрафта яшагъанларны уята.

Тавукъ исе эвелькиси киби йымырта къозлай, чипчелерни бакъа ве бойле йырлай:

— Къо-къо, къо-къо, къо-къо-къо-къо!
Къозлагъан йымыртам чокъ.
Пиширинъиз, ашанъыз,
Дост-муаббет яшанъыз!

1. Хоразнынъ эвине не ола?
2. Сылангъан Хораз не япа?
3. Тавукъ Хоразъ насыл ярдым эте?

Хораз ве Тавукънынъ арекетлерине къыймет кесинъиз.
Масалны сыныфта саналаштырынъыз.

Аталар сёзлерининъ манасыны анълатынъыз.

Эйлик достлукъны пеките.
Эйликке кемлик япма.

ТАПМАДЖАНЫ ОКЪУНЪЫЗ. ДЖЕВАБЫНЫ ТАПЫП РЕСИМИНИ
ЯПЫНЪЫЗ?

Бир къюм бар,
Эки түрлю суvu бар.

Нутукъ инкишафы дерси

Ресим узеринде иш

Рессам Энвер Изетов

1. Ресимде насыл масалның къараманлары тасвирленген?
2. Тавучыкъының одасы насыл?
3. Оданың ичинде насыл эв-эшъяларыны коресинъиз?
4. Оданың ичинде насыл себзелер бар?
5. Тавукъ ишкир олгъаныны неден коремиз?
6. Софра башында хораз ве чипчелер не беклейлер?
7. Софрада нелер бар?
8. Тавукъ табакъ устюнде не кетире?

9. Къараманларның урбасы акъкъында не айта билесинъиз?

10. Бу къоранта акъкъында не айтмакъ мумкун?

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Айненнилерни не вакъыт йырлайлар?

- а) балаларны юкълаткъанда;
- б) балаларны уяткъанда.

2. Тезайтымлар насыл айтылмакъ керек?

- а) яваш;
- б) тез.

3. «Бугуньки ишни ярынгъа къалдырма» бу недир?

- а) тапмаджа;
- б) аталар сёзю.

4. «Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен...»
ибаресинен не башлана?

- а) масал;
- б) икяе.

5. Масалларның къайсы бири достлукъ ве муаббетлик акъкъында?

- а) Тильки ве къаз;
- б) Не ичюн Хораз ве Тавукъ бир күместе яшайлар.

Озюньиз масал уйдурып, ресимлерини япынъыз.

ТУВГЪАН УЛЬКЕМИЗ

Ватан севгиси — севгилернинъ энъ буюги.

Ватансыз адам — къанатсыз къуш.

Бу аталар сёзлери не акъкъында?

ГУЗЕЛЬ КЪЫРЫМ!

Севем сени, гузель Къырым!
Табиатынъ пек дюльбер!
Юксек дагълар, ешиль багълар,
Эски шеэр ве койлер.

Багъчаларынъ мейва толу,
Алма ве армут номай.
Чёльнинъ берекети болдыр,
Джыйыла арпа, богъдай.

Юртума гузеллик къоша
Къара денъиз сувлары.
Асрет чеккен Арзы кызыны
Сыйпай кунеш нурлары.

Сание Сеттарова

номай — пек чокъ
юрт — ватан

Муэллиф Къырымгъа олгъан севгисини насыл сёзлер-
нен ифаделей?

Шиирдеки сатырларгъа эсасланып, Къырымның та-
биаты акъкында икяе этинъиз.

Шиирни эзберленъиз.

ВАТАНЫМЫЗ — КЪЫРЫМ

Ватанымызының ады — Къырым. О, пек дюльбер ве
аджайип ер. Къырым — ярымада, онынъ эр тарафы сув.
Къырым балабан олмаса да, онынъ кениш чёллери,

юксек чытырман дагълары ве темиз къумлу ялылары бар.

Багъчаларда алма, арmut, шефтали, эрик, кираз, вишне, айва, нар, инджир берекет бере, сергилерде юзюм пише.

Керчь, Кефе, Судакъ, Эски Къырым, Багъчасарай, Къарасувбазар, Джанкой, Кезлев, Акъмесджит, Ялта, Алушта, Акъяр — Къырымнынъ эски шеэрлеридир.

Къырымнынъ авасы ве деньизи адамнынъ сагълыгъына пек файдалыдыр. Мында бир чокъ мемлекетлерден адамлар раатланмагъа, сагълыгъыны тюзетмеге, Къара деньизнинъ шифалы сувларындан файдаланмагъа келелер.

Къырым — бизим юртумыз. Биз онынъ гузель ве зенгин олмасына тырышмакъ керекмиз.

Венера Бекировадан

зенгин — бай

мемлекет — ульке, иль, дияр

1. Бизим Ватанымыз насыл бир ер?
2. Къырымда нелер бар?
3. Адамлар Къырымгъа не ичюн келелер?

Къырым харитасыны дикъкъатнен бакъынъыз. Къырымнынъ ялылары къайсы деньизлерниң сувларынен ювула? Бу деньизлер акъкъында сиз не билесинъиз?

Сиз Къырымнынъ къайсы шеэрлеринде булундынъыз? Анда нелерни бегендинъиз? Икяе этинъиз.

Къырым шеэрлерининъ адларыны метинден тапып, дефтеринъизге элифбе тертибинде язып алынъыз:
Акъмесджит, ..., ...

ВАТАН

Къурлыйт! Къурлыйт! Турначыкъ,
Алтын телли къурназчыкъ.
Кезди пек чокъ иллерни,
Корьди орман, чёллерни.
Бизлер ондан сорадыкъ:
— Алтын телли турначыкъ,
Энъ гузель ер, айт, къайда,
Дженюптеми, я гъарpta?
Турначыкъ къанат къакъып,
Деди бизлерге бакъып:
— Энъ яхшы ер мындадыр,
Энъ гузель ер Ватандыр!

Юнус Къандым

Шиирни ифадели окъунъыз. Турначыкъының джевабыны бегендинъизми? Не ичюн?

Ватан сёзюнинъ манасыны насыл анълатынъыз?

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз ве эзберленъиз.

Ана киби яр олмаз,
Ватан киби ер олмаз.

СИМФЕРОПОЛЬ

Симферополь — Кырымның меркез шеэри. Оның эски ады — Акъмесджит. Адамлар бу ерде къадими заманлардан берли яшап кельгенлер.

Шимди Симферополь балабан ве дюльбер шеэр. Юксек биналар, мейданлар, эйкеллер, парклар ве ша-

дырванлар шеэрни пек яраштыра. Кенъ ве тегиз со-
къакъларында чешит машина, автобус, троллейбуслар
юрелер. Сокъакълар бою сачылгъан тереклер, гульзар-
лар, раатлықъ багъчалары Симферопольниң ешиль
урбасыдыр.

Шеэрниң ортасындан Салгыр озени кече. Салгыр
боюнда пытакъларыны сувгъа эгилткен сюгют терек-
лери, усталыкънен япылгъан дюльбер копюрлер ше-
эрге даа зияде гузеллик къошалар. Озен шеэрни экиге
боле. Озен бою, шеэрниң ортасында эски дюльбер
эвлер, джами ве кильселер тура. Шеэрниң этрафла-
рында исе земаневий юксек биналар къурулгъан.

Симферопольниң завод ве фабрикаларында телевизорлар, савутлар, эмек алетлери япалар, урбалар тикелер, отымек ве чешит емеклер пиширелер.

Йыл-йылдан Симферополь осе ве гузеллеше.

Венера Бекирова

эйкель — абиде

гузеллик къошмакъ — дюльберлештиrmек

1. Симферопольнинъ эски ады недир?
2. Шимди Симферополь насыл шеэр?
3. Шеэрни нелер яраштыра?
4. Салгыыр акъкында айтылгъан парчаны тапып, гъайрыдан окъунъыз ве икяе этинъиз.
5. Симферопольнинъ завод ве фабрикаларында нелер япалар?

Аталар сёзюнинъ манасыны анлатынъыз ве эзберленъиз.

**Ватан кунештен гузель,
Алтындан кыйметлидир.**

* * *

Тарас Шевченко

Ватаным мукъаддес мен ичюн!
Башкъаджа даа насыл айтайым?
Догъып оськен, тувгъан топрагъым,
Сен манъа Кунешдай, Айдайын.
Та бешиктен бильген йырларны
Ватаным, мен санъа айтайым.

(Аблязиз Велиевнинъ терджимеси)

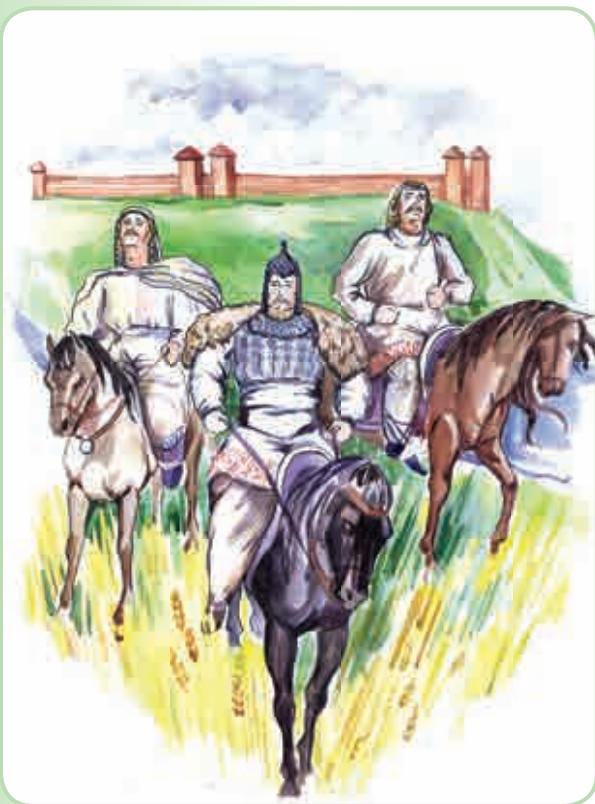

кыйметли — дегерли
мукъаддес — азиз

Шиирни ифадели окъунъыз. Биринджи ве экиндже сатырларнынъ айтылувина дикъкъат этинъиз.
Муэллиф Ватаныны не ичюн мукъаддес деп сая?

КИЕВ АКЪКЪЫНДА ЭФСАНЕ

Узакъ заманларда Кий, Щек ве Хорив адлы учь агъакъардаш яшагъан. Оларнынъ Лыбедь адлы дюльбер кызы къардашлары бар экен.

Олар озылериине яшамакъ ичон буюк озен ялысында чытырман орманлар къаплагъан дагъларны сайлайлар. Олар буюк дагъынынъ тёпесинде шеэр къуралар, буюк агъаларынынъ шерефине онынъ адьыны Киев къоялар.

Кучюк къардашлары яшагъан башкъа эки дагъны исе Хоревица ве Щекавица, деп адландыралар. Бу ерлерден акъкъан озеннинъ бирине исе Лыбедь дейлер. О узакъ девирден чокъ вакъыт кечти...

Киев бугунъде инсанларны озюнинъ юксек ибадетханелери, бина ве копюрлерининъ дюльберлигинен, мимарджылыгъынен айретте къалдыра. Амма эски абидернинъ чокъусы бугунъки куньгедже сакъланып къалмады. Киевден акъып кечкен Лыбедь, Почайна, Дарница киби озенлер энди чокътан инсанларнынъ гонълюни охшамайлар я да умумен гъайып олдылар...

Киевниң энъ дюльбер сокъагъы — Крещатик. О кенъ

ве бол, онынъ эки тарафыны ешиль кестане тереклери яраштырып туралар.

Шимди Крещатик олгъан ерде эски заманларда төрен дере олгъан, онынъ ортасында озенчик акъкъан, онынъ этрафында исе гурь орман шувулдагъан, бунъа инанмакъ мумкюнми? Бу деренинъ ады Крещатик олгъан. Киев шеэрининъ меркезий сокъагъынынъ ады да, иште, бундан келип чыкъкъан.

дере — вадий, йылгъа
шериф — шан
айретте къалмакъ — тааджипленmek, шаш-
макъ

1. Нокъталар ерине метинден келишкен сёзлерни къойып, икяе этинъиз.

Узакъ заманларда яшагъан. Оларнынъ къардашы бар экен. Олар дагъынынъ тёпесинде ... къуралар. Шеэрнинъ адыны ... къоялар. Киев-нинъ энъ дюльбер сокъагъы — Эски заманларда Крещатик олгъан ерде төрен ... олгъан.

2. Метинден Киев акъкъында айтылгъан парчаны тапынъыз ве гъайрыдан окъунъыз. Бу парчада энъ узун сёз къайсы? Онынъ телляфузына дикъкъат этип, манасыны анълатынъыз.

3. Сен яшагъан ерде, шеэр я да койде, меркезий сокъакъынъ ады недир? Бу сокъакъынъ ады къайдан келип чыкъкъан?

ДАГЪ ЧОКЪРАГЪЫ

Дагъга бардыкъ, кезиндиқ,
Кираз джыйдышкъ, эглендиқ.
Ешиль кыртыш отларда
Ойнап-кулип шенълендиқ.

Темиз ава, серин ель,
Ёрулмадыкъ юрьгенде.
Джошты бизим юреклер
Табиатны корыгенде.

Дюльберликке дюльберлик
Къоша дагъының чокърагъы.
Ешилликке комюльген
Бу чокъракъының эр ягъы.

Вакъытымыз тез кечти,
Акъшам олды, дуймадыкъ.
Салкъын чокъракъ сувундан
Иче-иче тоймадыкъ.

Нури Къуртмоллаев

ёрулмакъ — болдурмакъ
дуймадыкъ — сезмединик

Балаларның юреклери неден джошты?
Дагъ чокърагъы акъкында икяе этиньиз.
Шиирниң эки бейитини эзберленъиз.

Нутукъ инкишафы дерси

Рессамнен танышув

Аювдагъ. Рессам Кязим Эминов.

Кязим Эминов — белли къырымтатар рессамы. О, Къырымның Алушта шеэринде дюньягъа кельди. Кязим Эминов ватанпервер ве эмексевер рессам эди. Рессам озы ишлеринде Ватаныны, догъып осъкен тувгъан юртуның гузеллигини тасвирледи.

Оның «Аювдагъ» ресиминде ялыбоюның табиат манзарасы акс этиле. Ресимнинь меркезинде къою

къаверенкли, атта къара тюсни анъдырып тургъан сель- билер, дерсинъ бу ернинъ къоруыйджы аскерлери.

Деньиз бираз узакъча тасвирленген. Далгъалар эп ялы тарафкъа ынтылмакъта. Деньиз артында Аювдагъ ерлешкен.

Деньиз, дагъ, кок — эсернинъ эсасы.

эмексевер —ишкир
къоруыйджы — къорчалайыджы

К. Эминовның «Аювдагъ» ресимини дикъкъатнен бакъынъыз. Ресимде корыгенлеринъизни икяе этинъиз. Озы икяенъизде окъулгъан метинден ве ашагъыдаки ши-ирден сөз ве ибарелерни къулланынъыз.

АЮВДАГЪ

Къара деньиз ялысында
Аркъасыны зорукълап,
Бинъ асырлар ята Аюв
Башыны сувгъа сакълап.

Далгъа панджасын къытыкълай,
Кокюсине ура —
Уян, Аюв, уян, Аюв,
Уян, деп ялвара.

Нузет Умеров

Шиирни эзберленъиз. Аювдагъның ресимини япынъыз.

ЭЙ, ГУЗЕЛЬ КЪЫРЫМ!

(халкъ йыры)

Алуштадан эскен ельчик
Юзюме урды.
Балалыгъым кечкен ерге
Козьяшым тюшти.

Багълама:
Мен бу ерде яшалмадым,
Чокъ ерлерни коралмадым,
Ватаныма асret олдым,
Эй, гузель Къырым!

Багъчаларнынъ мейвалары
Бал иле шербет.
Сувларыны иче-иче
Тоялмадым мен.

Багълама:
Ешиль дагълар кульди манъя,
Къайтып кельди татар санъя.
Къучагъынъны ач, сен манъя
Эй, гузель Къырым!

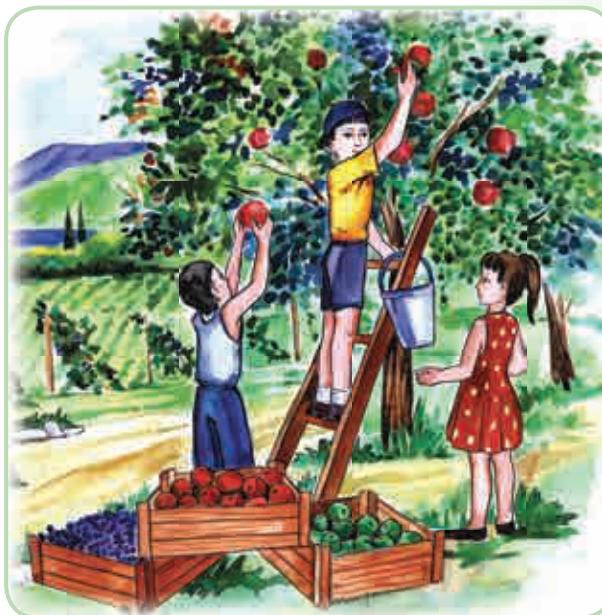

Бу халкъ йыры не акъкъында?
Йырда Къырымнынъ гузеллиги насыл сёзлернен ifa-
делене? Метинден тапып окъунъыз.
Йырны огренинъиз.

БИЛЬГИЛЕРИНЬНИ ТЕШКЕР!

1. «Бизим Къырым» шириини хатырлап, девам этинъиз: «Севем сени, гузель Къырым!...»
2. Къырымнынъ эски шеэрлери:
 - а) Керич, Кефе, Судагъ, Багъчасарай;
 - б) Харьков, Тернополь, Одесса.
3. «Ватан» шириининъ муэллифи:
 - а) Я. Шакир-Али;
 - б) Ю.Къандым.
4. Симферопольнинъ эски ады:
 - а) Акъмесджит;
 - б) Акъяр.
5. «Ватаным мукъаддес мен ичюн» сатырларыны ким язды?
 - а) Н.Умеров;
 - б) Т.Шевченко.
6. «Киев акъкъында эфсане»си насыл джумленен башланана?
 - а) Шеэрниң ортасындан Салгъыр озени кече.
 - б) Узакъ заманларда Кий, Щек ве Хорив адлы учъ агъа-къардаш яшагъан.

ТЕЗ ЕТИШТИ ЯГЬМУРЛЫ КУЗЬ

Алтын кузь кельди... Орман ве дагълар, багъ-багъчалар, бостанлар кузь япынджасы астына гизленди.

Йылның бу адтайип мевсиминде кунеш аз къыздырып башлай, сыкъ-сыкъ ягъмурлар ягъа. Күшлар сыйджакъ улькелерге учып кетелер. Эгер дагъгъа барсанъ, къушларның эвельки шенъ йырларыны әшитмезсинъ.

Кузь кельгенинен айванлар кышкъа азырлыкъ корелер. Шу девирде сансарларны джевиз ве фындыкъ терееклерининъ устюнде, мантарлар осыкен алланлыкъларда корымек мумкүн. Сийрек-сепелек кирпилер де расткеле.

Адамлар баарь ве язының азырлагъан бол берекетини топлап, анбарларгъа ерлештирилер.

гизлемек — сакъланмакъ

Метинни окъунъыз. Серлева къюнъыз. Экинджи абзацны тапып, кузининъ аляметлери акъкъында икяе этинъиз.

КУЗЬ

Тез етишти ягъмурлы кузь,
Кете дерске балалар.
Ягъмур ягъя гедже-кунъдюз,
Энди сувуй авалар.

Кузь кельди, эм тереклерниň
Япракълары тёкюльди.
Тарлаларда тютюнлер де,
Бостанлар да сёкюльди.

Не къарылгъач авелене,
Не турналар ойнайлар,
Не чибин бар къораларда,
Не чиркийлер къайнайлар.

Осман Амит

сёкюльди — мында: бошады

Шиирни дикъкъатнен ве ифадели окъунъыз.
Шиирге эсасланып, кузъде табиат насыл денъишкени-
ни икяе этинъиз. Икяени бойле башланъыз: *Кузъде ава-
лар сувуй ...*

* * *

Куньлер кечти, кузь кельди; ормандаки япракълар саарды. Рузгяр оларны къопарып ала да, авада савура эди. Ава сувып башлады, кок юзюни булутлар къаплады.

Акъшамлардан бириnde, кунеш къонаяткъанда, орман артындан бир сюрю аджайип къуш кокке котериль-

ди. Олар къар киби bem-beяз, узун ве дюльбер боюнлы
эдилер.

Труба сесине ошагъан давушларынен багъырышты,
кенъ къанатларыны къакъып, сувукъ тогъайлардан де-
нъиз артларына, сыджакъ диярларгъа учып кете эдилер.

Ханс Кристиан Андерсен

рузгар — ель
тогъай — чайыр

1. Метинде насыл къушлар акъкъында айтыла?
Къырымда бу къушларны не ерде корымек мумкун?
Кузъде даа насыл къушлар сыджакъ диярларгъа учып
кетелер?
2. Нокъталар ерине метинден келишкен сёзлерни
къойып, джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Кузь . . . Ормандаки . . . саарды. Рузгар оларны . . .
савура эди. Орман . . . бир сюрю къуш . . . коте-
рильди. Олар bem-beяз, узун ве . . . эдилер.

КУЗЬ

Кузь кельгенде эсе еллер,
Сыкъ-сыкъ ягъя ягъмурлар.
Дерелерден акъа селлер,
Тёкюлелер япракълар.

Саардылар багъ-багъчалар,
Учып кетти турналар.
Бизнен къалды бозторгъайлар,
Чавкелер ве къаргъалар.

Фикрет Самединов

Шиирни окъунъыз. Кузь кельгенде не ола? Метинге эсасланып, джевап беринъиз.

Муэллиф къушлар акъкъында не айта? Сиз бу къушлар акъкъында не билесинъиз? Айтынъыз.

Шиирни эзберленъиз.

ЧАМ ТЕРЕГИ ВЕ ТОРГЪАЙЧЫКЪ

(ривает)

Кузь кельгенинен тереклернинъ япракълары саралып, тёкюльмеге башлайлар. Къушлар сыйджакъ ерлерге учып кетмеге азырланалар. Табиатта эр шей къышкъа азырлыкъ коре. Ялынъыз чам тереги озюнинъ ярашыкълы, зенгин ешиль урбасыны деңишиштирмей. О, яз-къыш ешиль туралар. Аджеба, не себептен бойле ола экен?

Эвель заманларда бир кере къыш пек эрте кельген экен. Эписи къушлар сыйджакъ ерлерге учып кеткенлер. Уфакъ къушчыкълар балабан турналарнынъ аркъала-рына къонып, оларнен учкъанлар.

Джумранлар, сычанлар, аювлар сувукътан къоркъып, юваларында сакълангъанлар. Дигер айванлар да эписи къышкъа азырлыкъ корыгенлер. Лякин бир дане чочамий торгъайчыкъ чөльнинъ ортасында къалгъан. Онынъ бир къанатчыгъы зайыф экен. О, чөльде осъкен чалыларнынъ тюбюнде гизленип, тюшюнджеge далгъан.

— Меним къанатым зайыф. Къыш чиллесинде эляк олмакъ мумкүн. Чаре тапып, озюмни бу белядан къуртармакъ кереким. Ормангъа барсам, бир де-бир терекнинъ къувушында гизленип, озюмни сувукътан къорчаларым, — деп тюшюнген ве ормангъа тараф кеткен.

гизленмек — сакъланмакъ

къыш чиллеси — къышнынъ энъ сувукъ
вакъты

эляк олмакъ — ольмек

Кузь кельгенинен табиатта насыл денъишмелер ола?
Къайсы терек ешиль урбасыны денъиштирмей тура?
Къушлар ве айванлар къышкъа насыл азырлыкъ
корелер? Метинге эсасланып, айтынъыз.
Чочамий торгъай не себептен учып оламады?

* * *

Къушчыкъ орманнынъ ичине киргенинен, балабан
пелит терегини корип, онъа:

— Пелит тереги, санъа ялварам, йибер мени озъ къувушина къышламагъя, — деген.

— Эльбет, бутюн къыш меним урлукъларымны
ашайджакъсынъ. Мен исе келеджекте ерге не сача-
джагъым? — деген терек ве къушчыкъны йибермеген.

Къушчыкъ орман бою кете. Шувулдап акъкъан озен-
нинъ четинде пытакъларынен сувны сыйпап тургъан
тал терегини корип:

— Гузель тал, ич олмагъанда, сен мени озъ къучагъынъа ал, мени аяздан сакъла, — деген.

Тал исе:

— Мен эр кунь озеннен лаф этем, сырдашам. Манъа
кедер этме, кет бу ерден, — деген.

Къушчыкъ мугъайып, энди орманнынъ чытырман
ерине кирген. Бу арада огюнде чам тереги пейда олып,
ондан сорай:

— Сен къайда кетесинъ, чочамий? Тезден сувукълар
башлайджакъ, бузларсынъ.

— Къайда кеткенимни озюм де бильмейим, достла-
рымнен учып оламадым. Ормангъа кельдим.

— Олмаса, меним пытакъларымнынъ арасында яша,
мен сени чарем олгъаны къадар аяздан къорчаламагъя
тырышырым, — деген де, пытакъларыны ерге эгилтьтип,
бир ерге топлагъан, къушчыкъ ичюн ювачыкъ япкъан.

— Сен къоркъма, мен сени бутюн къыш озюмнинъ урлукъларымнен бакъарым.

— Чокъ сагъ ол, мераметли чам тереги, — деген къушчыкъ.

Сувукъ еллер эсип башлагъан. Ель къышбабадан къайсы тереклернинъ япракъларыны тёкмек кереклигини сорагъан.

Къышбаба:

— Чам терегинден гъайры бутюн тереклернинъ япракъларыны тюшюр, — деген.

Иште, ондан берли чам тереги яз-къыш ешиль олып тура.

пелит тереги — эмен
мугъаймакъ — джаны агъырмакъ

Не ичюн ель чам терегининъ япракъларыны тюшюрмей?

Чочамий торгъайнынъ пелит, тал ве чам терегинен къонушкъаныны, роллерге болип, ифадели окъунъыз.

Аталар сёзюни окъунъыз. Манасыны анълатынъыз.

Яхшылыкъ яманлыкътан къуветлидир.

БУ НЕ ВАКЪЫТ ОЛА?

Пишип бите мейвалар,
Саарып сола япракълар.
Ягъа сувукъ ягъмурлар,
Учып кетелер къушлар.

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз.

МАКЪТАНГЪАН АЮВ

(масал)

Бир заманда дагъ ичинде аюв кичкене бир торгъайны туткъан да: «Токъта сен, тюневин тильки манъя балабан бир къаз туттым деп, макътангъан эди. Мен де онъя барып, текяран макътанайым», деген.

Аюв торгъайчыкъны тишлеп, тилькининъ янына келе. Амма тильки оны торгъай тишлеп, макътанмагъа кельгенини анълап, онъя:

— Аюв, достум, агъызынъда не бар шу, я? — деген.

Аюв тишлерини сыйкъып:

— Тырргъай! — дей.

Тильки:

— Аюв достум, эшитмейим. Бугунь гедже пек ярамай юкъладым, къулакъларым тынып къалгъан, къычырып айт, эшитмейим, — деген.

— Тырргъай! Тырргъай!

— Бир шей эшитмейим. Агъызынъынъ ичинде сув бармы? Агъызынъы ачып айтсанъ, не олур я, достум.

Аюв бу кереси агъызыны толдурып:

— Тор-гъай! — деген. Агъызындаки торгъай «прр» этип, учып кеткен.

Тильки:

— Э-э! Энди эшиттим, торгъай экен! — деген.

— Эшитмеге эшиттинъ, амма торгъай учып кетти де, — деп, кедерленген аюв.

Тильки исе:

— Эй, аюв достум, макътанмагъа бильмейсинъ. Сен пек догъру бир айвансынъ. Торгъай дегиль де, къуш деп айтмакъ керек эдинъ. О вакъыт тишлеринъ де ачылмаз, торгъай да учмаз эди, — деген.

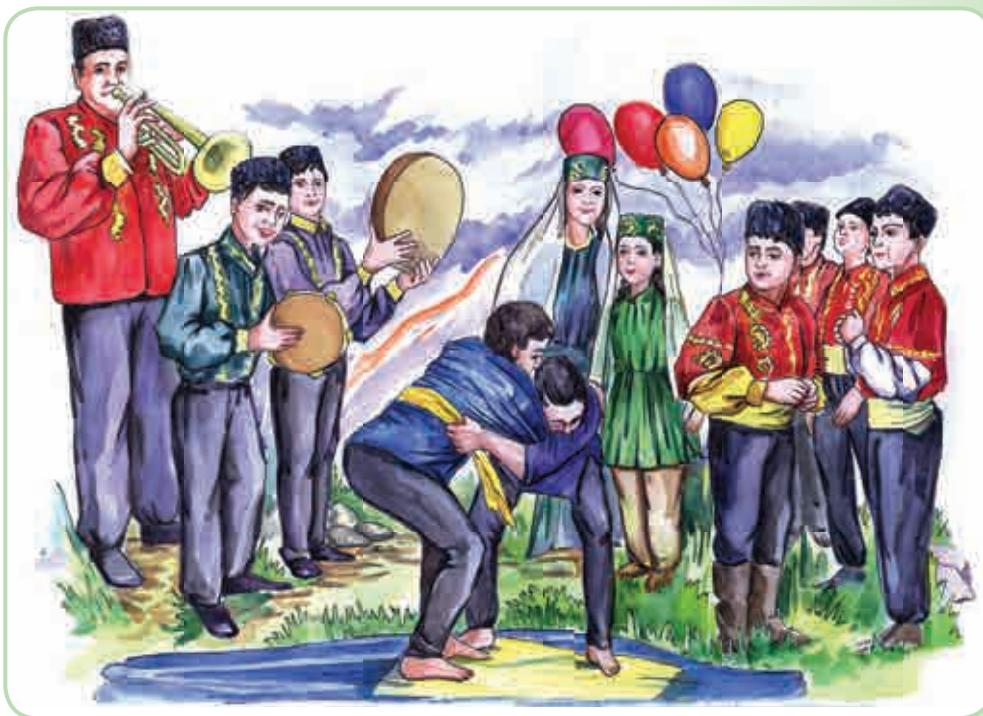

бу кереси — бу сефер
кедерленмек — ынджынмақъ

Аюв тилькиге не ичюн макътанмагъа истей?
Не ичюн торгъай аювнынъ ағызындан учып кетти?
Аювнен тилькиниң сёзлерини роллерге болип, ифаде-
ли окъунъыз.

ДЕРВИЗА

Амет саба эрте турды. О, бабасынен берабер дерви-
загъя кетмеге ашыкъты. Бабасы ат къошусынен зияде
меракълана. Аметте исе курешке авеслик зияде. О, ку-
решни сейир этмеге пек севе. Огъланлар курешкенде,

ойле бир дикъкъатнен бакъа ки, мына-мына курешке чыкъкъайым деп, озюни зорнен тута.

Дервиза мейданында халкъ чокъ. Бир тарафтан чалгъы чалына, дигер тарафта салынджакълар саллана. Даа бир кенарда атеш яна — къазанлар къайнай, чибеклер чырылдай. Адамлар мында бутон кунь эгленеджеклер, ашайджакълар, раатланаджакълар. Оларға бугунь байрам.

Дервизагъа чешит ерлерден курешчилер кельдилер. Чокъ ярышлардан, оюнлардан соң куреш башланды. Чалгъыджылар «Куреш авасыны» чалып, эр кесни куреш мейданына давет эттилер. Амет ве достлары яш оғыланчыкъларның курешкенлерини сейир эттилер.

Лютфие Софудан

дервиза — кузь ве берекет байрамы
авеслик — меракъ
ярыш — мусабакъа

Амет бабасынен къайда ашыкъты?
Бабасы ненен меракълана? Я Амет?

Дервиза мейданы тасвирленген парчаны метинден тапып, гъайрыдан окъунъыз. Экинджи абзацъа эсасла-нып, икяе этинъиз.

Дервизагъа кимлер кельдилер?
Чалгъыджылар не яптылар?

Ресимге бакъып, икяе уйдурынъыз.

КУЗЬ

Къачан, айтынъ, балалар,
Ягъар сыкъ-сыкъ ягъмурлар.
Тёкюлирлер япракълар,
Къалыр бом-бош тарлалар?

Кузьде олур бу шейлер,
Кузьде олер оленлер.
Кузь геджеси эп осер,
Сонъ къыш:
«Келем мен де!» — дер.

Емишлерин алгъанда
Агълар кузьде тереклер,
Азырланыр эр ерде
Къышлыкъ бутюн кереклер.

Абибулла Одабаш

емиш — мейва
къачан — не вакъыт
оленлер — от, когетлер
олер оленлер — мында: куур отлар
кузь геджеси эп осер — мында:
узаныр геджелер

Шиирни ифадели окъунъыз. Суаль ве нида ишарети-
нен биткен джумлелерге дикъкъат этинъыз. Оларны на-
сыл окъумакъ керек?

Кузьде олер оленлер. Агълар кузьде тереклер сатыр-
ларынынъ манасыны анълатынъыз. Муэллиф не ичюн
бойле айта?

СОНЬКИ АЛМА

А. Коринец

Багъчада шытырдай
Ель тёккен япракълар.
Терекнинъ устюнде
Бир дане алма бар.
Даллар салланалар,
«Тюш алма ерге!» —
О, тюшмек истемей
Сабадан берли...
Асылгъан о алма
Саллана, тюшмей,
Онынъ ичюн кузъ де
Аля даа битмей.

(Аблязиз Велиевнинъ
терджимеси)

Бу шиирде не акъкъында айтыла?
Не ичюн кузъ аля даа битмей?

ОКТЯБРЬ

Кунь бираз къыскъара, геджелер узана,
Сыкъ ягъя ягъмурлар, сокъакълар сувлана.
Багъчада мейвалар, багъларда юзюмлер:
«Бизлерни къалдырмай, тез джыйып алынъ!» — дер.

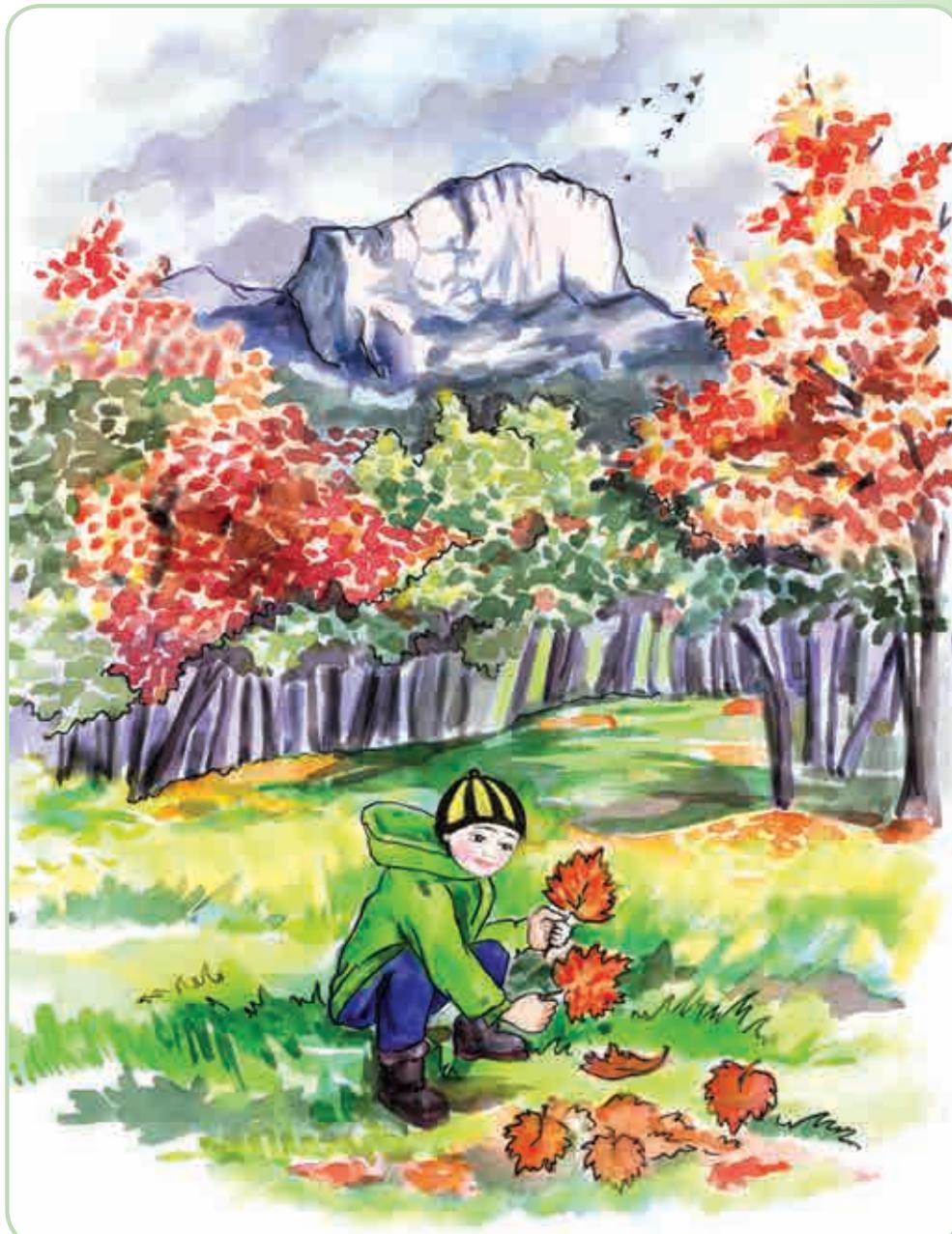
Зиядин Джавтобели

Шиирге эсасланып, октябрь айынынъ аляметлерини
айтынъыз.
Шиирни эзберленъыз.

Нутукъ инкишафы дерси

Ресим узеринде иш

1. Ресимде насыл йыл мевсими тасвирленген?
2. Огъланчыкъ не япа? О насыл кийинген?
3. Терек ве осюмликлер насыл тюске боялангъан?
4. Кокте нелер уча?
5. Ресимге насыл серлева къоймакъ мумкун?

Ресимге эсасланып, икяе уйдурынъыз.

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Бу сатырларның муэллифи ким?
*«Ягъмур ягъа гедже-куньдюз,
Энди сувай авалар».*
*«Кузъде олур бу шейлер,
Кузъде олер оленлер».*
2. «Чам тереги ве торгъайчыкъ» бу недир?
а) масал;
б) риваєт.
3. «Макътангъан аюв» масалында торгъайнен не ола?
а) аювның тишлеринде къала;
б) учып кете.
4. Бу джумле къайсы метинден алынгъан?
*Адамлар мында бутюн кунь эгленеджеклер,
ашайджакълар, раатланаджакълар.*
5. «Сонъки алма» шиирини ким язды?
а) А. Коринец;
б) А. Одабаш.

ЭЙИЛИК ДОСТЛУКЪНЫ ПЕКИТЕ

* * *

Достлукъ достлукъны север.
Достлукъ эр шейни еньер.
Къадрине етсек, олмамыз мухтадж.
Достлукътыр, достум, алтын тадж.

Черкез Али

* * *

Иван Драч

Эйилик япила — яхшылыкъ ичюн.
Шай япсанъ, санъа да къайтар о бир кунь.
Яхшылыкъ япмакъны унутманъыз ич,
Чюнки о инсангъа багъышлай севинч.

(Аблязиз Велиевнинъ терджимеси)

Бу дёртлюклер не акъкында? Бегенген дёртлюкни
эзберленъиз.

КЪАЗАН

Бардым бугунь базаргъа
Чоюн къазан алмагъа.

Балабан олсун къазан,
Къазангъа сыгъсын аздан —

Юзъ элли чувал пирнич,
Демесинлер къызгъаныч!

Беш чапчакъ памукъ ягъы,
Япылмасын къапагъы.

Тузу-бибери олсун,
Къазаным ашкъа толсун.

Бу ашкъа достлар ляйыкъ,
Келинъ, достлар, ашайыкъ!

Нузет Умеров

къызгъаныч — саран — ачкозь
чапчакъ — метий

Шиирни ифадели окъунъыз. Соңунда нида ишарети олгъан джумлелерге диккъат этинъиз. Оларны насыл окъумакъ керек?

Муэллифниң джумертлик, мусафирченлик дүйгүлары къайсы сатырларда ифаделене? Метинден тапып, окъунъыз.

Шиирни эзберленъиз.

Аталар сёзюни оғренинъиз ве акълынъызда тутунъыз.

Достның кельгени — байрам.

ХОШ КЕЛЬДИНЪИЗ ЭВИМЕ!

(йыр)

Адетиме мен шашам,
Адамсыз пек тарсыкъам.
Къапума бири кельсе,
Бала киби къуванам.

Багълама:
Буюрынъыз, достларым,
Сайгылы адамларым.
Хош кельдинъиз эвиме,
Сизге джандан севинем.

Бугунь меним ишим чокъ,
Отурмагъа вакътым ёкъ.
Яхшы ашлар пишеджек,
Тувгъанларым келеджек.

Багълама.

Севип, сайып кельгенге,
Баш устюнде ерим бар.
Селям берип киргенге,
Тёрюм бош, къавем де бар.

Багълама.

Сейран Усеинов

Бу йырда халкъымызының насыл чизгилери акс олuna?
Мусафирге урьмет ве сайгъы косътермек, къуванчнен
къаршылап алмакъ адети йырда насыл сёзлернен ifa-
делене? Бу сатырларны метинден тапып окъунъыз.
Йырны ограйниңиз ве сыныфта йырланъыз.

ЭКИ АРКЪАДАШ

Эки аркъадаш дагъ ичинде кетеяткъанда, къаршыларына аюв чыкъа. Аркъадашларның бири къоркъанындан къачып, терекке тырмаша ве пытакълар арасында сакълана. Экиндиси исе ёл ортасында къала. Не япмагъа бильмейип, ольген киби ёл ортасында ята.

Аюв онынъ янына келип, къоқълап баштай. О исе не-
фес алмай ята. Аюв оны ольген беллеп, янында айла-
нып, кечип кете.

Аюв кеткен сонъ, аркъадашы теректен тюшип, куле:
— Сонъ, аюв сенинъ къулагъынъа не айтты?

— Яман адамлар аркъадашының башына беля кельгенде, ташлап къачалар, — деди.

Лев Толстой

тырмашмакъ — чыкъмакъ
яман — ярамай

Эки аркъадашның къаршыларына не чыкъа? Аювны корыген аркъадашлар озылерини насыл алып баралар? Метинге эсасланып, оларның арекетлерине къыймет кесинъиз. Аюв не япа?

Икяенинъ сонъуны ифадели окъунъыз. Экинджи аркъадашның джевабыны бегендинъизми? Анълатынъыз.

Аталар сёзюни акълынъда тут.

Дост къара куньде белли олур.

КОПЕК НАСЫЛ ДОСТ КЪЫДЫРГЪАН

(масал)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, дагъ ичинде яшагъан бир копек бар экен. Янъгъызылыктан джаны сыйкыла, онынъ ичюн копек озюне кимседен къоркъмагъан дост тапмагъа истей ве ёлгъа чыкъа.

Аз кетеми, чокъ кетеми дагъда тавшанны расткетиreve онъя:

— Тавшан, кель экимиз дост олайыкъ, берабер яшайыкъ! — дей.

— Айды, — деп, разы ола тавшан.

Экиси бир ерчик тапып, гедже юкъламагъа яталар. Гедженинъ бир маалинде оларнынъ янындан сыйчан чапып кече. Копек оны эшите де, афырмагъа башлай. Тавшан абдырап уяна. Къоркъкъанындан къулакълары къалтырап башлай.

— Не афырасынъ? Шимди къашкъыр эшитсе, келип, экимизни де ашар, — дей копекке.

«Бойле дост манъа келишмей. Къашкъырдан къоркъа. Къашкъыр, гъалиба, кимседен къоркъмай», — деп тюшюне копек.

Копек саба эрте тура, тавшаннен сагълыкълаша ве къашкъырны къыдырмагъа кете. Дагъынъ чытырман еринде къашкъырны тата да:

— Къашкъыр, кель экимиз достлашайыкъ, берабер яшайыкъ, — дей.

— Экимиз яшасакъ, шенъ олур, — деп, къашкъыр разы ола.

Гедже юкъламагъа яталар. Янларындан бакъа се-
кирип кече. Буны эшиткен копек сычрап турда, кене
афырып баштай. Къашкъыр да абдырап уяна ве копек-
ке дарыла:

— Бу недир сенинъ эткенинъ! Афыргъанынъны аюв
эшитир де, келип экимизни де парча-кесек этер.

«Къашкъыр да къоркъакъ экен. Ондан яхшысы, мен
аювнен дост олайым», — тюшюне копек, ве аювгъа ба-
рып:

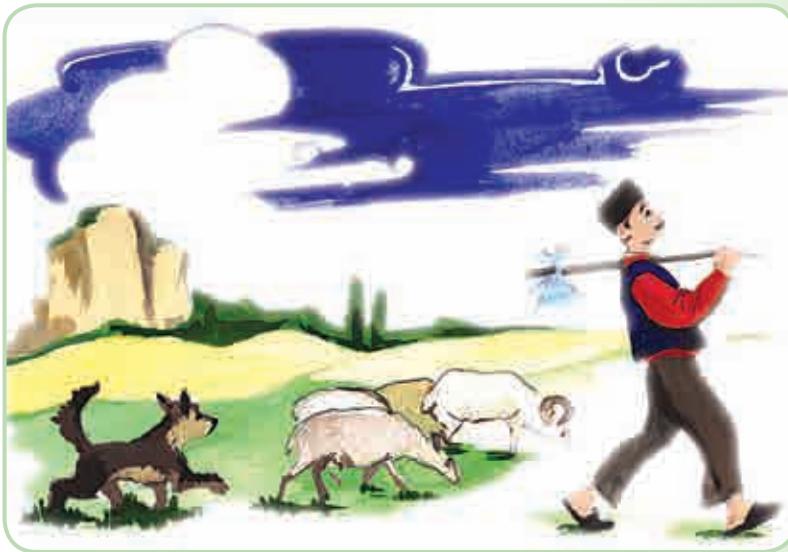
— Батыр аюв, айды экимиз дост олайыкъ, берабер
яшайыкъ, — дей.

— Айды, кир меним
ювама, — дей аюв.

Гедже юванынъ янын-
дан йылан сюйрелип кеч-
кенини эшиткен копек
кене афырып баштай.
Аюв къоркъканындан
копекни сёгмеге баштай:

— Токъта, этме! Адам
келир, экимизниң де те-
римизни сыйдырып алыр.

«Амма да иш олды! Тавшан къашкъырдан, къашкъыр аювдан, аюв исе адамдан къоркъа. Демек, бу дюньяда энъ кучьлюси адам экен», — деп тюшюне копек. Соң, аювдан къачып, адамгъа бара.

— Адам, айды дост олайыкъ, берабер яшайыкъ! — дей.

Адам разы ола. Копекке аш бере, эвниң янында гузель бир юва ясай. Геджелери копек афыра, эвни къаравуллай. Адам исе онъа:

— Сагъ ол, — дей.

Шу куньден соң копек адамнен яшай.

Копек не ичюн ёлгъа чыкъа? О насыл айванларнен дост олмагъа истей? Оларның арасында олгъан субетни метинден тапып, ифадели окъунъыз.

Копек кимнен дост ола? Не ичюн?

Копеклер адамларгъа насыл ярдым эте?

Аталар сёзюниң манасыны анълатынъыз.

Къуш къанатына ишана, инсан — доступна.

ИКМЕТЛИ СЁЗ

(масал)

Бир къартның беш оғылу бар эди. Олар озьара чаялықъ япып, эр кунь бири-бирининъ джаныны агъырта экенлер. Къарт оғланларына достлукъта насыл буюк икмет олғаныны анълатмакъ истей. Онынъ ичюн куньлерниң бириnde оларны янына чагъыра да, эмир эте:

— Балаларым, манъа эр бириңиз әкишер дане чубукъ кесип кетириңиз.

Оғланлары әкишер чубукъ кетирелер. Къарт баба

эмиирини эда этип кельген балаларына айта:

— Къана, эпинъиз бирер чубукъ алып, эки уджундан тутып, майыштырынъыз.

Балалар бабанынъ айткъаныны япалар. Чубукълар ортасындан къырылып кетелер.

— Коръдинъизми, эпинъизниң чубукъларынъыз къырылды, — дей къарт. О, къалгъан чубукъларны алып, бир ерге топлап, къыраджакъ ола. Лякин олар къырылмайлар. Огъулларына тараф бакъа да:

— Коръдинъизми, балаларым, бирлик эр вакъыт енъе. Бу чубукълар да, бирер-бирер олгъанда эписи къырылды. Амма энди оларны къырмакъынъ чареси ёкъ. Бирлик, муаббетлик олгъан ерде эр вакъыт мувафакъиет ола, шунынъ ичюн дост-муаббет яшамагъа тырышынъыз, — дей.

джаныны агъыртмакъ — ынджытмакъ
эмир этмек — буюрмакъ
майыштырмакъ — къыйыштырмакъ
енъмек — гъалип чыкъмакъ
беля — мусибет, къарсанба

1. Къартнынъ къач огълу бар эди?
2. Олар муаббет яшай эдилерми?
3. Къарт огъланларгъа не кетирмеге эмир эте?
4. Чубукълар къарткъа не ичюн керек эди?
5. Къарт бирлик ве муаббетлик акъкъында насыл икметли сёзлер айта? Метинден тапып, ифадели окъунъыз.

Аталар сёзюниң манасына анълатынъыз.

Муаббет ве бирлик къорантагъа беля япышмаз.

МЕРАМЕТЛИ КЪАРЫНДЖА

(масал)

Ёлдан кетеяткъан уфакъ,
къара къарынджа бирден
орман ичинде бириси агъ-
лагъаныны эшите.

«Орманда агълагъан ким,
онъа не олды экен?» — деп,
янына барып биледжек ола.
Чюнки о, тек мераметли
къарынджа экен.

Къарынджа кеткен ёлун-
дан бурулып, ормангъа
догърула. Бираздан о, ор-
ман ичиндеки тогъайлыкъка барып чыкъа. Бакъса,
тогъайнинь ортасында бир эчки окюр-окюр агълай.

— Улачыгъым, балачыгъым, не ичюн сен ормангъа
кељдинъ, не ичюн мында зеэрли от ашадынъ? — деп,
ана-эчки такъмакълап-такъмакълап агълай экен.

Къарынджа эчкининъ янына якъынлашкъан сонъ, от-
лар устюнде онынъ баласы яткъаныны ве о зорнен не-
фес алгъаныны коре. Мераметли къарынджа улачыкъ-
къа не олгъаныны анълагъан сонъ, эчкининъ янына ке-
лип:

— Агълама, эчки. Мен сизге ярдым этерим, шимди
тылсымлы от тапып кетириrim, — дей де, чевирилип,
тез-тез кете.

1. Къара къарынджа орман ичинде нени эшите?

- а) бириси чагъыргъаныны;
- б) бириси агълагъаныны.

2. Къарынджакъайда дөгърула?

- а) ормангъа;
- б) чөльге.

3. Къарынджакъайда тогъайнынъ ортасында кимни коре?

- а) тавшанны;
- б) эчкини.

4. Улачыкъакъа не олды?

- а) зеэрли от ашады;
- б) аягъыны къырды.

* * *

Къарынджакъайда орманнынъ о бир четине чыкъа. Терен бир дере янына барып, онынъ ичине тюше. Деренинъ ичинде тылсымлы от тапа. Тапа амма, къопарып оламай.

— Бири манъа тылсымлы отны узьмеге ярдым эткейди, — деп тюшүне къарынджакъа ве этрафына бакъа. Лякин не бир айван, не де къуш коре. Соңра башыны котерип, тёпеге, тереклер устюне бакъа. Балабан тerekнинъ энъ юкъарыдаки далында бир къара къаргъа отургъаныны коре.

— Къаргъа, къаргъа! Манъа мына бу отны узьмеге ярдым эт, — деп ялвара къарынджакъа.

Къаргъа исе къарынджаны динълемей учып кете.

— Не япайым экен? Манъа ким ярдым эттер экен? — деп, къарынджакъайда тюшүндүжеге далгъанда, юкъарыдан «чиив-чиив» деген давушны эшите. Башыны котерип, юкъарыда учкъан къарылгъачны коре ве онъа ялвара:

— Джаным-козюм къарылгъач, манъа мына бу отны узьмеге ярдым этсенъ, мен оны хаста улакъакъа алышп барып, олюмден къуртарып эдим.

Къарылгъач къарынджанынъ янына учып келе, ве агъызынен тылсымлы отны къопарып ала да, къарынджагъа:

— Сен юрип баргъандже, кеч олур. Хаста улачыкъ яткъан ерни анълат, мен тез-тез учып барайым да, отны онъа берейим, — дей.

Къарынджада улакъ яткъан ерниң къайда экенини анълатада. Къарылгъач тылсымлы отны агъызына алыш, учып кете.

Къарынджада къайтып тогъайгъа кельгенде, улачыкъ эндике анасының янында секиреклеп ойнайды.

Къайтып кельген къарынджаны корыген эчки:

— Къарынджачыкъ! Сен пек мераметли экенсийн. Энди сен бизим якъын достумызсынъ. Кель, бизнен яша! Эпимиз берабер татлы-муаббет яшармыз, — дей.

— Сагъ ол, эчки, лякин мен бир озюм, къарынджаларсыз яшап оламайым. Эйиси мен дайма сизге мусафирликке келирим, — деп джевап береде, кельген ёлунен кете.

1. Къарынджада дере ичинде не тапа?

- а) тылсымлы от;
- б) чалы.

2. Тылсымлы отны узьмеге ким ярдым этти?

- а) къаргъа;
- б) къарылгъач.

3. Къарынджада эчкиниң теклифине насыл джеваплана?

- а) мен сизнен яшайджам;
- б) мен дайма сизге мусафирликке келирим.

Масалның соңуунда эчки ве къарынджачыкъының къонушкъанларыны ифадели окъунъыз.

ЭЙЛИККЕ — ЭЙИЛИК (украин халкъ масалы)

Куньлерден бир кунь арслан авгъа чыкъа. Онъа сычан расткеле. Арслан оны ашамагъа истей ве энди панджасынен устюне де баса. Сычан исе онъа: «Эй, арслан, къудретли падиша! Ялварам санъа, мен, гъарип, кучюджик сычанны ашама! Бир де-бир кунь мен де санъа керек олурым, мен де эйилик япарым!» — дей. Арслан сычангъа бакъып куле: « Сенми манъа керек оладжанъ? Насылдыр бичаре сычан манъа, айванларның падишина, насыл яхшылыкъ япа билер?! Сычан исе: «Оны кимсе билип оламай, амма ялварам санъа, мени ашама!» — деп айта. Арслан сычанны аджый ве оны йибере, ашамай.

Азмы кече, чокъмы кече, бираз вакъыттан соńь арслан авджаыларның чильтерине тюше. Бичаре арслан чильтерниң ичинде чапалана, юварлана, амма бир шей япып оламай, даа зияде сарылып къала. Бир даа бакъса, не коръсин, къайдандыр сычан пейда ола. Сюйрю тишчиклеринен бир ильмечикни кемире, экиндже сини... Кемире-кемире ойле бир балабан тешик япа ки, атта арслан чыкъып ола. О вакъыт сычан арслангъа: «Ана, коръдинъми, мен, кучюк сычанчыкъ да, санъа керек олдым», — дей. Арслан исе : « Коръдим, сен меним япқъан эйилигимни къайтардынъ, эм де манъа акъыл огrettинъ!...» — деп джевап бере.

(M. Меджитованың терджимеси)

эйилик — яхшылыкъ, файдалы иш, арекет

къудретли — кучълю

бичаре — гъарип

чильтер — агъ

1. Арслан къайда чыкъа?
2. Онъа не расткеле?
3. Арслан сычанны не япа?
4. Сычан онъа не айта?
5. Бираз вакъыттан сонъ арслангъа не ола?
6. Сычан онъа насыл ярдым эте?

Сычан ве арсланнынъ къонушкъанларыны метинден тапып, шахыслар боюндура ифадели окъунъыз.
Не ичюн масал бойле адландырылгъан?

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Аталар сёзлерини девам этинъиз:

Достнынъ кельгени —

Къуш къанатына ишана —

2. «Къазан» шириини ким язды?

- а) Черкез-Али;
- б) Нузет Умеров.

3. «Яман адамлар аркъадашынынъ башына беля кельгенде, ташлап къачалар..» джумлеси къайсы метинден алышынъыз?

4. «Копек насыл дост къыдыргъан» масалында къач айваннынъ ады бериле?

- а) дёрт;
- б) еди.

5. «Икметли сёз» масалы не акъкъында?

- а) бирлик ве муаббетлик акъкъында;
- б) ишкирлик ве тенбеллик акъкъында.

6. «Мераметли къарынджа» масалыны хатырланъыз.
Масалынъ серлевасы ве эсас мундериджеси насыл бағылы олгъаныны анълатынъыз.

6. «Эйликке — эйилик» масалында сычан арслангъа насыл ярдым эткенини хатырланъыз ве икяе этинъиз.

ИШТЕН КЬОРКЪМА, ИШ СЕНДЕН КЬОРКЪСЫН

ЧЕБЕР КЪЫЗЧЫКЪ

Чебер къызчыкъ Эмине
Эрте келе мектепке.
Дюльбер, темиз кийине,
Нумюне о, эдепте.

Антери ве оглюги
Озюне пек ярашкъан,
Къызчыкъ ачыкъоңыюлли,
Юзю, дерсинъ, гуль ачкъан.

Эмекни де пек севе,
Чеберликни оренди.
Анасынен бирликтө
Антер тике о энди.

Лёман Сулейман

юзь — бет, чере
чебер — беджерикли

Эмине насыл къызчыкъ? Шиирниң мундериджесине
эсасланып, икяе этинъиз. Къызчыкъының эмексеверли-
гини муәллиф насыл сатырларнен ифаделей? Бу сатыр-
ларны текрар окъунъыз.

Шиирни эзберленъиз.

ЭКИ САБАН

Бир устаханеде демир парчасындан эки сабан япымды. Сабанларның бириси койлюниң къолуна тюше. Койлю шу арада оны ишлетмеге баштай. Экиндже сабан исе чокъыт базиргяның тюкянында файдалысыз ята.

Бираз вакъыт кечкен соң, эки койдеш сабанлар корюшелер. Койлюде олгъан сабан күмюш киби йылтырай, атта устаханеден янъы олып чыкъкъанындан даада яхшыдыр. Базиргяның тюкянында файдасыз яткъан сабан исе къарапып, тотланып къалгъан.

— Не ичюн, сен, ойле йылтырайсынъ? — деп сорады танышындан тотлангъан сабан.

— Иштен, джаным, — джевап берди бириндже сабан. — Я, сен, къарапып, тотланып къалгъансынъ, чюнки бутюн вакъыт янбашлап яттынъ, бир шей япмадынъ.

Константин Ушинский

Метинни окъунъыз.

1. Устаханеде демир парчасындан не япымды?
2. Сабанларның бириси кимниң къолуна тюше?
3. Экиндже сабан исе къайда ята?
4. Бираз вакъыт кечкен соң сабанларгъа не ола?
5. Эки сабан арасындахи субетни ифадели окъунъыз.

Аталар сөзюниң манасыны аньлатынъыз.

Ишлетильмеген демирни тот басар.

КЪАРАКЪАШ

Левае койде яшай. Оларның дюльбер эвлери бар. Эвлерининъ артында балабан тувар азбары ерлешкен. Анда сыгъыр, эчки, къой, куместе тавукъ, хораз эм де чипчечиклер яшайлар. Кошедеки ювада айванларны къоруп, Акъбаш ята. Сыгъыр, эчки эр вакъыт багълы тура. Къойны кимерде чезелер. О, тувар азбарында сербест кезе. Тавукъ исе сап-сары чипчечиклерини такъып, чёплene.

Левае айванларны пек севе. Оларны бакъмагъя анасына ярдым эте. Лякин о эписинден зияде Къарақъашны бегене. Къарақъаш балабан сыгъыр олса да, пек юваш. Левае ондан къоркъмай. Къарақъашның янына бара, оны сыйпай. Къарақъаш исе чибинлерни къийругъынен къувып, кевшенип тынч ята. Левае кетирген отны о иштаанен ашай, сувны сюзип-сюзип иче.

Леваенинъanasы Къарақъашны эр саба яйлагъя айдай. Яила узакъ дегиль. Къарақъаш — акъыллы айван. О, узакъкъа кетмей. Ем-ешиль отларны ашап тойгъан соңь, бузавчыгъыны артына такъып, эвге къайтып келе. Оны Левае къаршылап ала, соңь анасына: «Къарақъаш кельди!» — деп, хабер эте. Сыгъырның янына барып, оны сыйпай.

Наджие Аметовадан

тувар — айван
иштаа — мадде
къорумакъ — къорчаламакъ

1. Левае къайда яшай?
 - а) койде;
 - б) шеэрде.

2. Тувар азбарында насыл айванлар бар?
 а) тильки, тавшан, сансар;
 б) сыгъыр, эчки, къой.
3. Левае эписинден зияде насыл айванны бегене?
 а) Акъбашны;
 б) Къаракъашны.
4. Леваенинъ анасы Къаракъашны эр саба къайда айдай?
 а) чёльге;
 б) яилагъа.

КОПЕК

Къаралтыда юрем мен,
 Хырсыз кельсе, корем мен.
 Тёгерекни долашып,
 Бутюн гедже урем мен.

Асан Чергеев

Окъунъыз. Шиирге ресим япынъыз.

КЪЫРМЫСКЪА

Къырмыскъадай ишкир айван
 Бармы экен дюнъяда?
 Танъда турып, акъшамгъадже
 Ишлей эр сой авада.

Кимсе онъа ишле демей,
 Озю билип чалыша.
 Озюндөн чокъ юк котере,
 Кучълюклерге алыша.

Озю кичичик олса да,
Файдасы буюктир пек.
Иш севмеген тенбель баллар
Алсынлар ондан орьнек.

Адхат Сеногъул

ишлемек — чалышмакъ
кучылюк — зорлукъ
кичичик — уфачыкъ
орьнек — нумюне

Шиирни ифадели окъунъыз. Суаль ишаретинен биткен джумлени насыл окъумакъ керек?

Метинге эсасланып, кырымъскъанынъ ишкирлиги акъ-къында икяе этинъиз.

Шиирниң эсас фикри къайсы сатырларда ифаделен-ген? Бу сатырларны тапып окъунъыз.

* * *

Энвер къафес япмақъны
Агъасындан оренди.
Дуткъа аскъан къафесни
Къушчыкълар пек бегенди.

Татлы юкълай къушчыкълар,
Къанатларын яйдырып.
Энвер корип къувана,
Къушчыкъларны къайгъырып.

Акъшам, саба, уйледе
Къушчыкъларгъа ем сепе.
Къафесини темизлей,
Керек олса, тамирлей.

Балаларгъа мектепте
Озь унерин огрете.
Оджалар дей: «Машалла!»
Энвер киби балларгъа.

Рефат Чайлакъ

къайгъырмакъ — къасеветленмек
унер — зенаат

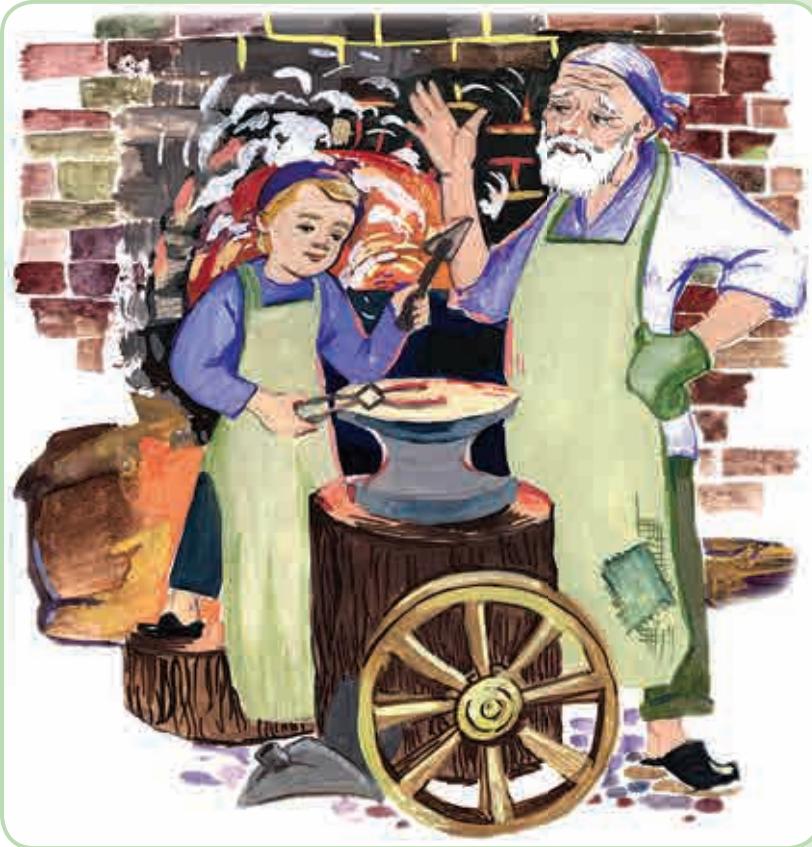
Шиирни окъунъыз.
Энвер агъасындан нени огренді? О, къушчыкъларны
насыл къайгъыра? Метинге эсасланып, икяе этинъиз.
Сиз къушларгъа ярдым этесинъизми? Бу акъта 2-3
джумле уйдурып, дефтеринъизге язынъыз.

ДЕМИРДЖИЛИК УСТАХАНЕСИ

Сабалыкъ емектен соңь къартбаба демирджилик устаханесине кете, кимерде Рустем де онынъ артындан такыла. Къартбаба ве онынъ ярдымджысы орьсю янында эки чёкючнен чалышалар, Рустемге исе корюкни басув авале олуна. Рустем оларнынъ экевлешип чалышкъанларыны сейир этмекни севе. Къартбабасы Рустемни де, эбет, о бираз буюген соңь, къызгъын демирнен чалышмагъа огремекни ишандырды.

Бир кере къартбаба торунына чёкюч, кельпеден берип, орьсю устюне бир кесек къызгъын демир къойды. Рустемге бу демирни дёгдүртти. Къартбабанынъ ярдымджысы четтен күлюмсиреп бакъып турды, соңра Рустемни макътады. Рустем япкъан ишини бегенди.

Эмиль Амиттен

кимерде — базыда, базы вакъытлары
орьсю — сандал
бир кесек — бир парча
корюк — кузнечный мех
сейир этмек — козетmek

1. Сабалықъ емектен соң къартбаба къайда кете?
2. Къартбаба ве онынъ ярдымджысы не япалар?
3. Рустем нени сейир этмекни севе эди?
4. Къартбабасы Рустемге насыл иш буюрды?
5. Къартбабанынъ ярдымджысы не япты?

Демирджилик устаханесинде олгъан иш алетлерининъ адларыны метинден тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

Адам иш башында белли олур.

УНЕРЛЕР

Къара къашлы Эскендер:

— Уста ташчы олсам, — дей, —
Шашып къалыр корыгенлер,
Юксек эвлер къурсам, — дей.

— Керек олур эм дюльгер,
Сен къургъан о эвлерге, —
Деп къошулды яш Айдер,
Ошап батыр эрлерге.

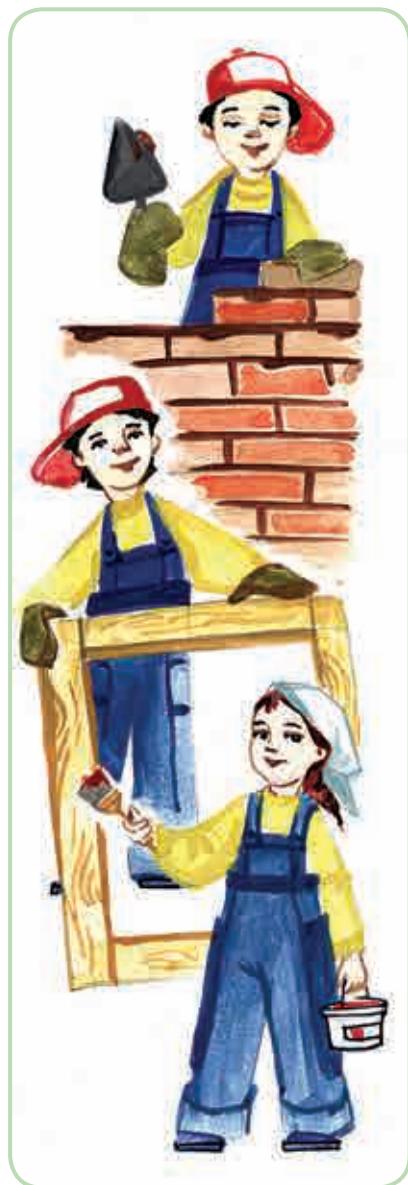
Оны болип, сёз ала
Эля козълю Гульнара:

— Бояджы эм сылавджы
Олурым, — деп къувана. —

Сизниң къургъан бинаның
Кимге керек сылавсыз?
Пенджеренъыз, къапунъыз
Ич ярашмаз боясыз.

Сиз сайлагъан унерлер
Халкъ ичүон чокъ файдалы.
Бу ишлерни чокъ кунълер
Эп огренип бармалы.

Эшреф Ибраим

унер — зенаат
батыр — джесюр, къоркъубильмез

Шиирни ифадели окъунъыз.
Балалар ким олмагъа истейлер? Балаларның айт-
къанларыны метинден тапып, текрар окъунъыз. Олар сай-
лагъан унерлернинъ адларыны дефтеринъизге язынъыз.
Сиз даа насыл зенаатларны билесинъиз?

Аталар сёзлериининъ манасыны анълатынъыз.

Зенаат — инсанның байлыгъы.

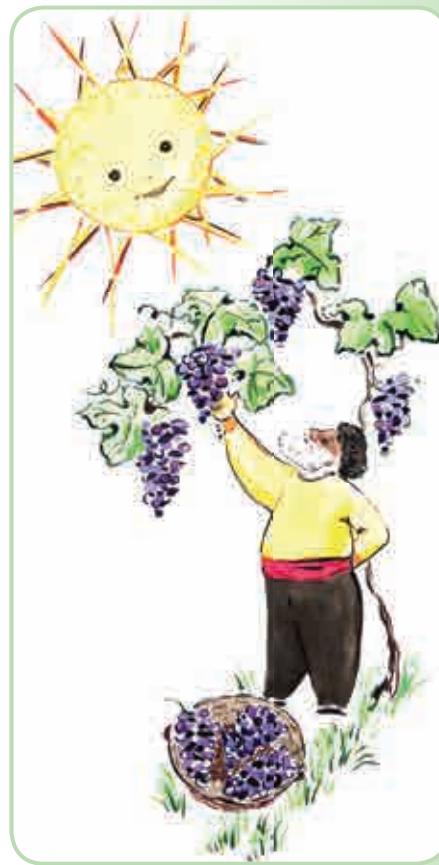
Баба унерини ташлама.

ЮЗЮМДЖИ КЪАРТ

Серги тюбю не салкъын,
Кейф чатамыз.
Тёпеде кербар салкъым,
Козь атамыз.

О, алтындай саарды,
Пишken, эльбет.
Шенъ къарт бизни сыйлады,
Дады — шербет.

Юзюмджиден сорадыкъ:
— Сыры неде?
— Бильмейим, шай
асрадыкъ, —
Кульди деде.

Кулип деди: — Сыр дегиль
Чалышкъангъа,
Чалышмагъа яшлыкътан
Алышкъангъа.

Юсуф Аким

кейф чатмакъ — раатланмакъ
дады — лезети
козь атмакъ — бакъмакъ
асрамакъ — осътурмек

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Къарт асрагъан юзюм насыл эди ?
2. Юзюмджиден нени сорадылар?
3. Юзюмджи къарт суальге насыл джевап берди? Ши-ирден тапып окъунъыз.

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Бу сатырлар къайсы шиирлерден алынгъан?

Антери ве оглюги
Озюне пек ярашкъан...

Озю кичичик олса да,
Файдасы буюктир пек....

2. «Эки сабан» икяесинде койлюниň сабаны не ичюн йылтырай эди?

3. «Къаракъаш» икяесинде къызычыкъыныň ады не эди?

4. Къайсы шиирде Энвер адлы огълан къушчыкъларгъа ярдым эте?

5. Аталар сёзюни девам этинъиз: Адам иш башында ...

6. Бу сатырлар насыл икяден алынгъан?

Къартбабасы Рустемни де, эбет, о бираз буюген сонъ,
къызғынде мирненчалышмагъаогретмекниишандырды.

4. «Юзюмджи къарт» шиири не акъкында? Дады, асрамакъ сёзлерине манаджа якъын сёзлер тапынъыз.

НЕ ДЕ ЗЕВКЪЛЫ КЪЫШ!

КЪАР ЯГЪА

Къар ягъа, къар ягъа,
Чёльге, кыыргъа, байырғъа.
Топланынъыз, балалар,
Къар топу ойнамагъа.

Къар ягъа, къар ягъа —
Сув акъар далгъа-далгъа.
Коктен берекет ягъа,
Ерден берекет дөгъа.

Къар ягъа, къар ягъа,
Япалакълап къар ягъа.
Айдынъ энди, балалар,
Къар топу ойнамагъа.

Зейнеп Аппазова

Шиирни ифадели окъунъыз.

Муэллиф къар ягъгъаныны насыл дуйгъунен ифаделей? О, балаларны неге чагъыра? Шиирден сатырларны тапып окъунъыз.

Коктен берекет ягъа, ерден берекет дөгъа сатырларынынъ манасыны насыл аньлайсынъыз? Оджанъызнен берабер музакере этинъиз.

Балалар къышта даа насыл әгленелер?

КЪЫШ КЕЛЬДИ

Къыш мевсими кузьден соң келе. О учь айдан ибарттыв: декабрь, январь, февраль.

Къыш къарнен, сувукънен, аязнен, серт аваларнен, аджджы еллернен кече. Эвлерни, тереклерни, тарлаларны bem-beяз къар къаптай. Аюв, джумран ве дигер айванлар сувукътан къоркъып, юваларына сакъланалар. «Эгер къыш къарлы ве сувукъ олса, дагъ джевизлери, фындыкъ ве бадемлер бол берекет берелер», дей тургъанлар халкъымызда.

Эр бир айнынъ озюне хас аляметлери бар. Къыш геджелери узун, девамлы, куньлери исе къыскъа олалар. Декабрь 22-де энъ къыскъа кунь ве энъ узун гедже ола. Бу геджеден соң куньлер узанып, геджелер къыскъаралар.

Январь къышның экинджи айыдыр. Бу айда тосат-тосат къар ягъа, аяз ерни бузлата, пенджерлернинъ джамларыны тылсымлы орнеклернен сюслендире. Мектеплерде къыш татили башлана. Балалар, сыйджакъ урбаларыны кийип, чананен таялар, къардан адам япалар, къар топу ойнайлар.

Февраль айы исе къышның соңын олса да, къатты сувукъларнен, къарлы боранларнен беллидир. Нафиле айтылмагъан: «Къырымның къышы январьдан соңынълашылып».

Миляра Сеттарова

сюслендирмек — зийнетлемек, безетмек
tosat-tosat — базыда, кимерде

1. Къыш мевсими не вакъыт келе?
2. О къач айдан ибараттir?
3. Къыш насыл кече?
4. Айванлар не япалар?
5. Къыш геджелери насыл ола?
6. Энъ къыскъа кунь ве энъ узун гедже не вакъыт ола?

Январь ве февраль айлары акъкъында парчаларны дикъкъатнен окъуп, икяе этиньиз.

Къыш акъкъында халкъ ибарелерини метинден тапып, дефтеринъизге язып алынъыз.

БИРИНДЖИ КЪАР

Юреклерни къувандырып,
Ягъа токътамай къарлар.
Эп бу къаргъа къуваналар
Багъча, тарла, къыр, дагълар.

Кобелекдай уча олар,
Къона истеген ерге.
Авучынъа алсанъ, ирий,
Незакетли, эм эрке.

Ягъа, ягъа пек терен къар,
Севинемиз эпимиз.
Сагъламлыкъка реин деймиз,
Котериле кейфимиз...

Адхат Сеногъул

Бу шиирни насыл дуйгъуларнен окъумакъ керек?
Юреклерни не къувандыра?
Шаир къарны ненен къыяслай? Не ичюн?
Незакетли, эм эрке — мында не акъкында сёз кете?

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъызы ве эзберленъиз.

Бир чаршадым бар,
Бутюн дюньяны къаплар,
Денъизни къапламаз.

ХАЛКЪ АЛЯМЕТЛЕРИ

Январь — аязлы, февраль — боранлы.

Эгер къарынджа ювасынынъ башына топракъны юк-
сек обалагъан олса, демек, къыш пек сувукъ оладжакъ.

КЪАРБАБА

Къыр устюнде топланып,
Дёрт-беш бала дюнь саба,
Комюрден козь, къаш салып,
Ясадыкъ бир къарбаба.

Бурун къойдыкъ къартоптан,
Юньден мыйыкъ, сакъал, сач.
Коръсенъиз ян тарафтан,
Дерсинъ, бу къарт пек тырач.

Безендиридик эр якътан,
Таякъ бердик элине.
Эгер бакъсанъ узакътан,
Юрген киби корюне.

Эшреф Ибраим

дюнь — тюневин

Шиирни окъунъыз.
Балалар не ясадылар?
Шиирдеки сатырларгъа ве ресимге эсасланып, къар-
бабанынъ тышкыны къияфетини тасвиrlenъиз.

КЪЫШ ЗЕВКЪЫ

Бугунь къар чокъ ягъгъан эди. Сейтнафе Асан агъа-
сынен урбаларыны кийип, ойнамагъа ёлгъа чыкътылар.
Ёлда балалар, шамата къопарып, къарнен ойнайлар.
Сейтнафе къолларыны яйдырып, къокъла киби турды.
Балалардан бириси:

— Билесинъизми, не? Айдынъыз, Сейтнафени къар-

баба этейик, — деп багъырды. Дигер балалар да күвантнен:

— Айдынъыз! — деп кычырыштылар.

Балалар деръал Сейтнафени къолтукъларындан тузып, тантаналы суретте юксекликке турсаттылар. Этрафыны бир кереден къарнен обаладылар. Къар бойнундан тюшип, ирип, аркъасындан акъса да, Сейтнафе къарбабаны бозмакътан къоркъып, къыбырдамай турды. Балалар Сейтнафеден къарбаба ясагъанларындан къувандылар, Сейтнафе исе бундан гъуурланып, озюни баҳтлы сезди. Балалардан бириси чабик арекетнен Сейтнафенинъ башына буюкче къар топуны япыштырды, лякин о тайып тюшти. Шу вакъыт кимдир:

— Онынъ башына къопкъа кечирмек керек! — деп багъырды. Балалар бирден:

— Ур-ра! — деп кычырдылар. Амма башына къоп-

къаны кечирмеге етиштирмединдер. Эвинден чыкъкъан къомшу къадын эллерини яйдырып:

— Вай, балалар, недир сизинъ япкъаныныз? — деп къычырды.

Балалар къакъылдап кулерек, дагъылып кеттилер.

Энвер Арифов, Джевдет Аметовдан

шамата къопармакъ — пек къычырмакъ
деръал — шу дақъикъа
чабик — тез

Сейтнафе Асан агъасынен не яптылар? Ёлда балалар не япа эдилер?

Балалар Сейтнафеден къарбаба ясагъанларыны мейтinden тапып, дикъкъатнен окъунызыз.

Балаларнынъ шакъа арекетлери Сейтнафеде насыл дуйгъулар догъурды?

ТАЯМЫЗ!

Къарлы-бузлу демеймиз,
Чаналарны сюйреймиз.
Чагъырсалар, бармаймыз,
Таямыз биз, таямыз!

Бир, эки, учь — саямыз,
Тайып, тайып тоямыз.

Эр ер ап-акъ къар,
Устте — пальто,

Башта — къалпакъ,
Къолда — къолчакъ.

Бизлер тая-таямыз,
Тайып, тайып тоямыз!

Зейнеп Аппазова

Шиирни ифадели окъунъыз.

Шиирде насыл дуйгүулар ифаделене? Бу шиирни насыл окъумакъ керек? Токътав ишаретлерине эсасланып, шиирни дөгъру интонациянен окъунъыз.

Шиирге эсасланып, ресим япынъыз.

КЪАРТБАБА ВЕ АЮВЧЫКЪЛАР

Кыш куню. Эр ер ап-акъ чаршаф киби къарнен ортюли. Ельсиз тынч авада, япалакъ-япалакъ ягъгъан къар тегиз олып яткъан. Дагъ ёлуны чаналар юрип таптагъанлар. Эвде джаны сыкъылгъан къартбаба дагъгъа барып, одун кесип кетиреджек ола.

— Эм тиджарет, эм зияret, дегендай, темиз авада бираз арекет этсем, бедениме, сагълыгъыма файдасы олур, — деп, къартбаба бир аркъан, балта, эки саплы пычкъы ве уйле ашыны сыртынана ата да, дагъ ёлуна тюше. Дагъ узакъ дегиль экен. Дагъ ичинден, сайлап-сайлап, бир къуругъан терекни тапып, пычып баш-

лай. Лякин къартбаба озюнинъ къартайгъаныны дуймай къалгъан, гъалиба. Бир озю, яшлыгъындаки киби, пычкынен терекни пычаджакъ олып чекише амма, болдура. Итей, тарта, лякин пычкъы юрьмей. Текяран тыныш алып, отьmek ашайым деп, бир мейдан ерни араштыра. Терек кутюгине отурып, ашыны ашай.

дjanы сыкъылмакъ — мында: ишсиз
отурып безген

тиджарет — алыш-вериш

зиярет — мында: кезинмек

текяран — азчыкъ

тыныш алмакъ — раатланмакъ

1. Къартбаба дагъгъа не ичюн бара?

- а) раатланмагъа;
- б) одун кесип кетирежек ола.

2. Къартбаба дагъгъа кеткенде янына не ала?

- а) аркъан, балта, эки саплыш пычкъы ве уйле ашыны;
- б) сепетини.

3. Терекни пычып оламы?

- а) терекни пыча;
- б) пычаджакъ олып чекише, амма болдура.

* * *

Къартбаба ашап тойгъан соңъ:

— Аз бучукъ раатландым, етер отургъаным. Терекни пычып йыкътырайым, — дей.

Терекни пычаджакъ олып къайтып кельген къартбаба, терекни пычылгъаныны корип, шаша!.. О якъъя, бу якъъя айланып бакъя. Аюв излерини корип, ишнинь асылыны анълай. Иш бойле ола...

Къартбаба ашап отургъанда, эки аюв баласы терекнинъ янына келип къала. Бириси пычкъыны корип:

— Менимки! — деп, озюне тарта.

Экинджиси шу ань:

— Ёкъ, менимки! — деп, озюне тарта.

Шай этип, пычкъыны бири-биринден тартып аламай, чекишлер ве терекниң пычылгъаныны дуймай къалалар. Апансыздан, шатырды-гудюрди къопарып, пычылгъан терек ерге авдарыла. Не олгъаныны анъламагъан аювчыкълар, къопкъан шаматадан къоркъып къачалар.

Субхи Валиев

шашмакъ — тааджипленmek, айретленmek
ишниң асылыны анъламакъ — мында: не
олгъаныны анъламакъ
шу ань — шу дақъикъя

1. Раатланып кельген къарт нени корип шаша?
 - а) терекнинь пычылгъаныны корип, шаша;
 - б) аювларнынъ излерини корип, шаша.
2. Къартбаба ашап отургъанда не ола?
 - а) эки адам келип къала;
 - б) эки аюв баласы терекнинъ янына келип къала.
3. Аювчыкълар неден къоркъып къачалар?
 - а) къарттан къоркъып;
 - б) къопкъан шаматадан къоркъып.
4. Терекнинъ насыл этип пычылгъаныны метинден тапып окъунъыз.

БУ НЕ ВАКЪЫТ ОЛА?

Ава аяз, къарлар ягъа,
Собаларда одун яна.
Озенлерде сувлар бузлай,
Къобасында аюв юкълай.

* * *

Джамгъа бенъзер, джам дегиль,
Эльмаз иле кесильmez.
Сыджакъ олса, ёкъ олур,
Асла изи корюнmez.

бенъземек — ошамакъ
асла — ичте

Тапмаджаларны окъунъыз. Джевапларыны тапынъыз.
Бегенген тапмаджаны эзберленъиз.

КЪЫШБАБАЙ

Къарлар ягъды, балачыкълар
Пенджереден къарашты.
Агъарды таш-толачыкълар,
Кениш чёллер ярашты.

Кельди энди къарт
Къышбабай,
Аджджы тие аязы.
Санки дерсинъ алай ерде
Памукъынынъ bem-беязы.

Сакъалы бар тизинедже
Арув куле козьлери.
Эглендире балаларны
Онынъ эр бир сёзлери.

... Мектеплерге сюрип кире,
Балаларны хайырлай.
Эр янъы йыл байрамында
Балаларнен бир йырлай.

Осман Амит

къышбабай — Къарбаба, Аяз-деде
къарамакъ — бакъмакъ
арув — яхши
агъармакъ — беязлашмакъ

Шиирни окъунъыз. Муэллиф кыш кельгенини насыл тасвирлей?

Шиирден кышбабай акъкында сатырларны тапып окъунъыз.

Сиз Янъы йыл байрамына насыл азырланасынъыз, икяе этинъиз.

Шиирни эзберленъиз.

ЙЫЛБАШ

Аяз яшагъан якътан —
Шималь деген узакътан
Сувукъ ельден морарып,
Бурны хавуч анъдырып,
Джуббесине сарылып,
Тезден келе Къарбаба,
Байрамгъа адым атлай,
Шенъ сёзюнен селямлай.
Кульдюре эм йырлата,
Огютли сёзлер айта.
Торбасы баҳшыш толу,
Эйиликли гонъюли.
Не де балабан торба,
Не де джумерт къартбаба!

Гульзар Дерменджи

джуббе — тон
огют — насиат, тенби
джумерт — бол юрекли

Шиирни окъунъыз. Къарбаба къайдан келе? Байрамда Къарбаба не япа? Муэллиф къарбабаны насыл сёзлер-нен алгыштай?

Къарбабаның ресимини яптыңыз.

ЙЫЛБАШНЫ БЕКЛЕП

Таваларда кобетелер, саанъде янтыкъ,
Сарыкъ бурма тез пишсин деп, фурунлар якътыкъ.
Эски йылны биз айбетлеп, тёрге кечирдик,
Зийнетлерни, гузель Йылбаш, санъа кетирдик.
Чевре-четке уфюрсин къар, аджджы еллеринъ,
Кель бизлерге, кель сен Йылбаш, чокътан беклерик.

Билял Мамбет

саань — чиберек къоюлгъан къапакълы
бакъыр савут
фурун — отымек пиширильген соба
зийнет — ильван
чевре-четке — этрафкъа

Бу шиирде не акъкъында айтыла?
Халкъымыз Йылбаш байрамына насыл миллий емек-
лер пишире? Оларның адларыны дефтеринъизге язып
алынъыз.

Шиирниң эсас фикри къайсы сатырда ифаделене? Бу
сатырны тапып, ифадели окъунъыз.

Я сизинъ къорантанъыз Йылбаш байрамына насыл
азырлана?

САНСАРЧЫКЪ КЪЫШНЫ НАСЫЛ КЕЧИРЕ

Сансарчыкъ къышта аяздан да, рузгярдан да къоркъ-
май. Авасы бозулып, боран котерильгенинен, сансар-
чыкъ деръал ювасына ашыкъа. Сансарчыкъының ювасы
күшларныңки киби чырпычыкълардан япылгъандыр.
Эм ойле чеберликнен япылгъан ки, дерсинъ бир бала-
бан топ, тос-томалакъ, кенарчыгъында онынъ ичине
кирген тешиги бар.

Юванынъ ичинде къуру, йымшакъ, онъайтлы, сыджакъ тёшеме бар. Сансарчыкъ озъ ювасына кирген соңъ, анда сувукъ рузгяр сокъулмамасы ичюн тешикни тёшеменен къапата. Соңра юмакъ киби топлана, къабарыкъ, юньлю къуиругынен ортюнип ята ве юкълай.

Тышта исе сувукъ рузгяр эп улуй, ве уфакъ тикен киби къар бурьтюклерини савура. Аvasы бираз ятышкъан соңъ, сансарчыкъ озъ ювасындан чыкъа, силькинип ала, теректен терекке сыйрай, озюне аш къыдырып баштай, арча терегинден карпасина къопара, къайдандыр язда озю къурутмакъ ичюн терек пытакъларынынъ чаталлары арасына къойгъан мантар къуруларыны тапа.

Лякин сансарчыкъынынъ эсас емеги, онынъ кузъде азырлап, къарт терекнинъ къувушларына сакълагъан шейлеридир. Онынъ анда топлагъан пелитлери, джевизлери ве дигер емишлери бутюн къышкъа ете биле.

(Урие Эдемованынъ терджимеси)

ruzgär — ель
syçramakъ — секирмек
emek — ash — гъыда

Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

Сансарчыкъ кышны насыл кечире? Онынъ ювасы насыл? Метинге эсасланып, тарифленъиз.

Сансарчыкънынъ эсас емеги недир? Емишлерниң адларыны дефтеринъизге язынъыз.

Метинден энъ узун сёзни тапып, манасыны аньлатынъыз.

КЪАР ИЧИНДЕКИ ТАВШАНЧЫКЪЛАР

Тарлаларда даа къар ирип битмеден, тавшан балалады.

Тавшан балачыкълары козьлери ачыкъ алда, сыйджакъ тончыкънен догъалар. Олар догъгъанынен чапмагъа билелер. Ана сююни эмип тойгъан сонъ, олар андамында чапалар, чалылар ве къар куртюклери тюбюне сакъланалар. Аналары оларны ташлап, къайдадыр чапып кеткенине бакъмадан, тавшанчыкълар сессиз, шаматасыз, чаяланмай, тынч яталар.

Арадан бир, эки, учъ ве башкъа куньлер кече. Ана тавшан бутюн тарла бойлап чапа, чапкъалай, балаларыны чокътан унуткъан. Тавшан балачыкълары исе эп яталар. Оларгъа чапмакъ олмай, кокте авланып юрген кыргъый уджюм эте я да излерине тильки тюше биле.

Ниает, янларындан ана-тавшан чапып кечмекте. Ёкъ, озы аналары дегиль, насылдыр ябанджы тавшан. Тавшан балачыкълары онъя:

— Бизлерни эмиздирсенъиз! — дейлер.

— Яхшы, келинъиз, эминъиз.

Оларны эмиздирген соңъ, тавшан ёлуны девам эте. Тавшан балачыкълары исе кене чалылар тюбюне сокъулып яталар. Оларның аналары исе къайдадыр башкъа тавшанчыкъларны эмиздире.

1. Тавшан балачыкълары насыл дөгъалар?
2. Ана сютюни эмип тойгъан соңъ, олар не япалар?
3. Аналары оларны ташлап кеткенине бакъмадан, тавшанчыкълар озылерини насыл алып баралар?
4. Не ичюн тавшанларгъа чапмакъ олмай?
5. Ябанджы тавшан оларны эмиздиреңи?
6. Тавшанчыкъларның аналары не япа?

Тавшан балачыкъларының ве ябанджы тавшанның сёзлерини метинден тапып, ифадели окъуньыз.

* * *

Тавшанларда адет ойле экен, бутюн тавшан балаларыны бир къоранта деп саймакъ мумкун. Ана-тавшан, къайда тавшан балаларыны корымесин, оларны эмизе, тойдурға. Олар ана-тавшанның озь балаларымы, ёкъса ябанджымы, оның ичүон фаркъы ёкъ.

Тавшан балаларына анасыз яшамакъ зор беллэй-синъизми? Ич де ойле дегиль! Олар ушюмейлер, устьлеринде тончыкълары бар. Ана-тавшанларның сютю ойле татлы, къою ки, тавшанчыкълар оны бир кере яхши тойып эмсeler, бир къач кунь токъ юрелер.

Секиз-докъуз кунь кечкен соңы исе тавшан балачыкълары от ашап башлайлар.

(Урие Эдемованың терджимеси)

ябанджы —ят
зор — агъыр, къыйын

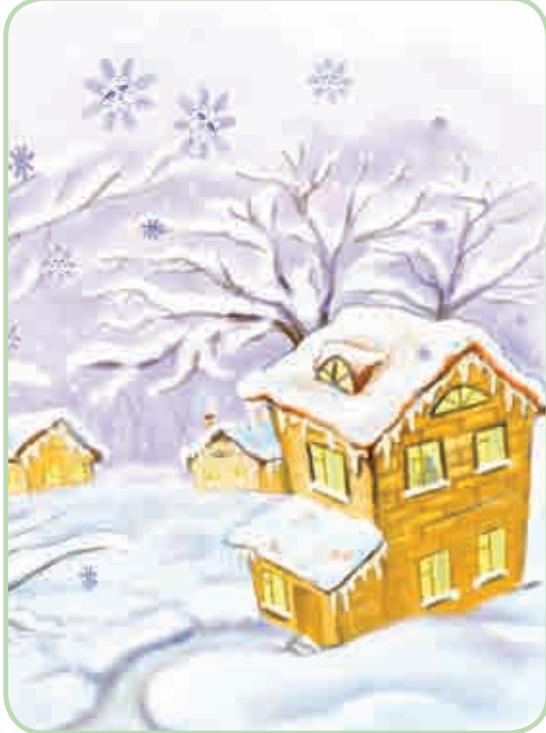
Метинни дикъкъатнен окъунъыз.
Тавшанларның адети акъкъында насыл меракълы шейлер бильдинъыз? Икяе этинъыз.

Тавшанчыкъларға анасыз яшамакъ зормы? Джевабыны метинден тапып, ифадели окъунъыз.

КЪАР ДАНЕЧИКЛЕРИ СЁЙЛЕНЕЛЕР

Япалакъ-япалакъ къар ягъмакъта эди. Эки къар данечиги булуттан узюлип, ерге дөгъру ынтылды. Олар бири-бириниң пешинден чапышып, дигер къар данечиклери ичинден уюрюлип кече ве кулюше эдилер.

— Ой да яхши, пек яхши! Сен къаерге тюшмек истер

эдинъ? — деп сорады олардан бири.

— Тюшмек дегиль, мен энмек истейим!
— деди экиндиси.

— Эбет, эбет, мен де энмек истейим! — Мен юксек дагъларның устюне къонып, кунеш нурларында ойнамакъ ве озюм де шу нурлар киби парылдамакъ истейим.

— Мен исе адам яшагъян эвнинъ устюне къонып, баарьде бир тамчы сувгъа че-

вирильмек, башкъа тамчыларгъа къошулып, соń озенге дёнмек ве инсандаки арапетни сувнен къандырмакъ истейим. Адам бу сувны ичкенде: «Чокъ сагъ ол, джан бериджи сувчыгъым», десин.

Самедин Шукурджиев

парылдамакъ — йылтырамакъ
къыгъылчым — учкъун

Дикъкъатнен окъунъыз. Эки къар данечиги не япты?
Къар данечиклерининъ субетлешкенини метинден та-
пып, роллер боюнчада окъунъыз.

ТАКЪТАКЪКЪУШ НЕНЕН КЕЧИНЕ

Бизим орманда бир къуш яшай. Озю къара, лякин беяз бенеклери бар, энъсесиндеки тюклери кыyp-кырымызы. Онъя такътакъкъуш дейлер. Такътакъкъуш бутюн кунь девамында орманда учып юре, озюне аш къыдыра. О, башкъа къушлар киби терекниň далына дегиль де, догърудан-догъру кевдесине къона, озюне къолай ер тапып отургъян соň, гъагъасынен къабугъы тюбюндөн къуртчыкъларны, оларныň йымырталарыны сайлап ашай.

Базы вакъытларда тереклерниň тюбюнде, къар устюнде, бир чокъ карпасиналар тёкюлип яталар. Булар такътакъкъуш ашагъанда чам ве арча тереклерinden тёкюльген бош карпасиналардыр.

(Урие Эдемованыň терджимеси)

гъагъа — чокъуч, таки

кевде — вуджут

Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

Биринджи парчаны окъуп, такътакъкъушныň тышкъы къаяфетини тарифленъыз.

Такътакъкъушныň башкъа къушлардан насыл фаркъы бар?

Сагълам оссин терегим,
Терекке мен керегим.
Терегим олса хаста,
Деваламагъа устам.

Эмине Усеин

Шиирни эзберленъиз. Бу шиирде насыл къуш акъкъында айтыла? Онынъ ресимини япынъыз.

ТАВШАНЧЫКЪ БААРЬНИ БЕКЛЕЙ

Къыш бою тавшанчыкъ бир къарт эмен терегининъ къувушында аяздан сакълана. Бир кунь сувукътан къалтырап, къувуштан бакъа ве:

— Джаным, Эмен деде, баарь кельмесине даа чокъмы? — деп сорай.

— Къарлар ирип, дагълардан озенлер номай акъса, баарь келир, — дей эмен тереги.

Тавшанчыкъ къувуш ичине сакълана ве къарларнынъ иримесини беклей. Бираз вакъыт кече, джыллы ель эсе, ава къызмагъа, къарлар иримеге башлай.

Тавшанчыкъ къувуштан чыкъа ве:

— Баарь кельди! Баарь кельди! — деп къувана.
— Бираз даа сабыр эт. Къарылгъачлар кельсин, — дей къарт эмен.

Бир къач куньден къарылгъачлар да келе. Олар юва япмакъ ичюн ер къыдыралар. Тавшанчыкъ кене эменден сорай:

— Джаным, Эмен дедечигим, энди къарлар ирий, къарылгъачлар да кельди, не ичюн баарь кельмей?
— Азчыкъ даа бекле, озенлерден номай сув акъса,

чимен ешиль килимнен ортюльсе, тереклер бурьленип, чечек ачса, күшлар юва япмагъа башласа, балкъуртchyкълар уянып учмагъа башласа, ана о вакъыт акъикъий баарь келир.

Тавшанчыкъ дагълардан ташып кельген озенчиклерни, чименниң ешиль килимнен ортюльмесини, күшчыкъларның юва япмасыны, тереклер бурьленип чечек ачмасыны, балкъуртchyкълар уянып учмасыны сабырнен беклей.

Не исе, ойле кунь келе. Тавшанчыкъ севине-севине эмен тереги янына бара ве оны зорнен таный.

— Эмен деде! Мен энди билем: ава кызып, къарлар ирисе, дагълардан озенчиклер шырылдап акъса, къарылгъачлар келип, юва япса, чимен ем-ешиль килимнен ортюльсе, тереклер бурьленип, чечек ачса, балкъуртchyкълар уянып, учсалар, даа... Эмен дедечигим ешиль джуббесини кийсе, о заман баарь келе.

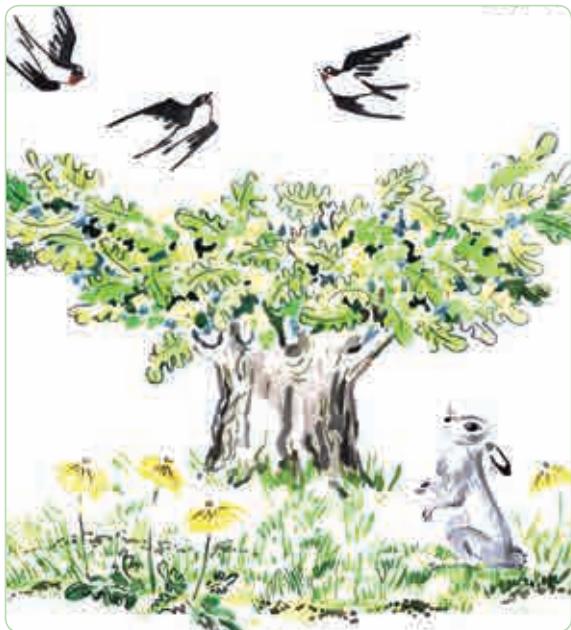
Султание Харахады

Тавшанчыкъ аяздан къайда сакъланы?

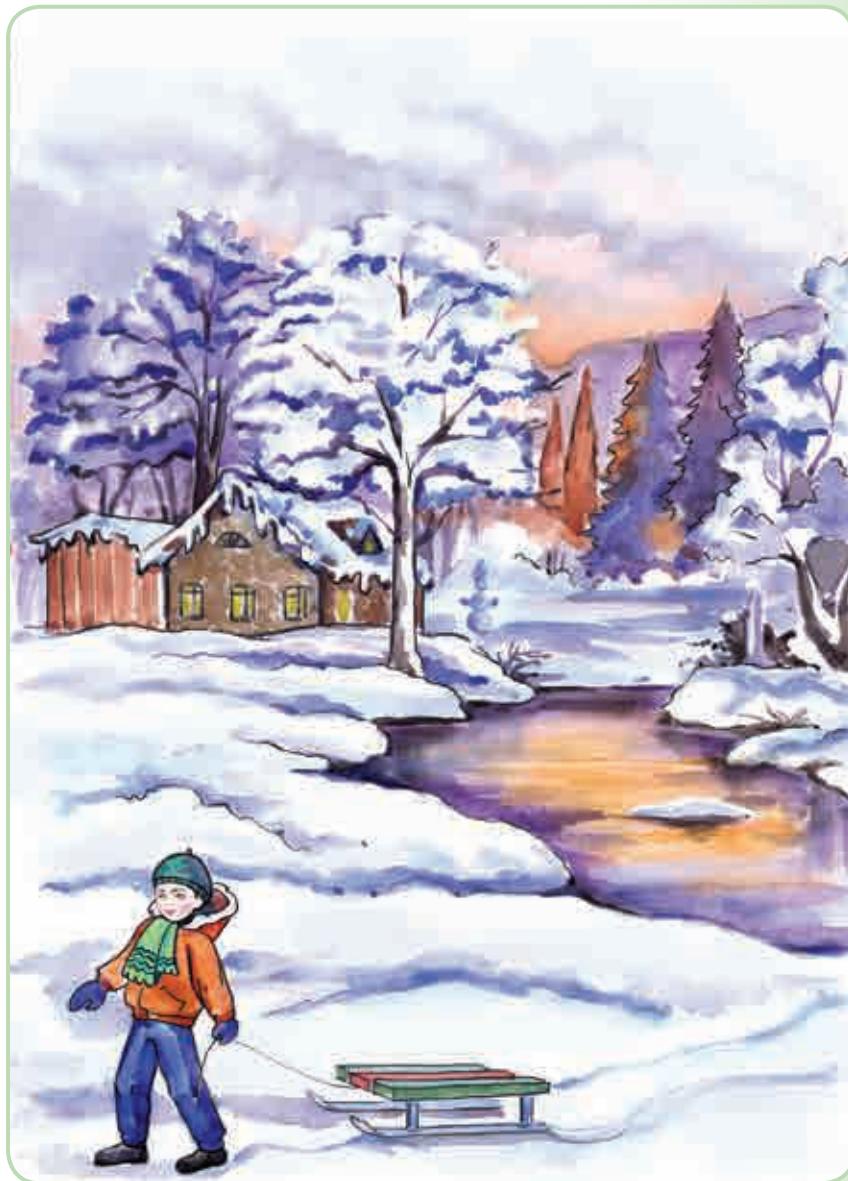
О Эменден не сорай? Тавшанчыкъ ве Эменниң къонушкъанларыны роллерге болип, ифадели окъунышыз.

Тавшанчыкъ баарь не вакъыт кельгенини анъладымы?

Джевалны метиндең талып окъунъыз.
Нутукъ инкышафы берсі

Ресим узеринде иш

1. Ресимде насыл кыш күнү тасвирленген?
2. Кунешли кунь олғаныны неден корымек мумкун?
3. Этрафны не къаплагъан?
4. Оғланчыкъ не япа? О насыл кийинген?

БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. 3. Аппазова язгъан шиирлерининъ адларыны хатырланызыз. Бегенген союны

2. «Кыш кельди» икяе метлерини айтынъыз.

3. Бу сатырларда не муэллифини айтынъыз.

Кобелекдай учак

Къона истеген

Авучынъа алса

Незакетли, эм

4. «Кыш зевкъы» икяе насыл япкъанларыны икяе

5. «Къартбаба ве аюв насыл пычылгъаныны айт

6. Метиннинъ серлев насыл айванчыкъ акъкъы

Сонъра юмакъ киби то ругъынен ортюнип ята.

7. Тавшанчыкъ балалары акъкъында не бильдинъиз?

8. Бу джумле къайсы метинден алынгъан? Мында насыл къуш акъкъында айтыла?

Озю къара, лякин беяз бенеклери бар, энъсесиндеки тюклери къылп-къырмызы.

9. Баарь не вакъыт келе? «Тавшанчыкъ баарьни беклей» масалындан суальнинъ джевабыны тапып, дефтеринъизге язынъыз.

КЕЛЬДИ БААРЬ НУР САЧЫП

БУЛЛЮР ТАМЧЫ

Сачакътан асылгъан
Бир буллюр тамчы,
Не демек бу асла,
Манасын тапчы?

Тылсымлы сесинен
Кельмекте баарь.
Онынъ нефесинде
Иримекте къар.

Сачакътан асылгъан
Бинъ буллюр тамчы,
Не демек бу асла,
Манасын тапчы?

Тезден шенъ баарь
Къапудан бакъаджакъ,
Далларгъа ем-ешиль
Сыргъалар такъаджакъ.

Юсуф Аким

тамчы — мында: сачакъ бузу
сыргъа — купе

Шиирни дикъкъатнен окъунъыз. Соңунда суаль ишарети олгъан джумлени насыл окъумакъ керек?

Бир буллюр тамчы бу недир? О насыл пейда ола? Аньлатынъыз.

 Муэллиф баарь келеджегини насыл сёзлернен ифаделей? Бу сатырларны метинден тапып окъунъыз.

Нұтуқтың ижады

Ресим узеринде иш

Баарь кельди. Кунеш кунь-куньден зияде къыздыра.

Къырын макъа тали, буръелар наргиз джизе.

Масиллер, акъа, бульбулдер. Оның ыджақърылдашлана.

Экиншінде Яшлар дашлана.

Ана-маил балдардың шырғынан гтарова къошып,

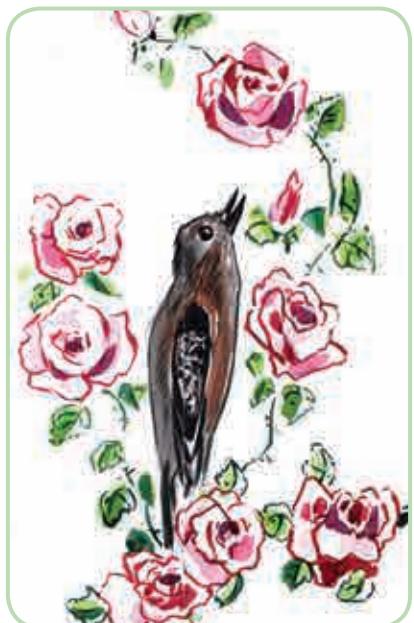

Озенлерде ... ве папийлер Тарлаларда ... башлана.

Ана-Ватанымыз эп

Метиннинъ мундериджесине эсасланып, баарь мевзусында ресим япынъыз.

1. Бу ресимде насыл йыл мевсими тасвирленген?
2. Табиатта насыл денъишмелерни козетмек мүмкүн?
3. Балалар неге къуваналар?
4. Къушлар не япа?

5. Узакъта не коресинъиз?

БААРЬ МЕВСИМИ

Ах, не къадар гузель мевсим
Тереклер гуль ачкъанда,
Къайтып кельген
 йырджы къушлар
Сюрюлернен учкъанда.

Ачыкъ-мавы кок юзюнде
Нурлу кунеш ышыгъы,
Озъ-озюне бу манзара
Л-бият ярашыгъы.

Джыллы, хаифиф ельчик эсе,
Бу — баарьниң нефеси.
Табиатны безендире
Бульбулларниң хош сеси.

Эрдживан Керменчикли

ышыкъ — ярыкъ, зия, шевкъ
хаифф — енгиль
безендирмек — яраштырмакъ

Шиирни ифадели окъунъыз.

Шаир табиатның гузеллигини насыл сөзлернен тасвирлей? Шиирден тапып окъунъыз.

Бааръ мевсими къайсы айдан башлана?

Шиирдеки сёзлерге эсасланып, бааръ мевзусында икяечик язынъыз. Икяени бойле башланъыз:

Бааръ — адхайип мевсим...

БУ НЕ ВАКЪЫТ ОЛА?

Узанып башлай куньлер,
Ерни орьте экинлер.
Чечек ача тереклер,
Къайтып келе бульбуллар.

орьтмек — къапатмакъ
экин — топракъкъа сачылгъан урлукълар

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз.
Къырымгъа баарьде даа насыл къушлар къайтып келе?

АКЪБАРДАКЪ

Къуртнезир анасынен тарлагъа кетти. Орталыкъта даа ешиллик корюнмесе де, энди баарь кельгени белли. Узакъта къаарып турған зердали багъчасынынъ устю эрылгъан тюсте индже ве енгиль думаннен къаплы. Тазе топракъ къокъулы. Баарь авасы кокюс къафесинъни толдура, гонълюнъни хош эте.

— Ана, ана, бакъ! Бакъ, анам!

— Не о? — деп сорады анасы.

— Акъбардақъ! Сенинъ севген

— Вай, балам! — деп къуванди

Былтырки отлар арасында ерип, дюнья юзюне бакъып турған корьди. Бу ильк баарь чечегине энъ бахтлы куньлери багълы.

— Балам, замет олмаса, о чечекни манъа алып бер.

Къуртнезир элине бир сюйрю таякъ алды да, акъбар-

Аны тамырчыгынен чыкъарып, анасына узатты.
Сагъ ол, эвлядым. Омюринъ узун, бучечек киби беяз,
тендирист олсун, — деди анасы. — Биз оны эвде бир бош
къутучыкъка отуртырмыз.

Кунь ягъмурлы, сылакъ олса да, олар ичюн пек къу-
лы ве хайырлы эди.

Таир Халиловдан

тарла — чёль
тюс — ренк
сюйрю — отъюр
эвлят — бала, чоджуку, явру
хайырлы — яхши, баҳтлы

Къуртнезир анасынен къайда кетти? Къуртнезир от-
лар арасында нени корьди? Насибе апте оғълундан
нени риджа этти?

Къуртнезир ве Насибе аптенинъ субетини метин-
ден тапып, котеринки ве къуванчлы сеснен окъунъыз.
Джумлелер сонъунда къоюлгъан ишаретлерге дикъкъат
этинъиз.

Акъбардакъ чечеги акъкъында не билесинъиз?

БИРИНДЖИ АКЪБАРДАКЪ

Къышнынъ сонъу. Аджджы еллер
Кимерде бир даа эсе.
Сабалары къата ерлер,
Кунь сыйдягъын аяз кесе.

... Табиатнынъ муджизеси

Ве баарынинъ хаберджиси,
Осип еткен, ачкъан ап-акъ,
Къокъу сача бир акъбардакъ.

Лёман Сулейман

Шиирни окъунъыз.
Муэллиф акъбардакъ акъкъында не айта? Экинджи
дёртлюктен тапып окъунъыз.

КЪЫЗЫЛ КИТАП

Акъбардакъларны ве пейгъамбер дёгмесини къопарманъыз! Олар ер юзүнде пек аз къалдылар, тезден бир тамам ёкъ олып кете билелер.

Къопарылып эвге кетирильген чечеклер сизни бир-эки кунь къувандыра билелер. Лякин олар энди ерде бир вакъыт осип оламазлар.

Акъбардакълар, пейгъамбер дёгмелери «Къызыл китап»къа кирсетильген. Бу ойле китап ки, анда адлары кирсетильген бутюн осюмликлер ве айванлар ёкъ олув хавфындадыр. Оларны къорчаламакъ керектир. Чечеклер къырларны ве орманларны, бизим аятымызды яраштыргъаныны бир вакъыт унутманъыз.

Оларны ёкъ олып кетювден къорчаланъыз!

ёкъ олув хавфындадыр — ёкъ олмакъ
мумкун

аят — омюр — яшайыш

Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

«Къызыл китап» къа насыл чечеклер кирсетильген? Не

иҷион оларны къорчаламакъ керек?

Акъбардақъ ве пейгъамбер дёгмесининъ ресимлери-
ни япынъыз.

Кырымда насыл осюмликлер ве айванлар ёкъ олув
хавфындадыр?

* * *

Софамызының сачагъында
Юва япкъан бир къарылгъач.
Афта бою уча-къона
Анълашыла: юрткъа мухтадж.

Бу юванынъ устю ачыкъ,
«Диварлары» кемер-кемер.
Уста экен къарылгъаччыкъ,
Бакъ, чёкючи недай чебер.

Гъафар Булгъанакълы

юрткъа мухтадж — мында: эви ёкъ
чебер — беджерикли, меаретли

Къарылгъач ювасыны не ерде япкъан? Ювасы насыл?
Тарифленъиз.

Муэллиф къарылгъачны насыл алгышлай? Джева-
быны шиирден тапып окъунъыз. Шиирни эзберленъиз.

ТАБИАТ УЯНА

Айше къартанасыны пек севе. Вакъыт таптымы, деръ-
ал онынъ янына барып, мытлакъкъа бир де бир шей со-
рай. Онынъ «не иҷион ойле?», «не иҷион бойле ола?» де-
ген суаллерине къартанасы энди чокътан алышты. Бу-
дан де къартанасы эвге кирер-кирmez:

— Къартана, табиат уянды дегени не? — деп сорады Айше.

Къартанасы оны къучакълады, янына якъында отуртты. Бираз тюшюнип алды, соңра шойле деди:

— Шимди баарь. Бундан эвель къыш мевсими эди. Къышта бутюн осюмликлер ве бир сыра айванлар, боджеклер юкъугъа далалар. Баарь келип, авасы къыздырып башлагъан соң, бутюн от-оленлер, юкълагъан махлюкълар уяна. Къышта сыйджакъ диярларгъа кеткен къушлар къайтып келелер. Тарлаларда, бостанларда къызғын иш башлана. Иште бунъя табиат уяна, дейлер.

Назым Керичли

боджеклер — ашератлар

махлюкълар — айванлар

Айше къартанасындан не сорады? Къартанасы насыл джевап берди? Метинден тапып окъуньыз.

Къушлар акъкъында айтылгъан джумлени дефтери-нъизге язып алынъыз.

КОЙДЕ БАЙРАМ

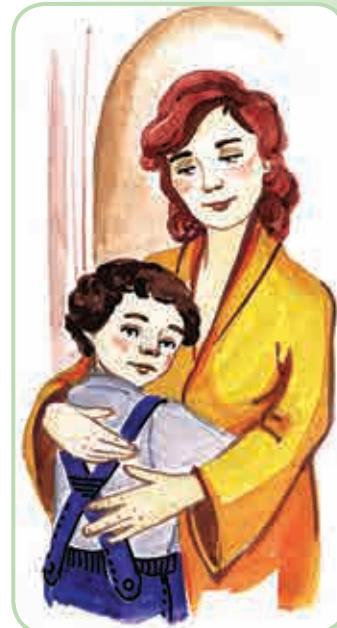
Койлерде Наврез байрамы шенъ ве меракълы кече. Адамлар, кийинип-къушанып, бири-бирине мусафирликке баралар. Балалар, топ-топ олып, эв-эвден юрелер, адамларны йылбашнен хайырлайлар:

— Селям алейкум, къонакъбай,
Йылбашыныз хайырлы олсун,
Кобетеңиз ягълы олсун,
Эчкилеринъиз сютлю олсун...

Эчкичигим бар эди,
Балалайым, дер эди,
Балаласа учь олур,
Чобанларгъа кучь
олур.

Эв саиплери балаларгъа пиширильген къурабиелер, пахлавалар, къанфет ве къуру емишлер берелер.

кучь олур — агъыр олур
къонакъбай — эв саиби
топ-топ олып — топла-
шып

Метинге эсассланып, суаллерге джевап беринъиз.

1. Койлерде Наврез байрамы насыл кече?
2. Адамлар къайда баралар?
3. Балалар не япалар?
4. Эв саиплери балаларгъа не берелер?

Йылбашнен хайырлав сёзлерини бир къач кере ифадели окъуп, эзберленъиз.

Сиз яшагъан ерде Наврез байрамы насыл кечирильгени акъкында сыныфдашларынъызnen субетлешинъиз.

НАВРЕЗ КЕЛЬДИ!

Наврез кельди дагъларгъа,
Багъчаларгъа, багъларгъа.
Гуль туттырып къолларгъа,

Озгъара тарлаларгъа.

Вишне, армут, алмалар
Ап-акъ чечек ачалар.
Берекеттен хабер берип,
Къоқъуларын сачалар.

Тереклерде къушчыкълар
Наврез йырын йырлайлар.
Бахтлы оғлан, къызчыкълар
Джыйынларда ойнайлар.

Наврез кельди, дуямыз,
Къоқъусына тоямыз.
Аман олсун дюньямыз,
Яшасын Ватанымыз!

Энвер Къафадар

Йырны огренип, сыныфдашларынызынен йырланызыз.
БИЛЬГИЛЕРИНЪНИ ТЕШКЕР!

1. Бу сатырлар къайсы шиирлерден алынгъан?

«Тезден шенъ баарь

Къапудан бакъаджакъ...»

«..Табиатнынъ муджизеси

инъ хаберджиси...»

шыр ве Насибе апте къайсы икяенинъ къараман-

л китап» дегени недир? Анълатынызыз.

Булгъанакълынынъ шири не акъкъында?

«..Чынайна» икяесинде Айше къартанасына насыл

Къартанасы насыл джевап бере? Хатырла-

6. Койлерде Наврез байрамы насыл къайд этиле?

7. Наврез байрамында балалар насыл хайырлав сёз-

лерини айталар?

8. «Наврез кельди» йырынынъ
сёзлерини ким язды?

КЪОРАНТАМНЫ ПЕК СЕВЕМ

ГУЗЕЛЬ АНАМ

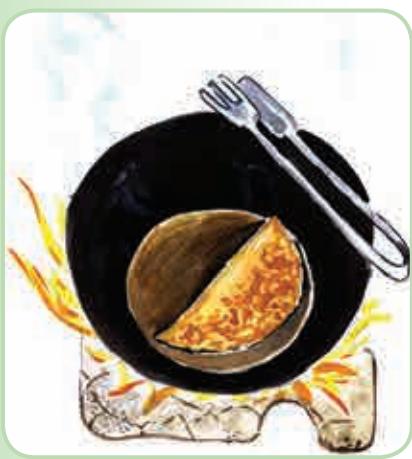
Гузель анам, сени мен
Джаным къадар северим.
Сен меним бир данемсинъ,
Эллеринъни оперим.

Ичимдеки севгини
Ич бир шейнен ольчемем.
Бу севги — сенинъ севгинъ,
Дюньягъа денъиштирим.

Миля

Шиирни эзберленъиз.
«Меним анам» мевзузында къыскъа икяе уйдурып,
дефтеринъизге язынъыз.

къучакълап опе.

Амет анасыны ве бабасыны пек сeve эди. Хусусан, анасына олгъан сайгы ве севгиси кунь-куньден теренлешти. Мектептен къайткъанда, анасына мытлакъа бир къач чечек я да бир пытакъ глициния алып келе. Анасы онъа:

— Аферин, огълум! — дей ве

ынъ бабасы Султан гъает ишкир адам эди. О, Ай- и этегинде топракъ алды ве анда озю эв къурды.

Бир кере Амет мектептен кельгенде, бабасы азбарда чечек отуртмакъта эди. Амет деръал чантасыны ерге къойды. Бабасына ярдым этмеге башлады. О, эр вакъыт мектептен кельген сонъ, эвде анасына да ярдым эте. Бунъа чокътан алышты. Шимди бабасына ярдым эткенде:

— Баба, чечек яхши, амма глициния отуртсакъ, даа яхши олур, — дей.

— Ёкъ, огълум! Глициниянынъ тамырлары пек кучлю ола. Олар осип джайылгъан сонъ, эвчигимизни еринден кочюрир, азбарны да харап этер.

— Айса, къоранынъ тышарсына, сокъакъ беттен отуртайыкъ, — деди Амет, — оссе, чечеклери эм сокъакъкъа, эм азбаргъа саркып турарлар. Анам глицинияны пек севе.

Бир къач вакъыт кечкен сонъ глициния сачтылар.

Риза Фазыл, Лютфие Софу

1. Амет анасыны насыл къувандыра эди?
2. Аметниň бабасы насыл адам эди?
3. Амет не япмагъа алышкъан?
4. Амет бабасынен не ичюн глициния сачтылар?

Сиз ана-бабанызыны насыл къувандырасынъыз?

АНАМНЫНЪ КЪУВАНЧЫ

Анам тиккен антерни
Пек бегенип кием мен.
Оны кийсем, озюмни
Кобелекдай дуял мен.

Кендим бир кунь къоқълама
Антер тикип кийдирдим.
Буны корип достларым
Макътадылар. Севиндим.

Анам да макътап мени:
— Уста олгъансынъ,— деди, —
Озюнъ бойле антерни
Тикип киерсинъ энди.

Адхат Сеногъул

кендим — озюм

Шиирни ифадели окъунъыз.
Къызчыкъынынъ анасы неге къувана?

КЪАРТАНАМ

Къартанамны мен пек севем,
Къартанам да мени шай.
Анам дей ки: «Меним къызыым
Къартанасына ошай».

Агъзыым, бурнум, козюм,
къашым —
Юзь-сымада фаркъ пек аз,
Ялынъыз меним сачым къара,
Къартанамнынъки беяз.

Къартанам пек мераметли,
Пек муляйим бир къадын,
Осип-буюп, къартанамдай
Олмакъ меним мурадым.

Эрдживан Керменчили
къартана — бита
ошамакъ — бенъземек
ялынъыз — тек, факъат

Шиирни ифадели окъунъыз.
Кызычыкъынынъ къартанасына севгисини муэллиф на-
сыл сатырларда ифаделей?
Озь къартаналарынъыз акъкъында икяе этинъиз.

ЧИБЕРЕК

Битам пишире чиберек,
Сайынъ, онъа не керек?

Ун керек,
Эт керек,
Ягъ керек.
Тузнен бирге — берабер,

Согъан керек ве бибер.

Хамыр ве къыйма къонада,
Айтынъ, не керек даа?

Эльбетте керек энъ аздан —
Окълав, чыгъырчыкъ ве къазан.

Керек оджакъта кунеш —
Сыджақъ алевли атеш.

Чыр-чыр чырылдай чиберек,
Айтынъ, онъа ким керек?...

Битамнынъ торуны керек,
О, ашайджакъ чиберек!

Нузет Умеров

Шиирни ифадели окъунъыз. Чиберек пиширмек ичюн
нелер керек? Шиирден тапып айтынъыз.

Чиберекни ким ашайджакъ?

ОГЪУЛЛАР

Эки къадын къуюдан сув алгъанда, учюнджиси келе.
Къую янындаки таш устюнде, оларны динълеп, къарт-
баба отура.

— Меним оғылум чалт ве къуветли, оны кимсе енъип
 маз, — дей биринджи къадын экинджисине.
Меним оғылум бульбуль киби йырлай. Кимседе
бойле сес ёкъ, — дей экинджиси. Учюнджиси исе инде-
мей.

— Я сен оғылунъ акъкъында не бир шей айтмай-
сынъ? — деп сорайлар къадынлар.

— Не айтайым? Айтыладжакъ киби бир шей ёкъ, башкъалары киби, — дей учонджи къадын.

Къадынлар къопкъаларыны сув толдургъан соң, котерип кетелер. Къартбаба да оларнен кете. Къадынлар токътап-токътап кетелер, чунки къопкъалары агъыр.

Шу ань къаршыларына учь огълан чапып чыкъа. Бири баш устюнде тура, кочер киби айлана. Къадынлар сейир этип къалалар. Экиндjisи бульбуль киби йырлай. Къадынлар токътап динълейлер. Учонджиси исе анасына чата, ве агъыр къопкъаларыны алыш кете.

Къадынлар къартбабадан сорайлар:

- Соң, насыл? Бизим огъулларымызыны бегендиньизми?
- Я къайдалар олар? Мен тек бир огъулны корем, — дей къартбаба.

Валентина Осеева

къуветли — кучълю
чалт — тез, чабик

Къадынлар огъулларыны насыл макътайлар? Метинден тапып, ифадели окъунъыз

Къаршыларына чыкъкан огъланлар насыл арекетлер япалар?

Къадынлар къартбабадан не сорайлар? Къартбаба насыл джевап бере?

Сизинъ фикринъиздже, огъланларның къайсы бири анасыны севе ве урьмет эте?

ЮЗЮМ

Учь салкъым юзюм пытакъта:
Бир салкъым уздим битама,

Бир салкъым узьдим бабама,
Бир салкъым узьдим анама.
Юзюм къалгъандыр белледим —
Узаттым текрар эллерим.
Анам деди: «Джаным, козюм,
Юзюмсиз къалгъансынъ озюнъ!
Баламны севиндирийик —
Бир салкъым юзюм берейик!»
Сагъ олунъ! — дедим анама.
Сагъ олунъ! — дедим бабама.
Сагъ олунъ! — дедим битама.
Учъ салкъым тюшти къолума.

Нузет Умеров

Шиирни дикъкъатнен окъунъыз
Бу шиир сизде насыл дуйгъулар догъурды?

Шиирге ресим япынъыз.

БАШЫ КОККЕ ЕТТИ

Керич шеэринде яшагъан Айше къартбаба ве къартнасына мусафирликке кельди. О бутюн кунь къартлар иле озь ана тилимизде лаф этти.

Торунынынъ ана тилинде сербест, темиз къонушкъаныны корыген къартбабасы:

— Эвлядым, санъа ана тилинде лаф этмекни ананъ я да бабанъ огretти? — деп сорады.

Айше къартбабасынынъ суалине тааджипленип:

— Биз эпимиз эвде тек ана тилимизде къонушамыз, — деди.

Бу сёзлерни эшиткен къартбабанынъ башы кокке етти.

къонушмакъ — лаф этмек
башы кокке етмек — пек къуванмакъ

1. Айше къайда кельди?
2. О къартларнен насыл тильде лаф этти?
3. Къартбабасы Айшеден нени сорады?
4. Айше насыл джевап берди?
5. Не ичюн къартбабаның башы кокке етти?

Сиз эвде насыл тильде лаф этесинъиз?

БИЛЬГИЛЕРИНЬНИ ТЕШКЕР!

1. «Гузель анам, сени мен

Джаным къадар северим» сатырлары къайсы шиирден алынгъан?

- а) «Анамның къуванчы»;
- б) «Гузель анам».

2. «Ярдымджы Амет» икяесинде Аметниң анасы на-
сыл чечекни пек севе?
- а) къааранфильни;
 - б) глицинияны.
3. Шиирлерниң къайсы бирини Нузет Умеров язды?
- а) «Чиберек»;
 - б) «Къартанам».
4. В.Осееваның «Огъуллар» икяесини хатырланызы.
Къайсы къадынның оғылу анасындан агъыр къопкъалар-
ны алып кете?
- а) биринджи къадынның оғылу;
 - б) учюнджи къадынның оғылу.

Озь къорантанызы акъкъында икяе уйдурып, дефте-
ринъизге язынъызы.

БИЗИМ УРФ-АДЕТЛЕРИМИЗ

САБА ДУАСЫ

Саба эрте турамыз,
Деймиз: — Аллах, Бисмиллях!
Ля иляхе иляллах,
Мухаммед Ресульаллах.

Санъа шукюрлер олсун
Севгили Аллахымыз!
Хайыр иле башлансын
Бугунь айдын сабамыз.

Шукюр этерим санъа,
— Сагълыкъ бер, — дейим манъа,
Эр кунь ёлдашым олсун
Хайыр, дуа ян-яна.

Г. Эвлияогълу

Саба тургъанда, насыл сёзлерни айтмалымыз? Метинден тапып окъунъыз.
Шиирни эзберленъиз.

Дуа мерасимлери халкъымыздынъ бирлик олмасына, бири-бирине къолтутмасына, диний адетлеримиздинъ сакъланмасына ярдым этелер.

* * *

Халкъымыз Ана-Ватангъа къайткъан соң диний урф-адетлерини кениш кутъмеге башлады. Белли ки, мусульманларнынъ эки буюк байрамы бар. Бу Ораза ве

Къурбан байрамларыңыр. Байрамлар севги ве къуванч куньлеридир. Рамазан айында, ораза биткенинен, байрам япыла. Ораза байрамындан соң Къурбан байрамы келе. Къурбан байрамының бириңжи куню байрам намазы кылышына, къурбан чалына. Къурбан эти сой-акърабаларгъя, фукъарелерге дагъытыла. Байрам куньлери адамлар янъы, темиз урбалар кийип, къомшуларыны, сой-сопларыны ве достларыны зиярет этелер, оларны байрамнен хайырлайлар. Яшлар буюклерниң эллери ни опелер. Байрам куньлери фукъарелерге садакъа бермек, дарылгъанларны барыштырмакъ керекмиз.

Сание Сеттарова

1. Мусульманларның насыл эки буюк байрамы бар?
2. Къурбан байрамы не вакъыт келе?
3. Байрам куньлери адамлар не япа?

Байрам куньлери адамлар бири-бирине насыл хайырлав сөзлерини айталарап? Хатырланызыз. Бу хайырлав сөзлерини дефтеринъизге язынъызыз.

ОРАЗА БУ НЕДИР?

Қырымтатарлар мусульман динини кутип башла-

гъандан берли ораза тутып келелер. Ораза туткъан инсан бутюн япқын гуняхлары ичюн Аллагъа тёвбе эте. Рамазан вакътында, яни бир ай зарфында куньдюзлери бир шей ашамай ве сув ичмей. Эвде эр кес йымшакъ муамеледе булуна, чареси олдукуча дуалар окъуй.

Ораза байрамы арфесинде имкяны олгъян эр бир мусульман факъырларгъа фитир бермели, чюнки байрамны эр кес шад гонъюльнен къайд этмели.

Назым Керичлиден

факъыр — фукъаре
шад — шень

1. Къырымтатарлар оразаны не вакъыттан берли тутып келелер?
2. Ораза туткъан инсан не япа?
3. Ораза байрамы арфесинде эр бир мусульман не япмалы?
4. Оразаны къач кунь тутмакъ керек?

БИР КЪАЙСЫ ИКЯЕСИ

Гузель яз куню эди. Мидат ве Айше багъчагъа кельдилер. Эки къардаш теректен къайсы джыйдышлар. Оларны яхши ювып, ашамагъа башладышлар. Мейвалар пек лезетли эди. Бу мейваларның дадыны бегенип ашагъан Айше:

— Раббим, санъа шукюрлер олсун. Инсанлар ичюн не гузель шейлер яраткъансынъ, — деди.

— Керчектен де ойле. Аллагъа не къадар тешеккюр этсенъ, аздыр, — деди Мидат. Соң бир къайсы чегир-

деги алып, Айшеден сорады:

— Бакъ, къардашым, бу чегирдекни топракъкъа ком-
сек, не чыкъар?

— Бир къайсы тереги чыкъар, — джевап берди Айше.

— Бу къайсы тереги не къадар мейва берир?

— О-о... юзлердже мейва берир. Сенелерни эсапкъа
алсакъ, бинълердже къайсы берир.

— Догъру, я о бинълердже къайсынынъ чегирдегини
топракъкъа эксек, не олур?

Л Бинълердже къайсы тереги чыкъар... Соң бир
къайсы багъчасы олур.

Мидат Айшеге бакъты. Элиндеки къайсы чегирдеги-
ни текрар онъа косътерди.

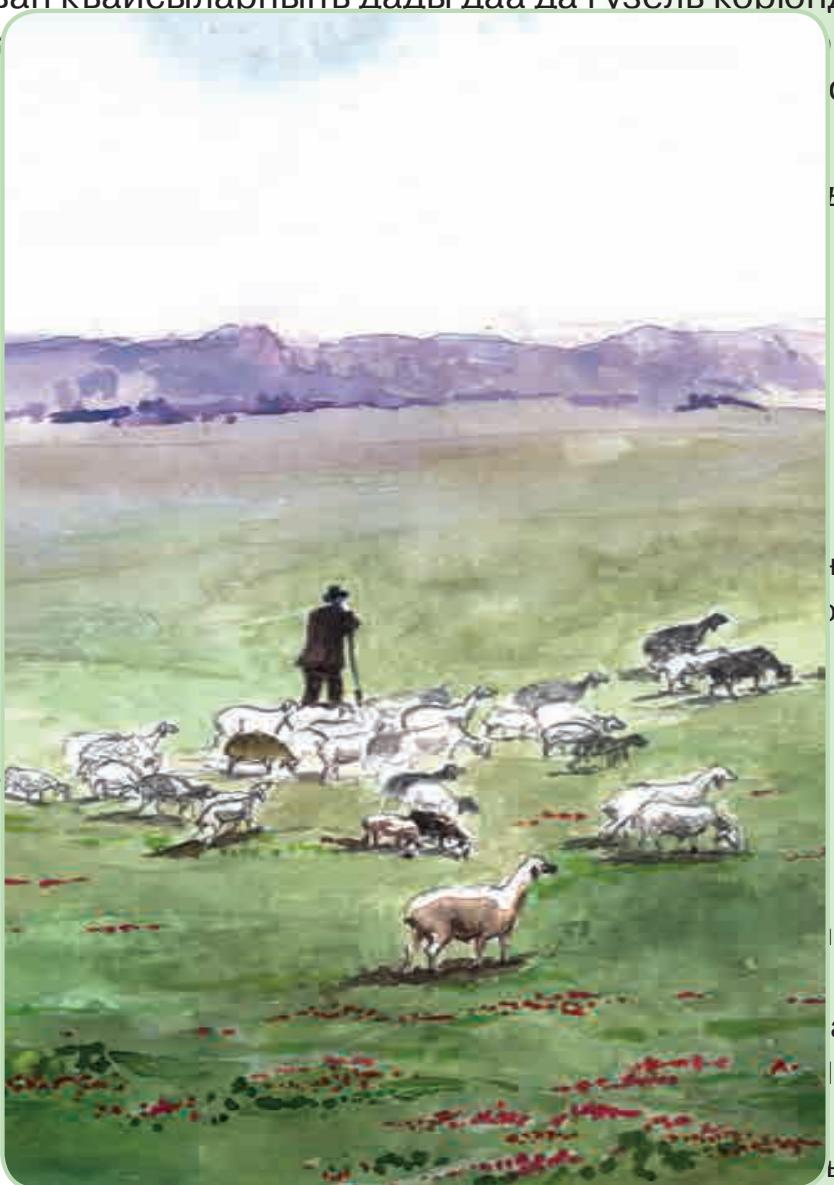
 Демек, бу уфачыкъ чегирдекниң ичинде нидже
къайсы багъчалары сакъланған? — деди.

— Вай! Бу акъылгъа сыгъмайджакъ шей, — деп ай-
ры менди Айше. — Аллам, сен не буюксинъ, бир чегир-
декниң ичинде багъчалар сыгъдыргъансынъ.

 — Эльбет, — деди Мидат. — Онынъ кучю, онынъ ис-

Нұтқындағы аудиодерси

Бу къонушма экі къардашны пек эеджанландырды.
Ашагъан къайсыларның дады даа да гузель корюнди.
Кок м...
ельчи
ды.

насыл азырланалар? Икяе этинъиз.

1. Рессам чөльни баарьде насыл ренклернен тасвир?
5. Мидат же Аише къайсы икяенинъ къараманлары?
дей? Чөльде насыл чечеклер ачқъан?
Хатырланыңыз.
2. Ресимде ким тасвирленген? О не япа?
3. Узакъта не коресинъиз? Кок насыл?

АДЖАЙИП АЛЕМ

ДЖЕВАП БЕКЛЕЙ

Эр кунь кунеш къона,
Ай да догъа, бите.
Кунешнен Ай сонъра
Аджеп, къайда кете?
Тёпемде чокъ йылдыз
Козюн къыпа манъя.
Кимерде окъ киби
Кете, эм де яна.
Нечюн гудюрдей кок,
Ер тепренип ала?
Кунеш акъшам сёне,
Булутлана ава?
Гедже-куньдюз дайм
Сувлар къайда акъа?
Нечюн бөгъулмай я,
Сувгъа чомса бакъа?

Къыш артындан баарь,
Яз, кузь келип ете.
Тек яз олмай нечюн?
Сувукъ джангъа ете.
Бойле бинъ бир суаль
Мени раатсыз эте.

Адхат Сеногъул

джангъа етмек — бездиртмек

Шиирни дикъкъатнен окъунъыз. Суаль ишарети олгъян
джумлелерни насыл окъумакъ керек?

Муэллифни насыл суаллер раатсызлай? Буны шиир-

ден тапып, окъунъыз.

Сиз бу суаллерге джевап тапа билесинъизми?

ЙЫЛ НЕ ИЧЮН ДЁНЮМЛИ?

— Йыл шунынъ ичюн дёнюмли ки, — деди Кунеш, — ер меним этрафымда айланы. О меним этрафымда бир кере толу айланса, бир йыл кечти демектир.

— Тек онынъ ичюн дегиль, — деди Эмен гырычылдап.
— Йыл шунынъ ичюн де дёнюмли ки, йыл девамында бутюн тереклерниң тенинде бир йыллышкъ алкъачыкъ-лар пейда олалар. Бир йыл кечкенинен бир дане яны алкъачыкъ пейда ола. Алкъа да дёнюмлидир!

— Ёкъ, достлар, — деп фысылдады Нарат, — бизлер бутюн йыл девамында ем-ешиль турамыз. Эгер йыл дёнюмли олмаса, бизлер насыл этер де, йыл девамында ем-ешиль туар жарыл!

Владимир Даль

Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

Сизинъ фикринъиздже, буларнынъ къайсы бири дөгърусыны айтты: Кунешми, Эменми, ёкъса Наратмы?

ЧЁЛЬ

Рустем чёль бетке чапып кетти. Чёль сарылы-ешилли денъиз киби. Ава тынч олгъанда, о, тегиз ве кениш. Амма ель эсип башлагъанынен, далгъаланып башлай. Далгъалар арасында исе кырмызы лялелер гемилер-нинъ чыракъларына бенъзейлер. Чёль узерине тёшельгишиль къадифе чешит ренкли чечеклернен безенген ве мисильсиз, дюльбер макъатны анъдырмакта. Коктиken, нилюфер, къапыста чечеги, занбакъ, дюгюн чечеги, къашкъаш, назлы чечек бир ерге къошулып оселер, ве тёпеден бакъкъанда бир балабан чечекке ошайлар.

Чёльни къаплап алгъан чечеклерни бакъып чыкъмакъ да, сайып чыкъмакъ да мумкун дегиль. Ава оларнынъ джыллы мис къокъусы иле сюсленген.

Эмиль Амиттен

макъат — килим

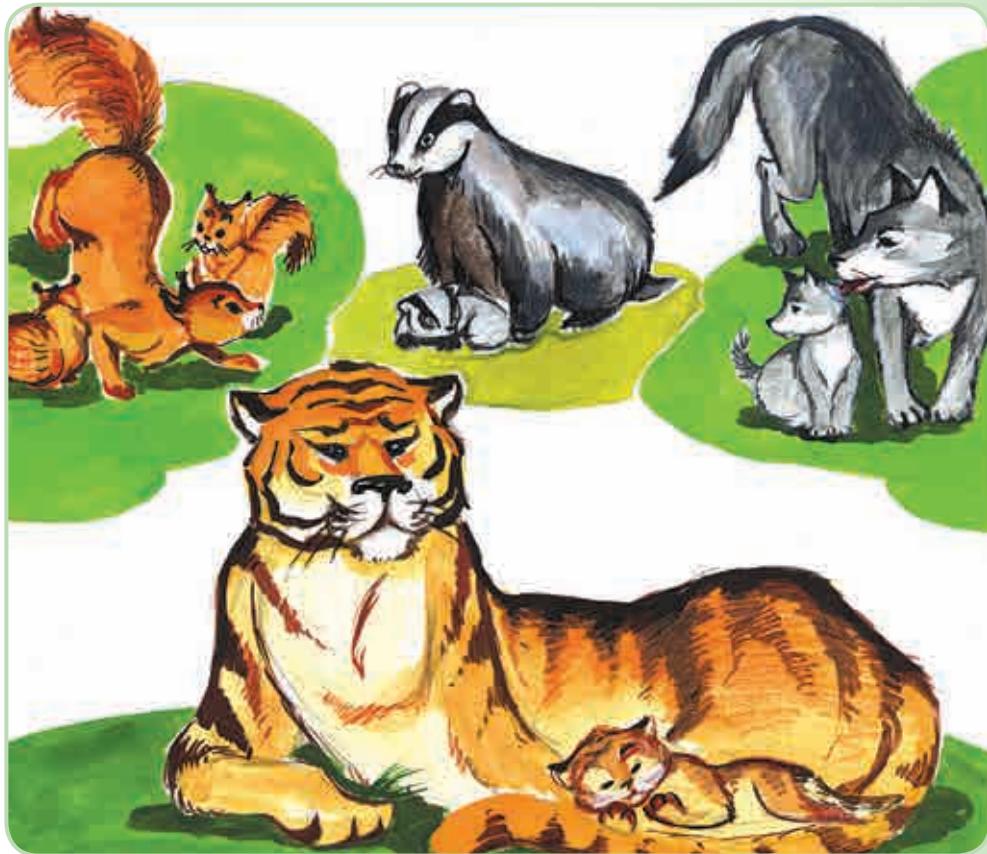
мисильсиз — корюльмеген, тенъештирильмез

сюсленмек — безенмек

Метинни окъунъыз.

Муэллиф чёльни ненен тенъештире? Чёль насыл чечеклернен безенген?

Чёль чечеклерининъ адларыны метинден тапып, дефтеринъизге язынъыз. Оларнынъ ресимини япынъыз.

ЧЫКЪЧЫКЪБАЛАБАН

Бу не шай обалангъан,
Бакъсам, чыкъчыкъбалабан!
Устюнде копчекли юк,
Не аякъ бар, не потюк.

Сюйрелип ер йымшата,
Окъаланып сылата.
Тёшеги — къара чамур,
Ёргъаны — салкъын ягъмур.

Ювасы тар, киралмай,
Бир чыкъса, къайтып сыгъмай.
Чыкъчыкъбалабан чыкъ, чыкъ,
Тар къалдыргъан къапучыкъ.

Шунчюн халкътан къалгъан,
Ады — чыкъчыкъбалабан.

Васфие Къылчакъова

потюк — аякъкъап
чамур — балчыкъ

Шиирни ифадели окъунъыз.
Чыкъчыкъбалабан акъкъында не бильдинъиз? Метинге
эсасланып, икяе этинъиз.

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз.

Бойнузы бар — сыгъыр дегиль,
Ювасы бар — къуш дегиль.

БАЛЫКЪЛАР НАСЫЛ ЯШАЙЛАР

Балыкъларның не аягъы ве не де къанаты бар. Олар ялдауучларының ярдымынен арекет этелер.

Айванлар юрелер, къушлар учалар, балыкълар исе ялдайлар.

 Сувукъта балыкълар сув тюбюне энелер ве анда, сазгъа комюолип, юкълайлар.

Бааръде балыкълар юкъудан уяналар. Олар, сюрю-сюрюпленып, хавъяр ташлайлар. Бу хавъярчыкълардан балычыкълар пейда ола. Бу балычыкълар, биринджи күнүнден башлап, озюне керек гыыданы озылери тапалар.

 Сыджакъ куньлери балычыкълар сув устюне якъынлашмакъны севелер. Олар сув устюнде учып юрьген чибин ве боджеклерни авлайлар.

Амет Адиль

вуджут — беден, тен
гъыда — аш, еmek

Нокъталар ерине келишкен сёзлерни къойып, суаллер тизинъиз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

Балыкълар насыл? Балыкъларның вуджуды ненен ...? Сувукъта балыкълар къайда ... ? Бааръде балыкълар не ...? Сыджакъ куньлери балычыкълар къайда ?

Суаллерге эсасланып, балыкъларның яшайышы акъкында икяе этинъиз.

Сиз насыл балыкъларны билесинъиз?

Тапмаджаның джевабыны тапып, ресимини сыйынъыз.

Устю пулчыкъ,
ичи къылчыкъ.
О недир?

АЙВАНЛАР ОЗЬ ЯВРУЛАРЫНЫ НАСЫЛ ТЕРБИЕ ЭТЕЛЕР

Лаңлар явруларыны чешит түрлю тербие этелер. Бириси буюк бир дикъкъат ве ихтиярлыкъынен, дигерлери исе аксине.

 Насар озь явруларыны козьлери ачылып, юваларын-дымыкъып башлагъанларынен, ташлап кете. Шу куньден башлап, сансар яврулары озь гъыдасыны озылери тапмагъя меджбур олалар.

Борсукъ исе мераметли анадыр. Озь къорантасы ичюн о, терен чукъур къаза. Явруларының козьлери ачылып, юрьмеге башлагъангъа къадар, оларны кунеште къыздырмакъ ичюн, ювадан тышары чыкъарып тура. Козьлери ачылып, осьмеге башлагъандан соң, оларны түрлю къурт-къырмыскъа, бакъа тутмагъя ве ашамасы мумкүн олгъан тамырларны ерден къазып чыкъармагъя огrete.

Къашкъырлар явруларыны бирликте бакъалар. Къашкъыр яврулары даа кучюк олгъанда, анасы оларның янындан айырылмай. Ашны баба ташый. Кузъ ве къышта къашкъырлар бутюн къорантасынен бирликте юрелер. Оларгъа былтырки къашкъыр яврулары да къошула. Къашкъыр яврусы эки яшына кельген соң, буюген сайыла.

Къаплан исе явруларыны даа чокъ бакъа. О, явруларына ав усууларыны эки-учь йыл огretе. Ялынъыз бу вакъыттан соң, къаплан баласы осъкен сайыла.

Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

1. Айванлар явруларыны насыл тербие этелер?
2. Сансар озъ явруларыны не япа?
3. Борсукъ насыл ана? О явруларыны неге огрете?
4. Къашкъырлар явруларыны насыл бакъалар?
5. Къаплан явруларыны неге огрете?

КЪАЧА ОЗЕНИ

Озеннинь ады Къача,
Озен кимдендир къача.
Не къача, кимден къача?
Джевабын бермей Къача.

Къачанынъ суву тыныкъ,
Озенде кумюш балыкъ.
Къача суву шырылдай,
Кумюш балыкъ йылтырай.

Акъ ташларгъа урулып,
Сагъгъа-солгъа бурулып,
Ёлуны девам эте,
Къара денъизге ете.

Коюм Къача боюнда,
Онынъ сагъ тарафында.
Тюкяндан алдым къармакъ,
Макъсадым — балыкъ тутмакъ.

Юнус Къандым

тыныкъ — шеффаф, арынчыкъ
Шиирни ифадели окъунъыз.
Озен къайда барып ете? Къачанынъ суву насыл?

Нутукъ инкишафы дерси

Ресим узеринде иш

Озенбаш. Рессам Али Белялов.

Къырымда даа насыл озенлер бар? Адларыны айтынъыз.

Шиирни эзберленъиз.

ЧОКЪРАКЪ СУВУ

Асиечик койге шаматалы шеэрден кельди. Къартбабасы оны эглендирмек ичюн эр кунь бир шей тапып чыкъара. Бугунь къартбабасы Асиеге чокъракъны косьтермеге истеди.

Олар чокъракъ тарафкъя ёл алдылар. Отлар арасын-

дан бираз юрьген соң, черелерине тазе, серин ава урулды. Аджайип манзарадан Асиечикнинъ айретленюви соңсыз.

Чокъракъкъа барып еткенлерини Асиечик дүймай къалды. Чокъракъ гурь осъкен отчыкъларнен бурюнген, гуя сакълангъан, лякин адамлар оны кене де тапкъанлар. Этрафтаки отлар килимни анъдыралар. Ерден къайнап чыкъаяткан арыныкъ сув бу ернинъ гузеллигине гузеллик къоша. Къартбаба буюк урьмет иле бир тизи устюне чёккен соң, кенъ, насырлы авучларыны чокъракъ сувuna чомдурды. Асиечик бу арекетни сейир этер экен, чокъракъ сувунынъ ич де быланмагъаныны корьди. Сув озы паклигинен кунеш шавлелеринде йылтырай. Онынъ суву тылсымлы кузьгиюни анъдыра, санки мына шимди чокъракъ ичинден гузельден-гузель пери чыкъып келеджек, оларны эфсаневий бир дюньягъа алып кетеджек. Къартбабасы авучларыны толдурып, Асиечикке узатты. Кызычыкъ сувны буюк иштаанен ичи.

— Къартбабам, даа да, даа да ичмеге истейим, ич де тойып оламайым! — деди. Къартбабасынынъ авучларындан сув ичмек онъа даа да татлы кельди. Кызычыкъ бу сувдан къана-къана ичи... Ондан соң исе чадырда уйлелик ашадылар. Сувгъа пишken къартоп, тазе сарымсакъ, хыяр, помидор, чокъракъ суву... Асиечик омюринде даа бир кере бойле лезетли аш ашагъаныны бильмей.

Гульзар Дерменджиден

чере — бет — юзы
айретленмек — тааджипленмек
чомдурмакъ — батырмакъ
арыныкъ (сув) — тыныкъ, шеффаф

Асиечик къайда кельди? Къартбабасы Асиеге нени косытермеге истеди? Чокъракъ акъкъында айтылгъан

парчаны тапып, дикъкъатнен окъунъыз.

Чокъракъ сувуның паклигини муэллиф насыл ифаделей? Бу джумлелерни метинден тапып, дефтеринъизге язып алынъыз. Асиенен къартбабасы чокъракътан сувны насыл этип ичкенлерини икяе этинъиз.

Бу икяенинъ эсас фикрини бельгиленъиз.

ДАГЪНЫ КЕСМЕНЬИЗ!

Токътамай осип юксельген,
Байырларны ешиллеткен,
Орталыкъны серинлеткен
Дагъгъа зиян кетирменъиз!

Эр тарафны яраштыргъан,
Темиз ава азырлагъан,
Сувны бошкъа акъытмагъан
Дагъгъа зарар кетирменъиз!

Улькемизни такъындыргъан,
Серт еллере къаршы тургъан,
Багъ-багъчаны къорчалагъан
Зенгин дагъны кесменъиз!
Баарь кельсе, гузелленген,
Бизни охшап ешилленген,
Хасталаргъа сагълыкъ берген,

Гузель дагъны ынджытманъыз!

Ибраим Бахыш

зиян — зарар
такъындыргъан — мында: яраштыргъан
ынджытмакъ — джаныны агъыртмакъ

Шиирни окъунъыз. Нида ишаретинен биткен сатырларгъа дикъкъат этинъиз. Оларны насыл окъумакъ керек?

Муэллиф не акъкъында къайгъыра? Джевапны шиирден тапынъыз. Дагълар бизге насыл файда кетирелер?
Бу акъта субетлешинъиз.

ДАГЪЛАРГЪА СЕЯТ

Апрель айынынъ соңыу эди. Бабасынен Дилявер дагъларгъа таба ёл алдылар. Орталыкъ ем-ешиль, багълар-багъчалар чечек ачмакъталар. Дилявер бабасынынъ элини тутып кете. Чевре-четтен козюни алмай. Оны эр шей меракъландыра. Хусусан оглериндеки мавы дагълар.

Ёл бою кузьлюк богъдай экильген. Богъдай денъиз киби ешилленип, ель эскенде далгъаланып тура. Богъдайнынъ ичи къан тюсте патлакъ чанакъларнен ве чешит ренкли уфакъ чечеклернен толу. Олар ёлдан буруулып,

богъдай ызынына кирдилер ве байыр устюне котериле башладылар.

Байырнынъ тёпеси де къып-къырмызы патлакъ ча-накъларнен къаплы. Баба ве огъул бу дюльберликни ко-рип, отлар устюне юварландылар. Соңра сырт устюне чевирилип, мавы кокке тикильдилер. Шу ань оларнынъ башлары тёпесинде чочамий торгъайнынъ сеси янъ-
ады. Дилявер титреди ве тааджипнен:

 — Баба, не о? — деп сорады.

— Чочамий торгъай, — деди бабасы, — кучючик тор-гъайгъа бенъзеген чөль къушчыгъы.

 Я мен не ичюн оны корьмейим? — деди Дилявер, күнинъ йырына динъленип.

— Чюнки о, юксекте йырлай.

— Пек юксектеми? Тап кунешке якъынмы?

 Тап кунешке якъын.

Бабам, я чочамий торгъай не ерде яшай? Коктеми?

— Кокте дегиль, ерде яшай, огълум.

— Чочамий торгъайны манъа
косътерирсинъми?

— Костериirim. Олар кимерде
ёл кенарында да расткелелер.

— Бабам, я не ичюн чочамий
бойле шенъ къушчыкъ? Эшите-
синъми, о насыл йырлай! — деди
огъул.

— Чочамий торгъай къаарь-къа-
севет бильмеген къушчыкътыр. Бу
себептен эр вакъыт онынъ юрги
токътамай йырлай.

Таир Халиловдан

1. Бабасынен Дилявер къайда ёл алдылар?
2. Ёл бою не экильген?
3. Богъдайнынъ ичи ненен толу?
4. Байыр тёпеси ненен къаплы?
5. Баба ве огъул бу дюльберликни ко-
рип, не яптылар?
6. Оларнынъ башлары тёпесинде не-
нинъ сеси янъгъырады?

Диляверниң бабасынен олған су-
бетини роллерге болип, ифадели окъ-
унъыз.

Чочамий торгъай акъкъында нелер
бильдинъиз? Айтынъыз.

Ресимге дикъкъатнен бакъынъыз.

1. Ресимде ким тасвирленген?
2. Къызчыкъ не япа?

3. Онынъ элинде не бар?
4. Къызчыкъынынъ бет-сымасына бакъ-
къанда, не айтмакъ мумкүн?
5. О насыл кийинген?
6. Узакъта нелерни коресинъиз?
7. Рессам ресимнинъ адыны не ичюн
«Озенбаш» къойгъан?

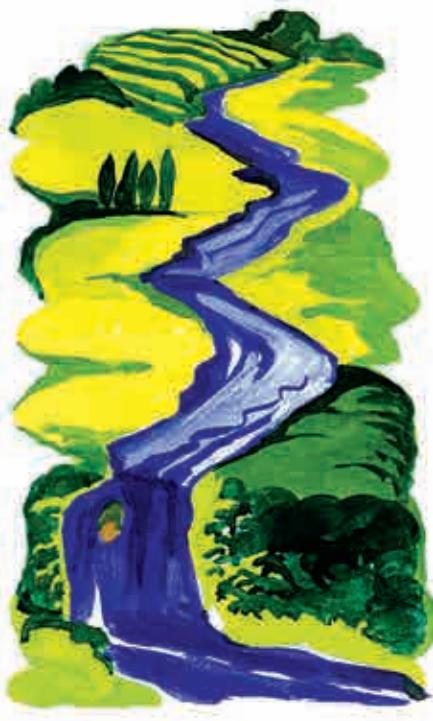

БИЛЬГИЛЕРИНЬНИ ТЕШ-КЕР!

1. «Джевап беклей» ширини ким язды?
2. «Чёль» икяесинде къайсы чечеклернинъ адлары берильген? Оларны хатырланызыз.
3. Кечильген мевзуларны хатырлап, айванлар озъ явруларыны насыл тербие эткенлерини икяе этинъиз.

4. Шаир Юнус Къандым насыл озен акъкъында шишир язды?
5. Ерден къайнап чыкъаяткъан арыныкъ сув бу ернинъ гузеллигине гузеллик къоша джумлеси къайсы икяеден алынгъан.
6. «Дагъны кесменъиз» ширинде муэллиф бизни неге чагъыра?
7. «Дагъларгъа сеят» икяесинде Дилявер бабасынен не вакъыт сеяткъа чыкътылар?
8. Рессам Али Беляловнынъ насыл ресиминен таныш олдынъыз?

ЯЗЫДЖЫЛАРЫМЫЗНЕН ТАНЫШАЙЫКЪ

АСАН ЧЕРГЕЕВ

Асан Чергеев бала эдебияты-мызға буюк иссе къошкъан шаирлерден биридир. О, Кырымнынъ Ор уездиндеки Ачикеч коунде зенгин къорантада дюньягъа келе.

Онынъ балалар ичюн язған «Айванлар не айталар?», «Тильки ве къоян» эсерлери эр кеске беллидир.

ТИЛЬКИ ВЕ КЪОЯН

Тильки эви къардан, буздан турushы,

Къоян эви бир терекниң къувушы.

Бааръ кельди, тильки эви мырады,

Шашкъанындан, тап башыны тырнады.

 Тутып алды тильки къоян эвчигин,
Къоян агълай, бильмей не ишлейджегин...

Къоян деди: — Джаным, къашкъыр, ярдым эт,
Бир тилькичик этти эвим алекет!

Къоян, къашкъыр етеклешип кеттилер.

— Тез чыкъ, тильки, бу къобадан! — дедилер.

Тильки бирден яман-яман джекирди,
Къашкъыр къачты, къоян тавгъа секирди...

Нутукъ инкишафы дерси

Ресим узеринде иш

1. Ресимде насыл йыл мевсими тасвирленген?
2. Ялыда балалар не япа? Балаларгъа ад къюнъыз.
3. Денъиз насыл тюсте? Денъиз устюнде нелер уча?
4. Узакъта не корюне?
5. Кокте не парылдай?

«Яз кельди» мевзусында икяе уйдурынъыз.

— Не агълайсынъ? — деди аюв къоянгъа, —
Кель, экимиз тез барайыкъ къобанъа!
Кельген бою аюв деди: — Эй, тильки,
Къоян эви насыл олды сенинъки?!
Аюв къоркъып тилькичикниң сесинден,
Къачып кетти, къоян тюшти пешинден...
Къоян кене агъламагъа башлады,
Бойле этип чокъ вакъытлар яшады.
Бир кирпичик расткельди бу къоянгъа:
Деди: — Не ичюн сен агълайсынъ? Айтсаны!
Къоян айтты эп башына кельгенин,
Насыл эвин тилькичикке бергенин.
Кирпи деди: — Корьсет манъа тилькини,
Шимди барып чангъытайым тюкюни.
Баргъан бою къобачыкъыкъа кирпичик,
Шай джекирди: — Тез, ярамаз, мындан чыкъ!
Кескин уджлу инелернен санчарман,
Бу эвчикни парлап, бозып ачарман!
Тилькичикниң къоркъудан къан,
тер тюшти козюне,
Чыкъынан бою сапланды кирпичикниң устюне.
Къачып кетти дагъларгъа, аякълары бутон къан,
Бойле этип къуртулды бу белядан шу къоян.
Энди къоян эвчигинде шенъ яшай,
Кирпичикни корьген сайын алгышлай.

мырамакъ — мында: иримек
чангъытмакъ — тоз котермек
кескин уджлу — отъюр
беля — къарсанба, мусибет

Масалны окъунъыз.

1. Не ичюн тильки къоянның эвини тутып ала?
2. Къашкъыр ве аюв къоянгъа ярдым эттилерми?

3. Къоян кирпичикни не ичюн алгышлай?

Масалны роллерге болип, саналаштырыңыз.

ДЖЕМИЛЬ КЕНДЖЕ

Джемиль Кендже Къарасувбазар янындаки Аблеш коюнде дөгъды. Мектепте окъугъанда эдебият тёгере-гинде фааль иштирак этти.

Джемиль Кендже оджа олып чалышкъанда балалар ичюн шиирлер язмагъа башлады. Балалар онынъ шиирлерини меракънен окъуйлар.

ДЮЛЬГЕР АЛЕТЛЕРИ ШАЙ АЙТАЛАР

Эренде

Манъа дерлер эренде,
Бир тишим бар теренде.
Душманларым тахтадыр,
Джандан достум балтадыр.

Эгев
Халкълар
манъа эгев
дерлер,
Меннен де-
мир эгевлер-
лер.
Астым-
устюм толу
тиш,
Тишимде-
дир бутюн иш.

Чёкюч

Меним адым къарт чёкюч,
Менсиз ишлер яман кучь.
Агъач, тахта мыхларым,
Гузель этип сыкъларым.

Бурав

Адымны бурав дерлер,
Меннен агъач тешерлер.
Тишим меним худжурдыр,

Сыкъында
айтыла? Оларнен не япалар? Метинге әсасланып, икяе
этинъиз.

Сиз даа насыл иш алетлерини билесинъиз?

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз, ресимини
япынъыз.

Чапа артқа эм оғге,
Тишлеп, боле экиге.

БИЛЯЛ МАМБЕТ

Билял Мамбет — белли къырымтатар шаири. О, Судакъ районының Къоз коюнде дөгъды. Онынъ балалар ичюн язған шиирлери саде ве меракълыдыр. Билял Мамбет озы шиирлеринде балаларны тербиелей, оларнынъ бильги даиресини кенишлете.

ОЗЕН

Ягъмур ягъар, къар ягъар,
Орманларгъа, дагъларгъа.
Озенлер толып акъар
Багъчаларгъа, багъларгъа.

Тереклер чечек ачар,
Бакъла осер сырыйкъта.
Къушлар шенъленип учар,
Чёль ешерир уфукъта.

Эгер озен олмаса,
Сувсуз къалыр тарлалар.
Тыйнакъ сувгъа толмаса,
Толмаз бизим анбарлар.

ТЫЙНАКЪ — ГОЛЬЧИК

Озенлер не вакъыт толып акъа? Озен олмаса, не олур?
Шиирден тапып окъунъыз.

Шиирни эзберленъиз.
СЫДЖАКЪ ЯЗНЫ БЕКЛЕЙМИЗ...

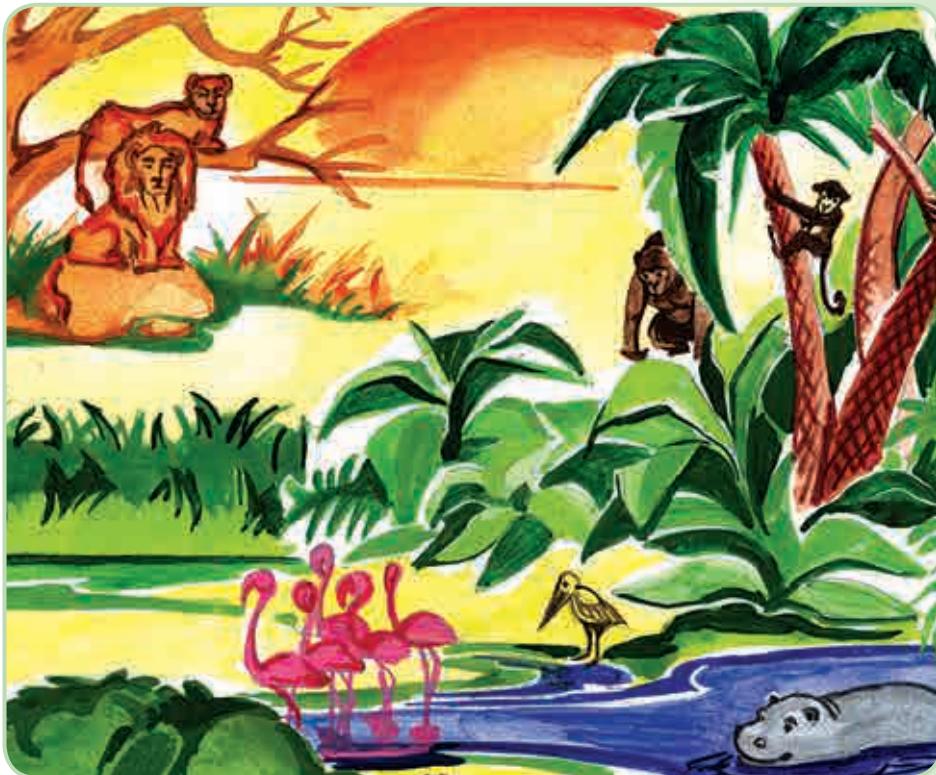
АХ, НЕ ГУЗЕЛЬ!

Ах, не гузель!
Къызды джошып
Яз кельген сонъavalар.
Кийди ешиль урбасыны
Багъ-багъча эм тарлалар.

Ах, не гузель!
Гузель шимди
Багъчаларда кезинмек.
Сыгъырчыкълар,
чочамийлер
Шенъ йырыны динълемек.

Ах, не гузель!

Гузель ола
Иштен соңыра токътамакъ.
Гурь тереклер
салкъынында
Икялер окъумакъ.

Ибраим Бахыш

Муэллиф яз кельгенини насыл сёзлернен алғыш-
лай? Шиирни котеринки сеснен ве къуванч дуйгъусынен
окъунъыз. Яз кельген соң не ола? Шиирнинъ мундери-
джесине эсасланып, икяе этинъиз.

Сыныфта «Яз» мевзусына багышланған ресимлер
сергисини азырланызыз.

Эвде «Мен язны насыл кечиреджем» мевзусында къыс-
қыа икяе уйдырып, дефтеринъизге язынъыз.

ЯЗ ЯГЪМУРЫ

... Сия булут ялдап келе,
Башлай ягъмур тёкмеге,
Къавракъ топракъ ниетлене
Сылакъ кокни опьмеге.

Сиз, ягъмурлар, чокъ ягъынъыз,
Ашыкъманъыз кетмеге.
Сизнен артар эт-ягъымыз,
Хамыр толар текнеге.

Балакъ тиреп балачыкълар
Тыйнакъ атлап ойнайлар.
Кедер этмей ич балчыкълар,
Эп шенъленип йырлайлар:

... Ягъ, ягъ, ягъмурым,
Текне толсун хамырым...
Ягъмурым, ягъ, ягъ, ягъ,
Сувгъа тойсун багъча-багъ.

Юсуф Аким

къавракъ топракъ — къуруп къалгъан топракъ
артмакъ — чокълашмакъ

Шиирни ифадели окъунъыз.
Учюнджи ве дёртюнджи сатырларнынъ манасыны на-
сыл анълайсынъыз? Муэллиф не айтмагъа истеди?
Ягъмурлар ягъса, не олур? Метинден джевабыны та-
пынъыз.
Шиирниң соңыки бейитини дефтеринъизге язынъыз
ве әзберлеңеңиз.

БАГЪЧА БИЙИ ВЕ ЭВ ЧИБИНИ

Язда багъчаларда, отлар ичинде, индже агъларда бүчокъ ювалар корерсинъиз. Бу юваларны багъча биері япалар.

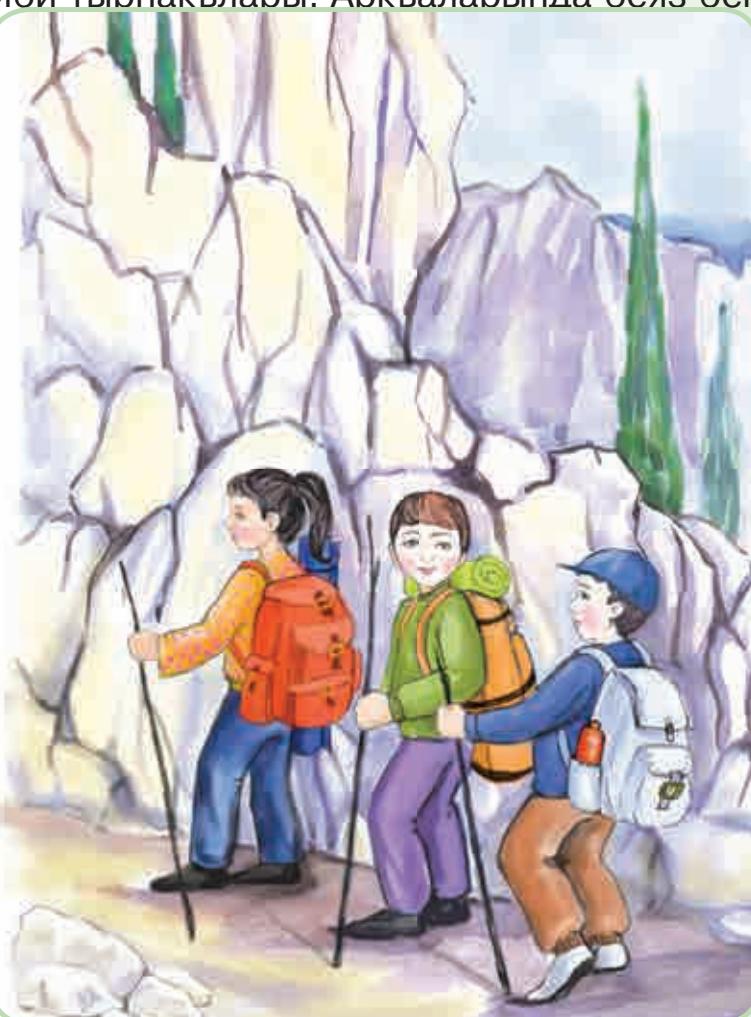
Багъча бийлері къалын, томалакъ къурсакълы. Секиз дане тюклю аяқълары бар. Аяқъларының уджунда таракъ киби тырнакълары. Аркъаларында беяз бенеклер алындылар.

Хачл
сус ли
лерне
ларда
иле, т
ашайл
лифле
чыкъы

Кунь
балкъу
Бий д
да туз
телеф
лагъы

Эв
эв оғю
талай
ланма
гъан.

— Хе-

й дей-

э мах-
у лиф-
агъча-
ифлер
парны
э, оны
зындан

чуша,
цилер.
асын-
къып,
е къу-

зындан,
н. Бир
раат-
къон-
лип:

Чибин шашып, не айтаджагъыны бильмей, учып къач-
мыстыген. Лякин къанатлары тузакъының лифлерин-
дармалашкъанындан учып оламагъан. Бий зеәрли

инесини узатып, чибинни тишлемек истеген. Чибин бийге ялвара:

— Джаным достум, токъунма манъя, мен даа якъында дюньягъа кельдим. Мен де сиз киби яшамакъ истейим.

Бий къалын сесинен:

— Я насыл олды да, сен меним къургъан тузагъыма тюштинъ, эвден чыкъмай эдинъ де?

— Бугунь авасы гузель олгъанындан кезинмеге чыкътым. Къанатларым чокъ ёрулгъан эди, бираз токътап раатланмакъ истедим, лякин токътамагъан олсам, ондан гузель эди.

— Нечюн я, шекер ашап семирген чибинчик? Озынъы шорбаджынъны бегенмейсинъми?

— Ялварам сизге, йиберинъиз мени, бир даа тюшмем.

— Эльбет, сенинъ айткъанынъ догъру. Эгер биз туткъан айванларны йиберсек, олар бир даа тюшмезлер, лякин о заман биз не иле кечинирмиз?

— Йиберинъиз мени, мен сизге эт, шекер, отьмек — не истесенъиз, оны кетиририм, тек озюме тийменъиз.

— Ёкъ, достум, сенинъ бир заманда кетиреджек ашларынъдан, бугунь бир семиз этке тоймакъ бинъ къат хайырлы!..

Бий чибинге якъынлашкъан. Чибин дызылдалап баштап.

 Дызылда, дызылда, сенинъ сесинъни чокътан эшитмеген эдим. Чалгынен аш ашамакъ даа гузель — деп, энди ашамагъа азырлангъанда, бир торғъан бийни алып кетти.

Иште, чибинлернинъ душманлары бу бийлердир.

Амди Герайбай

Язда багъча бийлери не япалар?
Багъча бийлери насыл ола? Метинден тапып окъунъыз.
Бийлер къурсакъларыны насыл тойдуралар?
Бий ве чибиннинъ сёзлерини роллер боюнджа, ифадели окъунъыз.

Икяени саналаштырынъыз.

СЫДЖАКЪ МЕМЛЕКЕТЛЕРНИНЪ ОРМАНЛАРЫНДА

Сыджакъ мемлекетлерде кыш олма гъанлар къар не экенини бильмейлер. Яерлерде йылнынъ куру айларына раст альде отлар куруйлар, соңра ягъмурл шей ешере. Базы ерлерде исе ягъмур съ Анда йыл девамында сыджакъ ола. Терелар йыл девамында ем-ешиль олып осе ичюн де бойлары узун, япракълары бал олалар. Оларгъа орман тарлыкъ эте. даллары бири-бирине чыбалып кетелер анда кирмек ичюн тереклерниң даллар кесип, озылерине ёл ачмагъа керек ола.

Чечеклер узеринде учкъан кобелеклер де сиздекилерине бенъземейлер, олар балабан, корюмли, эм ой-

лелери бар ки, оларның буюклиги тепси къадардыр. Анда къушлар да пек чокъ, кучюклерини бизим кобелеклернен, энъ буюклерини исе бизим хоразларнен тенъештиrmек мумкун. Олар чубар, чешит тюсте олып, япракълар арасында къычырып, сызгырып, йырлап учалар.

О орманларда яшагъан кийик айванларның сайысыны бильмекнинъ чареси ёкъ. Олар сыйкъ олып яшайлар, емек эписине етерлик. Базылары от ве терек япракъларыны ашайлар, базылары емишнен, даа бирилери исе ашератларнен кечинелер. Йыртыджы айванлар исе башкъаларыны тутып, оларның этлерини ашап яшайлар.

ялынъыз — тек

Сыджақъ мемлекетлерде не олмай?
Тереклер ве чалылар насыл оселер?
Кобелеклер насыл ола? Я күшлар? Джевабыны ме-
тинден тапып окъунъыз.
Орманларда яшагъан кийик айванлар насыл кечине-
лер? Икяе этинъиз.

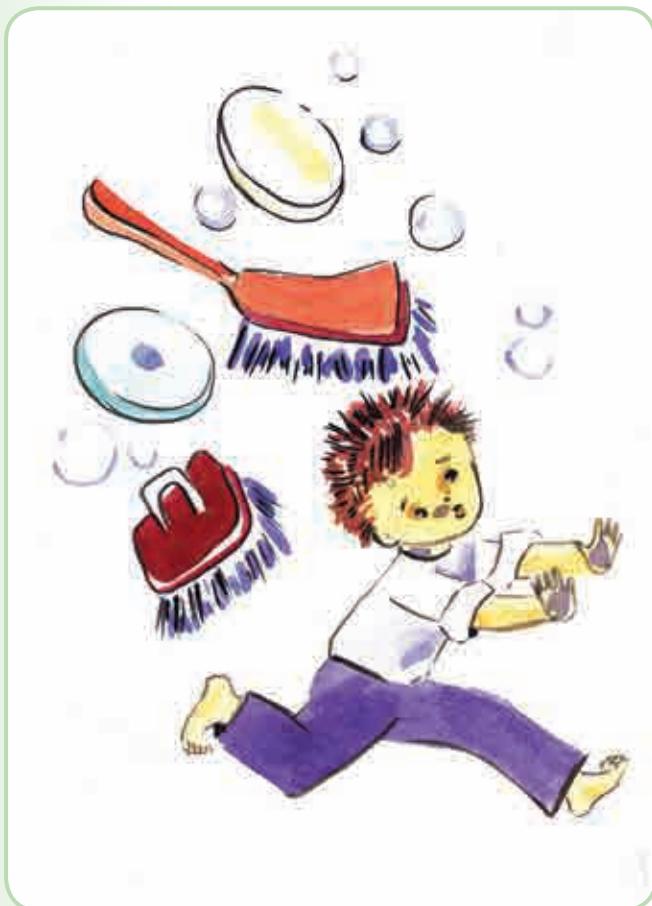
* * *

Сыджақъ мемлекетлерниң орманларында отнен кечинген, дюньяда энъ балабан айван фильдир. О, те- реклерниң тазе пытакъларыны сындыра, оларның филислерини, емишлерини әм де отларны ашай. Сыкъ орман ичинде озюне ёл ачмакъ ичюн хортумынен те- реклерниң далларыны сындыра, яш тереклерни исе тюбю-тамырындан къопарып ата. Бойлеликнен, орман ичинде кениш ёл ачыла, адамлар бу ёлларнен орман теренилигине кире билелер.

Балабан тереклерниң даллары ве пытакълары устюнде буюкли-кичишли маймунлар чапкъалайлар. Олар терек емишлерини, күшларның йымырталарыны, чешит ашератларны ве къурт-къырмырскъаларны ашайлар. Маймунлар бутюн омюрлерини тереклер устюнде кечирелер. Лякин оларның да озъ душманлары бар. Даллар устюнде оларгъа апансыздан къапланлар ве балабан йыланлар уджюм эте билелер.

Сыджақъ мемлекетлерниң озенлеринде ве голле- ринде дешетли, кескин тишли тимсахлар яшайлар. Олар сувдан тек бурунларыны ве козьлерини чыкъа- рып, сув ичмеге кельген айванларны тутмакъ ичюн беклеп туралар. Олар ювунаяткъан адамларгъа, хусусан балаларгъа, сыкъ-сыкъ атылалар. Шуның ичюн де анда озенлерде ювунмакъ гъает хавфлыдыр.

Галина Ганейзер

хортум — фильниң бурну
ашератлар — боджеклер,
къурт-къырмыскъалар

1. Сыджақъ мемлекетлерниң орманларында фильм не япа?
2. Маймунларның яшайышы акъкъында не бильдиньиз?
3. Не ичюн сыджақъ мемлекетлерниң озенлеринде ве голлеринде ювунмакъ хавфлыйдыр?

ЭЙ, БАЛАЛАР, БАЛАЛАР

Эй, балалар, балалар,
Иште сыджақъ яз кельди.
Ойнамагъа, кульмеге
Сизге вакъыт бар энди.

Денъиз, дагълар, орманлар
Сизни беклей, балалар.
Гуль, чечекли яилалар,
Буллюр, салкъын чокъракълар.

Табиатнынъ эр ери
Беклей сизни, балалар.
Лякин эвден изинсиз
Чыкъып кетменъ, балалар.

Табиатны севсенъиз,
О да сизни пек север.
Сагълыкълашып кеткенде,
«Манъа кене келинъ», дер.

Рефат Чайлакъ
изинсиз — рухсетсиз

Язда балаларны не беклей?
Шиирнинъ соňки бейитинде муэллиф не айтмагъа
истей? О, балаларны неге чагъыра?
Шиирни ифадели окъунъыз.

Ресимге бакъып, икяе уйдурынъыз. Балаларгъа ад къоюнъыз

ОКЪУМАГЪА СЕВЕМИЗ...

**ЯЛАНДЖЫНЫНЪ ЭВИ ЯНГЪАН,
КИМСЕ ИНАНМАГЪАН**

(масал)

Заманларнынъ бириnde къомшу падишалыкъта бир

яланджы яшагъан экен. Бир кунь, о, гедженинъ бир маалинде: «Джемаат, турынъыз, эвим яна», — деп, эр кесинъ пенджересини къакъып чыкъа.

Юкъу серсемлигинден джемаатнынъ кимиси къопкъанен яланджынынъ эвине чапа, кимиси исе атларыны екип, арабада чапчакънен сув кетире. Бакъсалар, янгъан эв ёкъ. Адамлар сёгюне-сёгюне эвлериине даркъайлар.

Арадан баягъы вакъыт кече, не ола, не олмай, яланджынынъ эви керчектен де яна. Яланджы: «Эвим яна, акъайлар! Ярдым этинъиз!» — деп, не къадар къычырсада, кимсе инанмай. Бойле этип, яланджынынъ эви янып бите.

«Яланджынынъ эви янгъан, кимсе инанмагъан» аталаар сёзю шойле келип чыкъыян.

чапчакъ — метий
керчектен де — акъикъатен де

Яланджы джемаатны насыл алдата?
Не ичюн яланджынынъ эви янгъанда, кимсе инанмай?

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

Бабасыны алдаткъан, эльни де алдатыр.

АРЫТЫР

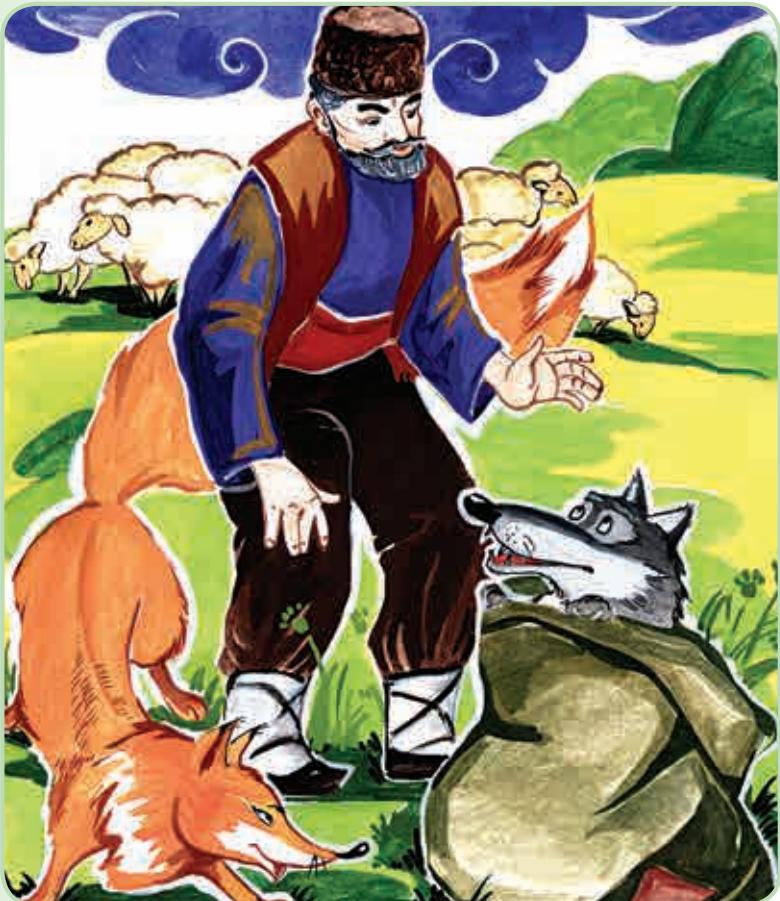
Корней Чуковский

Ёргъан
Къачты,
Чаршаф учты,
Бакъып къалдым артындан.
Ястыгъым да
Бакъа киби
Сычрап кетти къатымдан.

Мен чыракъны алам десем,
О да кирди собагъа.
Бу насыл шей?
Мен де шаштым
Бойле худжур сабагъа.

Самовардан
Чай ичем деп,
Алдым отьмек, шекер, бал.
Бир де бакъсам,
Не корейим —
Самоварны тапсанъ ал!

Бу насыл шей?
Бу не демек?
Эр шей кочти еринден.
Китап, дефтер,
Къашыкъ, чанакъ —
Эпси къача эвимден.

Этиктен сонъ утю кете,
Утюден сонъ — потиклер.
Чорап кете, къушакъ кете,
Олар да пек атиклер.

Эр шей дёне,
Юварлана,
Санки дерсинъ дженк кете.
Эпси къача,
Эпси уча,
Эпси мени терк эте...

Бир даа бакъсам:

Саллан-суллан
Умывальник джуура.
«А-гъа! Таптым,
Мындасынъ!» — деп
О да манъа багъыра:

«Ах, сен кирли, сен пек пусюр
Маймун киби баласынъ!
Чагъаракъны темизлеген
Къурумджыдан къарасынъ.
Недир сенинъ къыяфетинъ,
Кирли бетинъ аймакълы.
Бойнунъда кир асмакъ-асмакъ,
Бурнынъ тюбю къасмакълы.
Чыкъып кеткен кольмегинъ де
Сенинъ сасыкъ тенинъден.
Штанынъ да, биджагъынъ да
Къачып кеткен элинъден.

Саба эрте, кунь догъгъанда,
Ювналар айванлар,
Мышычыкъ-
лар, эм къушчыкълар,
Чочамийлер,
торгъайлар.

Тек сен ба-
рып ювунмайсынъ,
Къат - къат
кирге баткъансынъ.
Сен кирли-
ден эр шей къача,
Тап штансыз

къалгъансынъ.

Манъа дерлер — Умывальник.
Меним адым — Арытыр!
Сув-сабыным да дегенде
Сени кирден арынтыр.
Бир теперим
Аягъымнен ерге мен,
— Келинъ! — дерим
Умывальниклерге мен.
Чапып келип
Сени олар
Тутарлар,
Сендай кирли,
Ювунмагъян баланы
Алып сувгъа
Баш ашагъы
Тыкъарлар!»

* * *

Шай дер экеч, джез легенни
Данъгъырдатты о бираз.
Эм багъырды, эм чагъырды:
«Къара-барас! Къара-бас!»

Шу ань фырчы, къашагъалар
Манъа чапып кельдилер:
«Сени шимди къашагъалап
Юваджакъымыз», — дедилер.

«Темизлеймиз къурумджыны
Джыны, джыны, джыны, джыны!
Сени темиз этермиз биз,

Этермиз биз, этермиз биз!»

Шу арада сабун келип
Сачларыма япышты.
Эм шапырды, эм копюрди —
Акъылым, мийим къарышты.

Шашкъанымдан къачып кеттим
Мен сабунлы киседен.
Ойле къачтым, къачтым, амма
О да къалмай пешимден.

Тап Таврический багъчагъа
Сычрап тюштим къорадан.
Тюштим, амма, о да чапты,
Къашкъыр киби артымдан.

Бир де бакъсам, не корейим —
Тимсах келе къаршыма.
О, Тотоша, Кокошанен
Кезе экен чаршыда.

Шу кисени къапкъач этип
Тутты о,
Бир чавкени юткъан киби
Ютты о.

Сонъ о манъа бир ырылдап
Ташлады,
Аягъынен ер тепинип
Башлады:
«Къана, тез ол, къайт эвинъе,

Деди о,
Бар, сабуннен юв бетинъни,
Деди о,
Ондан башкъа шай тутарман,
Деди о,
Тутар, чайнар, эм ютарман! —
Деди о».

Сыптырылып къачтым ондан эвиме,
Чапып келип, алдым сабун элиме.
Сабун иле,
Сабун иле
Ювдым эр бир еримни.
Окъаладым,
Ювдым, сюрттим,
Ап-акъ эттим тенимни.

* * *

Шу ань штан келип къонды элиме,
Къушагъым да шай сарылды белиме.
Тыгъырып кельди кобете:
«Кель, аша», — деп зор эте.

Янтыкъ да шай: «Корейим, —
Дей манъа.
— Ач агъзынъны, кирейим!» —
Дей манъа.

Сонъ китаплар, дефтерлер —
Эпси къайтып кельдилер.
«Эсап», «Язы» къол джайып,

Оюнгъа бельсендилер.

Бакъсам кене Умывальник,
Онынъ ады — Арытыр.

НИК,

деди:

Сабун, сувгъа о, Началь-
ник,
О — Къараман, о — Батыр!
О, яныма ойнап кельди,
Эм къучакълап шойле
«Ана, энди севем сени,
Эм макътайым, динъле мени.
Дейим санъа — Аферин!
Арытыргъа бер элинь!»

Саба-акъшам, саба-акъшам
Ювунсынлар балалар!

Къара, кирли
Къурумджыгъа
Айып олсун!
Айыплар!

Яшасын къокъулы сабун!
Йымшакъ юзьбез яшасын!
Тишлеринъни ювмакъ эр кунь
Адет олып башласын!

Келинъ, гольге, озенлерге
Денъизлерге далайыкъ.
Къайда олса, сувгъа далып,
Сувдан лезет алайыкъ.
Ювунайыкъ, эм ялдайыкъ,

Сагълам олып къайтайыкъ.

де —

Эм ваннада, эм леген-

Эр бир ерде эр вакъыт
Темиз сувгъа,
Салкъын сувгъа
Шан-шереф! —
Деп айтайыкъ.

(Риза Фазылнынъ терджимеси)

ЭТИК — чызма

джувура — чапа

чагъарақъ — оджакъ, баджа

джез — бакъыр

чаршы — базар

бельсендилер — азырлан-

дылар

Шиирни ифадели окъунъыз.

КОЙЛЮ ВЕ ТИЛЬКИ

(масал)

Авджылар бир къашкыр пешине тюшелер. Къашкыр къача-къача аланлықта чалышкъан бир койлюге расткеле ве:

— Джаным агъа, мени сакъланызы! Артымдан авджылар къувалар, — деп ялвара.

Койлю къашкырны аджый ве элиндеки чувалнынъ ағъзыны ача да:

— Мына бу чувалгъа кир, сени олар тапамазлар, — дей.

Къай
сес-со
етип к

— К
— Ё

Авдж
озь м
уджюм
рай. Ш

— Н

— Мен къашкырны чува
тардым. О исе мени ашайд

— ъа кире ве онынъ ичинде
Шу вакъыт авджылар да
эн:

нъми? — деп сорайлар.
койлю.

ашкыр чувалдан чыкъа да,
ерине, койлюге
ип, бираз абды-
пейда ола ве:

олюмден къур-

— Мен бунъа аслы да инанмайым, — дей тильки. —
Бу къадар балабан къашкыр бойлө чувалчыкъя сы-
гъармы?

Л — Инанмасанъ, онынъ озюнден сора, — дей койлю.
Тильки къашкыргъа чевирилип:

— Эй, къашкыр агъа, сиз шу чувалчыкъя кирип
тандынъызымы?

— Эбет! — дей къашкыр.

— Ёкъ, сиз мени алдатып олмазсынъыз. Эгер кер-

чектен де шай олгъан олса, кене чувалгъа кириньиз ба-
къайым, — дей тильки.

— Мына, бакъ! — дей къопай-
чора къашкъыр, ве текрап чу-
валгъа сокъула. Шу ань тильки
койлюнен берабер чувалнынъ
агъзыны багълап, озенге таш-
лайлар.

миннетдарлыкъ биль-
дирмек — тешеккор

этмек

аслы да — ичте
къопайчора — макътанчакъ

Къашкъырнынъ пешине кимлер тюше?
Тильки койлюни къашкъырдан насыл этип къуртара?

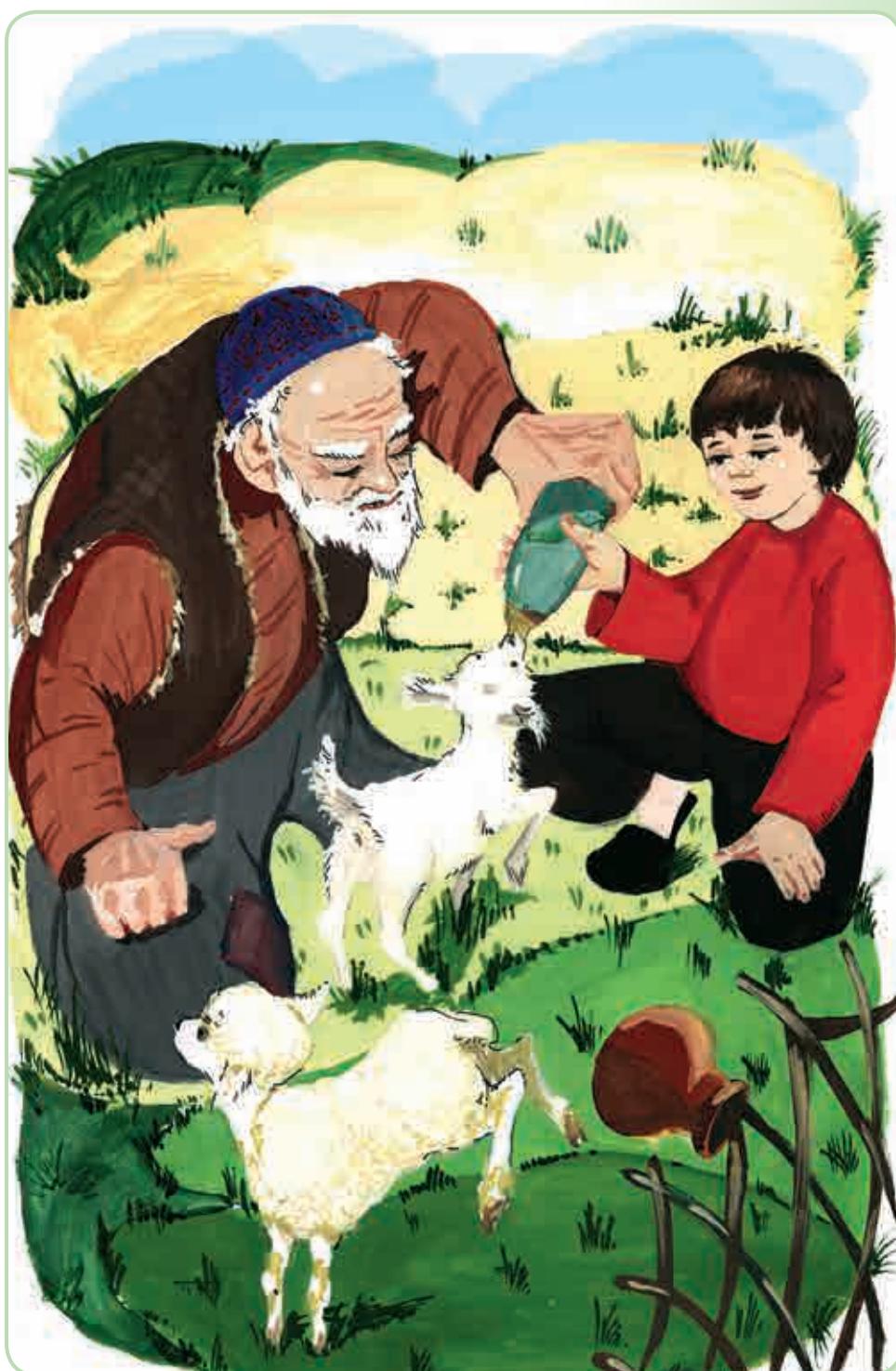
Аталар сёзлерinden къайсы бири масалгъа келишe?

Эйликке кемлик япма!

Эйликнинь эртеси-кечи ёкъ.

ТЫЛСЫМЛЫ ЮЗЮК

(масал)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен. Бир койлюнинъ къарысы хасталанып оле. Койлю яш къызы Айшечикнен къала. Айшечик ай десенъ, айдан дюльбер, кунь десенъ, куньден дюльбер, мераметли, ишкир къыз экен. Анасының олюмине о пек янықълагъан, ве чокъ вакъыт агълап юрыген. «Эвленсем, бельки къарым Айшечикке аналыкъ этер», — деп тюшюне койлю.

Азмы кече, чокъмы кече, койлю башкъа къадынгъа эвлене. Оның да Шерфечик деген къызы бар экен. Шерфечик эрке, тембель къыз экен. Огей анасы Айшечикнинъ гузеллигине асетленип, оны севмей.

Акъшамларның бириnde огей анасы Айшенинъ бабасына айта:

— Сен Айшени дагъгъа алып бар, ве анда ташлап кель. Ташламасанъ, мен оны да, сени де эвден къуварамы.

Айшени юкълай беллеселер де, о, айтылгъан лафларны эшите.

Саба Айшенинъ бабасы дагъгъа одунгъа кетмек ичюн атларны арабагъа еке. Айшени де дагъгъа кетмеге чагъыра. Айше торбачыкъа фындыкъ толдура ве арабагъа отура. Олар фындыкъ ашап, къабукъларыны дагъ ёлуна ташлап-ташлап кетелер. Дагъгъа кельген соң Айшечикнинъ бабасы балтаны алып:

— Бар, къызым, сен къызылчыкъ джый, мен одун кесейим, — дей.

Айшечик бабасының янындан кеткен соң, бабасы балтасыны терекнинъ пытағына аса да, озю арабагъа отурып эвге къайта. Балта исе ельден салланып терекке урып тура. Айшечик, бабам даа чалыша деп, раатсызланмайып къызылчыкъ джая бере. Сепети толгъан соң, терекнинъ янына келе. Бакъса, бабасы ёкъ.

Къоркъкъанындан агъламагъа баштай:

— Такъ-такъ этер балтасыгъынъ,

Къайда кеттинъ, бабачыгъым, — дей.

Ёлгъа бакъса, фындыкъ къабукъларыны коре. Шу къабукълар сепильген ёлнен, акъшамгъадже эвлериине барып ете, амма ичериге кирмеге къоркъа ве къапу артында тура да, эвден чыкъкъан сеслерни динълей.

Акъшамлыкъ ашап отургъан бабасы бир чиберекни къолуна ала да, окюнчен:

— Шимди Айшечигим олса, ашар эди, — дей.

— Баба, мен мындар, — деп, Айшечик ичериге чапып кире.

асет — пахыллыкъ
къары — апай, къадын

Айшечик насыл къыз? Я Шерфечик? Джевабыны мединдең тапып, айтынъыз. Огей ана Айшечикни бабасына не айта? Бабасы Айшечикни къайда кетмеге чагыра? Дагъда бабасы Айшечикке не айта? Озю исе не япа? Айшечик эвлериине насыл барып ете?

* * *

Долже огей анасы даа зияде ачувлана ве акъайына

— Айшени якъын ерде ташлагъансынъ, ярын узакъып бар, къайтып келялмасын.

Айшечик күнү кене араба екип ёлгъа чыкъалар. Айшечик

КЪЫРЫМТАРДЖА — РУСЧА — УКРАИНДЖЕ ЛУГЪАТ

Айненни — колыбельная — колискова
алан — поляна (лесная поляна) — поляна (лісова поляна)
арытыр — майдодыр — майдодір
аталар сёзлери — пословицы — прислів'я
афырмакъ — лаять — гавкати
ахыр — хлев, конюшня — хлів, конюшня, стайня
аджымакъ — жалеть — жаліти

Базиргян — купец, торговец — купець, торговець
бенек — пятно — пляма
бий — паук — павук
бильги дайреси — кругозор — кругозір
буллюр — хрусталь — кришталь
бурольген — ежевика — ожина

Гудюрдемек — греметь — гриміти

Гъуурланмакъ — гордиться — пишатися
гъыда — пища, еда — їжа

Дияр — край, сторона — край, сторона

Ельпиремек — разеваться — розвіватися, майоріти

Ёсун — мох — мох

Зиярет этмек — посещать — відвідувати

Икметли — мудрый — мудрий
ильван — украшение — прикраса
ильмек — 1) вешать (одежду); 2) петля — 1) вішати (одяг);
2) петля

Кербар — янтарь — янтарь
кийиз — войлок — повстъ
кисе — мочалка — мочалка
корюк — кузнечный мех — ковальський міх
куртюк — сугроб, занос — замет, занос
кучелек — щенок — цуценя

Къабурчакъ таш — ракушка (камень) — черепашка (камінь)
къавий — крепкий — міцний

къайсы — абрикос — абрикоса
къаралты — усадьба — садиба, дворище
къорумакъ — охранять — охороняти, оберігати
къош — загон (для овец) — кошара (для овець)
къувуш — дупло — дупло
къудретли — сильный — сильний
къурум — сажа — сажа
къырмакъ — крючок — гачок, крючок
къыртыш — целина — цілина

Маматеке — одуванчик — кульбаба
махлюкъ — живое существо — жива істота
муамеле — обращение — звернення
муляйим — милый, приятный — милий, приемний
мушмолла — боярышник — глід

Насырлы — мозолистый — мозолистий

Орьсю — наковальня — ковадло

Потик — ботинки — черевики, ботинки

Сабан — плуг — плуг
сайымлар — считалки — лічилки
салынджакъ — качели — гойдалка
сырыкъ — шест, жердь — жердина, тичина, тичка
сүйрельмек — ползти — повзти

Тапмаджалар — загадки — загадки
тезайтымлар — скороговорки — швидкомовки
текне — чаша для замешивания теста — чаша для замішування тіста
тепренмек — колебаться, содрагаться — коливатися
терзи — портной — кравець
тимсах — крокодил — крокодил
токъунмакъ — прикасаться, дотрагиваться — доторкатися, торкатися
тотланмакъ — ржаветь — іржавіти, ржавіти
тузакъ — ловушка, западня — пастка, западня
тыйнакъ — пруд, запруда — став, загата, гребля, ставок
тылсымлы — волшебный — чарівний
тюклер — перья, пух — пір'я, пух

Уджюм этмек — нападать — нападати, учиняти

Фырчы — кисть, щётка — пінзель, щітка

Хавф — опасность — небезпека
хавъяр — икра — ікра
хортум — хобот — хобот
худжур — странный — чудний, дивний

Джез — медь — мідь
джемаат — народ, люди — народ, люди
джиез — приданое — придане, посаг
джуббе — шуба — шуба
джылт — обложка, переплёт — обкладинка, палітурка

Шан — слава, доблесть — слава, доблесть, мужність

Эгленмек — развлекаться — разважатися
эда этмек — выполнять — виконувати
энъсе — затылок — потилиця

Ябанджы — чужой — чужий
явуз — злой — злий
ялдавуч — плавник — плавець, плавник
ялпакъ — плоский — плоский

МУНДЕРИДЖЕ

Байрагъым (Ю. Къандым)	3
------------------------------	---

МЕКТЕП БИЛЬГИ ЧОКЪРАГЪЫ

Мектеп меним кунешим (Э. Ибраим)	4
Энъ татлы (Н. Умеров)	5
Сабырлыкъ	6
Ойнамагъа вакъыт ёкъ (И. Паульсон)	7
Окъу, яз! (Я. Шакир Али)	9
Эр шейнинъ озъ ери олмакъ керек	9
«Китабынъны алдынъ къолгъа...» (Черкез-Али)	11
Нутукъ инкишафы дерси. Талебенинъ кунь тертиби	12
Бильгилериның тешкөр!	13

КЪАРТАНАМНЫҢ САНДЫГЪЫНДАН

Айненни	14
Пармакъ оюны	14
Бала шиирлери	15
Сайымлар	16
Тезайтымлар	16
Тапмаджалар	17
Аталар сёзлери	19
Тильки ве къаз (масал)	20
Не ичюн хораз ве тавукъ бир куместе яшайлар (масал)	22
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш	26
Бильгилериның тешкөр!	27

ТУВГЪАН УЛЬКЕМИЗ

Гузель Къырым! (С. Сеттарова)	28
Ватанымыз — Къырым (В. Бекировадан)	29
Ватан (Ю. Къандым)	31
Симферополь (В. Бекирова)	31
Ватаным мукъаддес мен ичюн (Т. Шевченко)	33
Киев акъкында эфсане	34
Дагъ чокърагъы (Н. Къуртмоллаев)	36

Нутукъ инкишафы дерси. Рессамнен танышув.	37
Аювдагъ (Н. Умеров)	38
Эй, Гузель Кырым! (халкъ йыры)	39
Бильгилеринъни тешкер!	40
 ТЕЗ ЕТИШТИ ЯГЪМУРЛЫ КУЗЬ	
«Алтын кузь кельди...»	41
Кузь (О. Амит)	42
«Куньлер кечти, кузь кельди...» (Х.К. Андерсен)	42
Кузь (Ф. Самединов)	43
Чам тереги ве торгъайчыкъ (риваает)	44
Макътангъан аюв (масал)	47
Дервиза (Л. Софудан)	49
Кузь (А. Одабаш)	51
Сонъки алма (А. Коринец)	52
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш	53
Бильгилеринъни тешкер!	54
 ЭИИЛИК ДОСТЛУКЪНЫ ПЕКИТЕ	
«Достлукъ достлукъны север...» (Черкез-Али)	55
«Эйилик япыла яхшылыкъ ичюн...» (И. Драч)	55
Къазан (Н. Умеров)	55
Хош кельдинъиз эвиме! (йыр) (С. Усеинов)	56
Эки аркъадаш (Л. Толстой)	57
Копек насыл дост къыдыргъан (масал)	59
Икметли сёз (масал)	62
Мераметли къарынджа (масал)	64
Эйликке — эйилик (украин халкъ масалы)	
(М. Меджитованынъ терджимеси)	67
Бильгилеринъни тешкер!	68
 ИШТЕН КЬОРКЪМА, ИШ СЕНДЕН КЬОРКЪСЫН	
Чебер къызычыкъ (Л. Сулейман)	69
Эки сабан (К. Ушинский)	70
Къаракъаш (Н. Аметовадан)	71
Копек (А. Чергеев)	72
Къырмыскъя (А. Сеногъул)	72
«Энвер къафес япмакъны...» (Р. Чайлакъ)	73
Демирджилик устаханеси (Э. Амиттен)	74
Унерлер (Э. Ибраим)	76
Юзюмджи къарт (Ю. Аким)	77
Бильгилеринъни тешкер!	78

НЕ ДЕ ЗЕВКЪЛЫ КЪЫШ!

Къар ягъа (З. Аппазова)	79
Къыш кельди (М. Сеттарова)	80
Биринджи къар (А. Сеногъул)	81
Къарбаба (Э. Ибраим)	83
Къыш зевкъы (Э. Арифов, Дж. Аметовдан)	83
Таямыз! (З. Аппазова)	85
Къартбаба ве аювчыкълар (С. Валиев)	86
Къышбабай (О. Амит)	90
Йылбаш (Г. Дерменджи)	91
Йылбашны беклеп (Б. Мамбет)	92
Сансарчыкъ къышны насыл кечире (У. Эдемованынъ терджимеси)	92
Къар ичиндеки тавшанчыкълар (У. Эдемованынъ терджимеси)	94
Къар данечиклери сёйленелер (С. Шукурджиев)	96
Такътакъкъуш ненен кечине (У. Эдемованынъ терджимеси)	98
Такътакъкъуш (Э. Усеин)	98
Тавшанчыкъ баарьни беклей (С. Хараходы)	99
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш.	101
Бильгилеринъни тешкер!	102

КЕЛЬДИ БААРЬ НУР САЧЫП

Буллюр тамчы (Ю. Аким)	103
Баарь кельди (М. Сеттарова)	104
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш.	105
Баарь мевсими (Э. Керменчили)	106
Акъбардакъ (Т. Халилов)	107
Биринджи акъбардакъ (Л. Сулейман)	109
Къызыл китап	109
«Софамызынынъ сачагъында...» (Г. Булгъанакълы)	110
Табиат уяна (Н. Керичли)	111
Койде байрам	112
Наврез кельди! (Э. Къафадар)	113
Бильгилеринъни тешкер!	114

КЪОРАНТАМНЫ ПЕК СЕВЕМ

Гузель анам (М. Сеттарованынъ тюркчеден терджимеси)	115
Ярдымджы Амет (Р. Фазыл, Л. Софу)	115

Анамның къуванчы (А. Сеногъул)	116
Къартанам (Э. Керменчили)	117
Чиберек (Н. Умеров)	118
Огъуллар (В. Осеева)	119
Юзюм (Н. Умеров)	120
Башы кокке етти (Н. Керичли)	121
Бильгилеринъни тешкер!	122

БИЗИМ УРФ-АДЕТЛЕРИМИЗ

Саба дуасы (Г. Эвлияогълу)	123
«Халкъымыз...» (С. Сеттарова)	123
Ораза бу недир? (Н. Керичлиден)	124
Бир къайсы икяеси (Г. Эвлияогълу)	125
Бильгилеринъни тешкер!	127

АДЖАЙИП АЛЕМ

Джевап беклей (А. Сеногъул)	128
Йыл не ичюн дёнюмли? (В. Даль)	129
Чөль (Э. Амиттен)	129
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш.	131
Чыкъчыкъбалабан (В. Къыпчакъова)	132
Балыкълар насыл яшайлар (А. Адиль)	133
Айванлар озы явруларыны насыл тербие этелер	134
Къача озени (Ю. Къандым)	136
Чокъракъ суву (Г. Дерменджиден)	137
Дагъны кесменъиз! (И. Бахыш)	138
Дагъларгъа сеят (Т. Халиловдан)	139
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш.	141
Бильгилеринъни тешкер!	142

ЯЗЫДЖЫЛАРЫМЫЗНЕН ТАНЫШАЙЫКЪ

А. Чергеев. Тильки ве къоян	143
Д. Кендже. Дюльгер алетлери шай айталар	146
Б. Мамбет. Озен	148

СЫДЖАКЪ ЯЗНЫ БЕКЛЕЙМИЗ

Ах, не гузель! (И. Бахыш)	149
Нутукъ инкишафы дерси. Ресим узеринде иш	150
Яз ягъмуры (Ю. Аким)	151

Багъча бийи ве эв чибини (<i>A. Герайбай</i>)	152
Сыджақъ мемлекетлернинъ орманларында (<i>Г. Ганейзер</i>)	155
Эй, балалар, балалар (<i>P. Чайлакъ</i>)	158
ОКЪУМАГЪА СЕВЕМИЗ	
Яланджынынъ эви янгъян, кимсе инанмагъан (<i>масал</i>)	160
Арытыр. К. Чуковский (<i>P. Фазылнынъ терджимеси</i>)	161
Койлю ве тильки (<i>масал</i>)	171
Тылсымлы юзюк (<i>масал</i>)	173
Койде биринджи кунь (<i>B. Бекирова</i>)	180
Къырымтатарджа – русча – украиндже лугъат	184

Навчальне видання

**Саттарова Саніє Сетвеліївна
Саттарова Міляра Сейтвеліївна**

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

*Підручник, 2 клас, для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням кримськотатарською мовою*

*Художники: Сейт-Аметова Ельміра
Акімова Зера
Касіч Гульнара*

*Директор І.Б. Чегертма
Редактор Г.М. Дудакова
Коректор Е.А. Ібрагімова
Оператор А.В. Веселов*

*Підписано до друку 29.10.2012 р. Формат 70x100 1/₁₆.
Гарнітура «PragmaticaC». Умовн. друк. арк. 15,6.
Обл.-вид. арк. 15,3. Обсяг 12,0 друк. арк.
Тираж 830 прим. Зам. № 365.*

КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»
95000, м. Сімферополь, вул. Горького, 5.
E-mail: krimuchpedgiz@gmail.com

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 508 від 26.06.2001 р.*

Надруковано у ТОВ «Видавництво «Вперед»
97534, АРК, Сімферопольський район, с. Строгонівка, вул. Лікувальна, 1.